

Антологија

СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Антологија
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Милош Црњански
ЛИРИКА ИТАКЕ

„Антологија српске књижевности“ је пројекат дигитализације класичних дела српске књижевности Учитељског факултета Универзитета у Београду и компаније Microsoft®

Није дозвољено комерцијално копирање и дистрибуирање овог издања дела. Носиоци пројекта не преузимају одговорност за могуће грешке.

Ово дигитално издање дозвољава уписивање коментара, додавање или брисање делова текста. Носиоци пројекта не одговарају за преправке и дистрибуцију измењених дела. Оригинално издање дела налази се на Веб сајту www.ask.rs.

2010.

Антологија
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Милош Црњански
ЛИРИКА ИТАКЕ

Садржај

ПРОЛОГ	8
ХИМНА	10
ГРОТЕСКА	12
НАША ЕЛЕГИЈА	14
ЈАДРАНУ	16
СРП НА НЕБУ	17
СПОМЕН ПРИНЦИПУ	19
ДИТИРАМБ	21
ЗДРАВИЦА	23
ТРАГ	25
СЕРЕНАТА	26
ТРАДИЦИЈЕ	28
ПОРТРЕ	30
ПУТНИК	32
УСПАВАНКА	34
САМОЋА	36
ВАТРОМЕТ	38

БЕЛЕ РУЖЕ	39
ПРВА ЈЕЗА.....	40
РАСТАНАК КОД КАЛЕМЕГДАНА.....	41
НОВЕ СЕНКЕ	42
ПАРТЕНОН.....	44
ЊЕГОШ У ВЕНЕЦИЈИ	47
РЕЉЕФ СА ЛИКОМ ДАНТА.....	49
ЉУБАВ.....	51
ОЧИ.....	52
ВЕТРИ	54
ЕТЕРИЗАМ	56
КАРИКАТУРА.....	58
БОЛЕСНИ ПЕСНИК	60
НОВА СЕРЕНАТА	61
МОЈА РАВАНИЦА.....	63
ШАЛА	65
ДОСАДА	67
ПОД КРКОМ	69
НА УЛИЦИ	70
СМИРАЈ	72
ПЕСМИЦА.....	74
НАРОДНИ ВЕЗ.....	75
ЉУБАВНИЦИ.....	77
МОЛИТВА.....	79
ОДА ВЕШАЛИМА	81
ПРИЧА	84
МРАМОР У ВРТУ	86
ВОЈНИЧКА ПЕСМА	88
ВЕЧНИ СЛУГА	90
МИЗЕРА.....	92
ЈУГОСЛАВИЈИ.....	95
МОЈА ПЕСМА	97

ЗАМОРЕНОЈ ОМЛАДИНИ.....	99
ПОЗДРАВ.....	100
ГАРДИСТА И ТРИ ПИТАЊА.....	102
ЈА, ТИ, И СВИ САВРЕМЕНИ ПАРОВИ.....	104
ЕПИЛОГ.....	106
СУМАТРА.....	108
СТЕЊЕ.....	110
ПОСЛАНИЦА ИЗ ПАРИЗА.....	111
СТРАЖИЛОВО.....	113
СЕРБИЈА.....	124
ЛЕТО У ДУБРОВНИКУ ГОДИНЕ 1927.	132
ПРИВИЋЕЊА.....	134
КОМЕНТАРИ	136
КОМЕНТАР УЗ „ПРОЛОГ“	137
БИОГРАФСКИ ПОДАЦИ О ПЕСНИКУ.....	139
ЦРЊАНСКИ У ТЕМИШВАРУ	144
КОМЕНТАР УЗ ПЕСМУ „ЈАДРАНУ“	150
НА РИБАЊУ СА МЕСЕЦОМ	156
УЗ ПЕСМУ „СРП НА НЕБУ“	161
УЗ ПЕСМУ О ПРИНЦИПУ	165
КОМЕНТАР УЗ „ЗДРАВИЦУ“	170
КОМЕНТАР УЗ ПЕСМУ „ТРАГ“.....	174
УЗ ПЕСМУ „СЕРЕНАТА“	177
АПОТЕОЗА.....	182
КОМЕНТАР УЗ ОВУ „ОДУ“	187
КОМЕНТАР О САН ВИТУ	196
КОМЕНТАР УЗ ПОВРАТАК ИЗ ИТАЛИЈЕ.....	202
КОМЕНТАР УЗ „ВОЈНИЧКУ ПЕСМУ“	207
УЗ ПЕСМУ „ВЕЧНИ СЛУГА“	210
КОМЕНТАР УЗ „МИЗЕРУ“	214
КАО КОМЕНТАР	217
КОМЕНТАР УЗ „МОЈУ ПЕСМУ“	221

КОМЕНТАР	224
КОМЕНТАР О „ПОЗДРАВУ“	228
КОМЕНТАР УЗ ПЕСМУ „ЈА, ТИ, И СВИ САВРЕМЕНИ ПАРОВИ“	231
КОМЕНТАР УЗ „ЕПИЛОГ“	235
ОБЈАШЊЕЊЕ „СУМАТРЕ“	239
ПИСМА ИЗ ПАРИЗА	245
КОМЕНТАР УЗ „ПОСЛАНИЦУ“	279
УЗ ПОЕМУ „СТРАЖИЛОВО“	282
КРФ ПОСЛЕ РАТА	287
НАША НЕБЕСА	290
ПЕСМЕ.....	293
СУДБА	294
У ПОЧЕТКУ БЕШЕ СЈАЈ	295
ПОБЕДИ	297
КУГА	298
ПЕСМА	300
РОБОВИМА	301
НИКОЛИ I	303
НОВО ПОКОЉЕЊЕ	306
БЕСПУЋА	309
ЖИВОТ	311
ПЛЕС	313
ДЕВОЈКА	315
БЛАГОВЕСТИ	317
ПОВОРКА	318
ЛАМЕНТ НАД БЕОГРАДОМ	320

ЛИРИКА ИТАКЕ

ПРОЛОГ

Ј а видех Троју, и видех све.

Море, и обале где лотос зре,
и вратих се, блед и сам.

На Итаки и ја бих да убијам,
ал кад се не сме,
бар да запевам
мало нове песме.

У кући ми је пијанка, и блуд,
а тужан је живот на свету, свуд –
изузев оптимисте!

Ја нисам певач проданих права,
ни ласкало отмених крава.

Ја певам тужнима:
да туга од свега ослобођава.

Нисам патриотска трибина.

Нит марим за славу Поетика.

Нећу да прескочим Крлежу, ни Ђурчина,

нити да будем народна дика.

Судбина ми је стара,

а стихови мало нови.

Али: или нам живот нешто ново носи,

а душа нам значи један степен више,

небу, што високо, звездано, мирише,

ил нек и нас, и песме, и Итаку, и све,

ђаво носи.

1919.

ХИМНА

Н емамо ничег. Ни Бога ни господара.

Наш Бог је крв.

Завејаше горе међаве снега,
Несташе шуме, брда и стене.
Ни мајке, ни дома не имадосмо,
селисмо нашу крв.

Немамо ничег.
Ни Бога ни господара.
Наш Бог је крв.

Расцветаше се гробља и планине,
расуше ветри зоре по урвинама;
ни мајке, ни дома, за нас нема,
ни станка, ни деце.
Оста нам једино крв.

Ој.

Она је наш страшан понос.

ГРОТЕСКА

З
идајте храм

бео ко манастир.

Нек шеће у њему Месец сам

и плаче ноћ и мир.

А на храм дижите црну

сфингу народа мог.

Нек се све звезде што језде осврну

за смех чудовишта тог.

Зидајте храм

бео ко манастир.

Нек шеће у њему Месец сам

и плаче ноћ и мир.

У храму над Милошем и Марком

уоквирте златом на олтару жарком

печате плаве и румене,

жуте и црне и шарене.

Печате плаве и румене
жуте и црне и шарене,
љубичасте и зелене.

Печате устава и права,
закона и штатута,
привилегија хиљаду пута,
обећања и фермана,
похвала са свих страна,
народа мог:
да види Бог.

Зидајте храм
бео ко манастир.
Нек шеће у њему Месец сам
и плаче ноћ и мир.

НАША ЕЛЕГИЈА

И

боли нас.

Грачанице више нема,
шта би нам таковска гробља?
Марко се гади буђења и зоре,
гробови ћуте, не зборе,
у небо диже наш
презрив осмех робља.

Нећемо ни победу ни сјај.
Да нам понуде рај,
све звезде са неба скину.
Да нас загрле који нас море,
и њина земља сва изгоре,
и клекну пред нас у прашину.
да нам сви руке љубе,
и кличу и круне међу,
и опет затрубе трубе,
цвеће и част и срећу.

Ми више томе не верујемо,
нит ишта на свету поштујемо.
Ништа жељно не очекујемо,
ми ништа не оплакујемо.
Нама је добро.
Проклета победа и одушевљење.
Да живи мржња смрт презрење.

ЈАДРАНУ

Заборадио си бијесне и грозне гусаре?

И галије од Неретве, црне и кржаве?

И песме и мачеве наше дуге и тмуре?

И једра и весела, урличућа кроз буре?

Заборадио си њине тешке, мрачне главе?

Хај, погледај, и сад, шкоља кад се зажаре

и тресну о нас грмљавине твојих таласа.

Чуј, како се ори песма наша тврда гласа,

неклекла никад, несретна, ал бијесно весела,

са кржаве обале једнога народа цијела.

Да није најлепше љубав,

већ за грумен Сунца убијати и рано умирати.

СРП НА НЕБУ

Т

и незаборављена моја

на родном пољу изненада женка,
остај ми сенка, сенка.

Ко редови зарђалих коса
кукуруз је на сунцу зрео.
Тешка си била, врела и боса
као сноп жита кад се разгрне.
Очи ти беху мале ал црне
као рупице на фрули.
Кад ми на теби сваки заглавак врео
од сласти поче да трне
раширила си се, и уздрхтала,
ко земља испод грана трулих.

У црном дугом свиленом плашту
по свету блудим.
И свуд где стигнем шапатам будим
болан осмех, сузе и машту.

Свирам смрт,
ал ми гудало расипа нехотичне звуке.
А зидови мртве и облаке што плове
благо ми милују руке.
Једнако ћарлија као далек врт
трагом мојим сенка моја,
пуна жита и неба ведре,
врела као једра недра твоја.

И док ми се ноћу преплићу на руци
голе жене, и звуци
крвавих накита страшних,
тешке свиле и листови прашни,
чим пред зору сване,
небо ми је росно ко равне пољане,
а Месец се над њима сја
као срп.

СПОМЕН ПРИНЦИПУ

О

Балши, и Душану Силном, да умукне крик.

Властела, војводе, деспоти, беху срам.

Хајдучкој крви нек се ори цик.

Убици диште Видовдански храм!

Слави, и оклопницима, нек умукне пој.

Деспотица светих нек нестане драж.

Гладан и крвав је народ мој.

А сјајна прошлост је лаж.

А ко нас воли, нек воли камен голи.

Нек пољуби мржњу и мртве.

Ископане очи, вино што се точи,

у славу убиства и жртве.

О правди и победи светој нек умукне крик.

Оцеви и браћа и сестре беху срам.

Освети, мајци нашој, нек се ори цик.

Раји, рити, диште косовски храм.

А сунцу и манастирима угушите пој.

Кадифе и свиле нек нестане драж.

Јаук и гробље је народ мој.

А сјајна прошлост је лаж.

Мој народ није стег царски што се вије,

него мајка обешчашћена.

Зној и сиротиња и мржња што тиња

у стиду згаришта и стена.

ДИТИРАМБ

С толећа те дигла разапетог.

О роде благословен бол.

Славу сам пево мира светог,
које точи убица охол.

Тебе о роде јер весео мреш,
а смрт је само част,
гусле не дају да за живот зреш,
за служинску почаст.

Наша је судба урликом мрети
охоло страшно по горју.
Певати, гласно разапети,
по стењу, кршу и борју:

Да је живот за слуге част,
и над весео гњили свет
витлати себе смрти у почаст,
као стег крвав и свет.

Стег дичан буна и убица.
О роде ти си изабраник њин.
Клекнеш ли животу понизна лица
нисам више твој син.

ЗДРАВИЦА

З

драво, свете, бледи ко зимски дан

у страху.

Још је весео народ један

у крви, пепелу и праху.

Вијај облаке пролетне, румене,

питај их за рај.

Не треба нам жена кад цвета, ни кад вене.

Не бацамо децу у звездан бескрај.

За наша срца ништа није доста.

За наша срца ништа не оста.

Док један од нас на земљи дише:

да ни један врт не замирише.

Да живи гробље!

Једино лепо, чисто и верно.

Да живи камен и рушевине!

Проклето што цвета у висине.

Ми смо за смрт!

ТРАГ

Ж елим:

да после снова
не остане траг мој на твој телу.

Да понесеш од мене само
тугу и свилу белу
и мирис благ...

путева засутих лишћем свелим
са јабланова.

СЕРЕНАТА

Ч

уј, плаче Месец млад и жут.

Слушај ме, драга, последњи пут.

Умрећу, па кад се зажелиш мене,

не вичи име моје у смирај дана.

Слушај ветар са лишћа свелог, жутог.

Певаће ти: да сам ја љубио јесен,

а не твоје страсти, ни чланке твоје голе,

но стисак грања руменог увенулог.

А кад те за мном срце заболи:

загри и љуби грану што вене.

Ах, нико нема части ни страсти,

ни пламена доста да мене воли:

Но само јабланови вिति

и борови пусти поносити.

Но само јабланови вिति

и борови пусти поносити.

Поткамиен, у Галицији, 1915.

ТРАДИЦИЈЕ

Зажелићеш да будеш мајка,

и очима сузним пуним бајка
и гласом пуним успаванка,
смешићеш се без престанка,
и клечаћеш предамном:

Али са мога лица
падаће на тебе мржњом тамном
радост зулума, згаришта и шума,
и горди, безбрижни смех убица.

Под гором високом у вечери јасне,
шаптаћеш ми речи плахе страсне,
и нудити недра најежена бела.
Али ће из моја оба ока невесела
јурнути да грле погледи жудни
планински један стрм,
или бор, или јелу, или шуму расцветану,
или који мрачан грм.

И кад ти на лицу плане плам,
блудан и стидан од дара
скривеног под срцем сред недара:
ја отац бићу тужан, што не убих,
ја отац бићу тужан, јер љубљах,
што нисам више крвав и сам.

ПОРТРЕ

Д

уша ти је раскидана, чиста, болна,

бледа као лица руских нихилисткиња.

Поглед ти је горак и свет, ко у мадона,

у капелама где кандило једва тиња.

Озбиљна си и тужна и поштена.

Кад тио свираш Бетовена

чело ти је пуно тешких бора,

као да си мушко, што се свуд потуцо,

са Христом, Мефистом и са Дон Хуаном,

у животу веселом и тужно насмејаном.

Као просјак са барикада пуцо,

и ко Цезар долазио са мора.

Ал чим се заљубиш...

чланци твоји и груди малене

и колена тврда ко круне од сребра,

и бледе усне што брзо зарумене,

и сјајна лака ребра

чине те маркизом...

У страсти очију плавих,
и жилица јако љубичастих,
и груди ко цветови што вену,
цветови бели први...

Маркизом, што бледа од уживања
безбожна, иронична кад се зора јави
одлази испод грана.
И оставља драгану за успомену
две три капи љубичасте крви.

ПУТНИК

Идем слободно,

нико ми није однео
да љубим тужну моћ.
Раширим руке, али не у зоре
него у море и ноћ.

Осмехом улазим, стиго ма куд,
у тужне и болне јаве.
Кад волим мени и греси свуд
небеса плету,
око радосно погнуте главе.

Остављам болним осмехом сан,
да прође и оде и мре.
Љубав је пут бескрајан
на ком је дозвољено све.

Не жалим ни тебе ни себе ја,
и смешим се на даљине.

Умор ми само у очима сја,
и све што иштем од тебе
то је: часак-два
тишине, тишине.

УСПАВАНКА

Кад шума свене

остаће над њом звезде румене.

Понећеш свуд, пошла ма куд,

само срце своје горко.

Ветар студени душе, не стиди се мене,

нема душе,

ни закона ни части,

над болом има власти

још само тело голо.

Све што сам волео

умрло је вичући име моје,

а ја му не могах помоћи.

Збаци одело своје.

У целој звезданој ноћи

једина радост над болом

у телу твојем је голом.

Све нам допушта туга.

СЛАВА

.

Кад се облаци роје...

и лишће пада, са грања свела,

и сви боли, у јесени, заћуте...

Куд облак не нађе више

путеве засуте,

лете очи моје.

.

САМОЋА

С ве док си страсна и блудна,

ма луда и гадна и чудна,
са телом старм и седим,
ил пуповима завијеним
белим:
ја те грлим осмехом бледим
и браним.

Ја те желим.
Руке ми дрхте, ко суве гране,
са којих небо јабуке побра.
Ја их пружам
клецајући улицама малим,
теби, прошла у свили или крпи,
за сан си добра.

Само кад ме прошлости сећаш,
и нешто ново и боље обећаш,
рајске ми тајне непознате кажеш:

да хоћеш ко сестра брату

да ми помогнеш...

На мом се лицу све угаси,

и ђаво се јави у једној гримаси,

што се смеје и гади.

ВАТРОМЕТ

Дошло је доба

да нам душа све лекове зна,
и никог, никог не треба,
поносна бескрајна.

У телу нам је побуна.
У телу нам је гађење,
понижење неверство зло.

Дошло је доба
да нам душа све воли и трпи.
На најгорој крпи сања,
благодари, благосиља.

Тела нам се узнесу,
као камење у небеса.
Да прште грме и горе
у мржњи, разочарана, у бесу.

БЕЛЕ РУЖЕ

О

, немој доћи кад те зовем.

Ноћ ми последња остаде
дивна, лековита и бескрајна.

О, немој доћи,
остави ми страсне јаде,
сласт још једина ми је тајна.

О, гле руже што се сагле беле
од невиности,
испод оне плаве јоргованске магле.

Дрхте од радости,
а кад их додирнем тако брзо
потамне, као да се прозор смрзо
и раскидо цветове невеселе
ледене тајне.

ПРВА ЈЕЗА

Д

еси се: да се зачудим,

кад ме изненада растуже:

кишица плаха,

ил једна смеђа дечија глава

у коју се загледам дуже.

Деси се да се пробудим,

од ноћна близа неба плава,

и ставим руку на срце

што куца јако.

И да се тад у мислима занесем,

и осетим полако, полако:

да је младост прошла,

па се стресем.

РАСТАНАК КОД КАЛЕМЕГДАНА

Р

астали смо се

и сишли из града.

Као две сузе, кад напоредо кану,
са набораног лица.

На води су нас чекале лађе.

Твоја оде прва.

Моја је обилазила острва.

Седео сам погуран и црн,

пуст,

као Месечева сенка.

НОВЕ СЕНКЕ

М оје су руке нове сенке,

побледеле су мирне,
ко уморна свирала после теревенке
кад их месечина дирне.

Оне све сенче драго и нежно,
и љубе све што се губи,
у небо мутно, бескрајно снежно,
у снег што сахрањива, кад љуби.

Сенка је њина као паучина танка,
што дрхти немоћно, меко.
Ја сам на свету свему успаванка,
а мир је мој далеко.

Моје су ране болне и нове,
а мисли сузне, неопрезне.
Блажени који по мору плове,
и не остају да чезне.

Мисли се моје ничег не клоне.

Без суморне наде и спаса

пусте радосно у видик тону

у зрак што их таласа.

У бол и грех и крвопролића.

Са тугом новом и безданом

у сласт витлају жељом необузданом,

ко свело лишће, сва бића.

ПАРТЕНОН

Н

е волим веселост пролетних башта,

нити да ичија душа продре кроз свилу
мог црног мушког плашта.

Нашао сам суморну сласт тела,
као ветар звезде
у грању по гробљу,
слађу него душа.

Па не гледам милосним погледом
ни по царевима ни по робљу.
На моме лицу бледом
мирише тама бела:
осмех мог разочараног тела.

У њему је очај, у њему
што презриво одриче љубав
свему, свему.

ГОСПОЋИ Х.

Не помаже ни муж, ни дете, ни гласовир.

За вас је у греху мир.

Бити несретан мало више или мање

све је једно.

Крити у срцу за све гнушање

о како је бедно.

Ви нисте криви знамо

за оно што ће бити,

несрећа је баш част.

Дужност је лаж из прикрајка

за нас што болно гледамо.

Не чини ништа ако сте мајка

од тог је лепша сласт.

О само је тужан човек чист,

слободан, нежан и драг,

ко звоно у пољу, и благ

ко цвркут тица,

и увео лист.

Дижите очи мрачне,

ко бунтовне буктиње зрачне

пободене у дубоке
црне колутове.

Ви сте моја буна.
Знам да вас драган зове,
за ништа вас не питам.
Ако вас живот боли,
ако вас неко воли,
ја вам честитам.

ЊЕГОШ У ВЕНЕЦИЈИ

Н

асмешио се последњи пут.

У прозору се сјаше као запети лук,
као Месецу води, млад и жут,
Риалто.

Мирисаше болан своје беле руже
и гледаше како галебови круже,
тужни и бели, ко мисли на Ловћен,
и смрт.

Док ноћ пљушташе, читаше Омира,
црн и тежак, ко Ахилов,
што само крај мора нађе мира,
гроб.

Богови, на плећима са облацима тамним,
болови и мора са валима помамним,
пређоше по његовом белом лицу без трага.

Али, кад читаше о Бризеји, што се буди,
и отвара очи, пуне таме, у зори,
бол неизмеран паде му на груди.

Јер свему на свету беше утехе.
Свим мислима, за све јунаке, и грехе.
Али држећи му главу рукама обема,
сузно, умирући, помисли, болно,
да за очи невесте утехе нема.

Тада заплака у води звоно
Светог Марка.

РЕЉЕФ СА ЛИКОМ ДАНТА

Аници Савићевој

Кентаврима бесним маље у носу

затрепташе жудно, копита им росу
у мрачне шуме кад јурнуше даље
лудим трком са ваших плећа на кобиле
просу, по трави блудно.

Тврђава златна горела је и урлала.
На жару ломача јадра су буктала,
ропска вам мирисна тела
блудним су вриском нудећи се гола
пала, вијајући се око мача.

Мостови танки златили се и сјали,
ко месеци на реци са неба пали.
А кад сте прошле у свили,
народ је клечо, и прашином се
витлали стегови и свеци.

Монаси страсни голи се секли,
крај буктиња страшни, и клекли
у ћилим ваших тела што крв и миро проли
на оштар шљунак, којим су боли
и пекли ране колена прашних.

Мудраци су нагнути вам у плећи
цртали чудне бројке, откривали свећи
у одећама црним тајне, које слуги
само камен драг, и ваш цвет
црвенећи као алем пакла са дојке.

Тад се роди један који вам тело
жалио истом жалошћу невесело
као дух, он га диже у прах медан,
провидан, јутарњи, што без трага
цело небо рађа језом чистом.

ЉУБАВ

Већ први пут кад си збацила одело

смешан ми беше твој поглед охол.

Већ први пут ми љубав беше само бол.

Већ први пут место да слушах

у зори како се топиш као снег,

ја јурнух у шуме где упада брег,

и гране што покрај јецаху

као моја душа.

У њих сам крио образе моје

топле од твојих груди,

Нежније но руке твоје

биљке сам позно по стиску.

Страсније него на твоје груди

пао сам на њих,

у блудном, безумном вриску.

ОЧИ

О

колико пута кад пред тобом

осетим: да желим

да оставим за собом

моје тужне мисли

у очима ти бистрим, невеселим...

О колико пута

кад нам над постељом сат ућути,

и на твој побледелом лицу

од миља

приметим досаду луталицу...

О колико пута тад устајем сам,

погурен и црн па се загледам

кроз мутан прозор у пропланке далеке.

И осетим да ми није доста љубав невесела.

Разочаран од твог уморног тела,

радознало милујем блудне и меке

велике очи биља.

ВЕТРИ

Н

е грли цветне пољане мој глас.

Никад ме ниси чула још да јечим,
никад ме ниси видела да клечим,
никад у мојим очима пљуснуо није
бегунац талас.

Далеко је оно, далеко,
што моје здравље пије.
Често зазвони у ноћи, мирисно и меко.
Често је као сунчана морска стена,
на којој сја једини камен који цвета: мир.

Смрт моја зависи од певања тица,
а немам ја дома, ни имена.
Далеко негде стоје вите јеле, снежна лица,
ради њих ми је, мајко, драго да си
потиштена.

Моје вруће усне не жуде више

жива девојачка пребела тела.

Ноћу кад лутам у сенци града,
крај распећа, баштина и гробља,
не жудим за сином,
не планем за робља.

Ветри ће место мене кличући да језде.
У вртлогу камења и неба пашће, криком,
у завејане, младе јеле, и посуће им крила,
дахом нашим, што ће се следити у звезде,
негде... где нисам био... и где ниси била.

Под небом, у леду руменом, где зора спи,
дисаће јеле што дисасмо ми
и стишаће звезде осмехом и снагом,
што их је ветрова талас,
однео са нас, однео са нас.

ЕТЕРИЗАМ

Другу Иви Андрићу

Моја је бајка:

да се у сну док се спава
добра чине, и да ништа
није јава.

Нисмо знали а имали смо
чедо у даљини.

Рекао сам ти цвет један лак
испуниће твоје мисли.
Све осмехе који су од бола свисли,
сачуваће зрак
негде у даљини.

О ничег нек те није жао.
Зато сам ти ту мисао дао
тужној голој и белој,
невеселој.

Гледај у јесен мирно,
како се губи дан
и љуби.

Благо као једно звоно
да зазвони у даљини
мишљу том сам те додирно.

КАРИКАТУРА

О

да си само једном

пао по женском телу медном
умирао би радо.

Шарени просјаци под твојом ногом
рикали би узалуд за Богом.
Осмех би ти разочаран и благ
падао са крста, као голуб
бео и драг.

А да небо загрми
и распе камење са путева стрми
у девети час.

Очи твоје не би дизо криком.
Заогрнут модрим олујним видиком
умирао би мирно после сласти.
Мутним би оком гледао по небу,
како тама и ужас расту.

А из жила плавих, набреклих од хода
капала би крв и вода,
на клечећи женски стас.

БОЛЕСНИ ПЕСНИК

Н

исам човек, крв ми је млака

само роса

далеких румених облака.

Развратан колут под очима мојим

печат је шума,

са болом својим.

Дрвеће пуно пупова и звезда

место мене живи.

Све што сам ја реко

шапутаће вам меко

даље ноћи.

Оне вас воде у моје

осмехе и грехе,

за мнош далеко.

НОВА СЕРЕНАТА

рага, тенориста више нема.

На месецу не дрема

Дон Хуан више.

На глави ми није перјаница црна,

ни рука пуна бисерних зрна,

а ноћ не мирише.

На мртвима сам провео младост,

твој младеж на дојци није радост,

која је некад била.

Па и на теби није више свила,

са људима радиш цео дан,

за љубав не чекаш да цвета јоргован,

не гледаш са торња за мном.

Ал никад нисам због тебе плако,

нити сам нашо у љубави пако,

ко отров у цвету тамном.

Глава ти је бледа и чиста,
нико не зна како тужно беше,
кад си ми дошла, бледа а страсна,
вита као дете, и пречиста.

У мраку само кад ми идеш,
а очи ти се болно смеше,
чини ми се иде ми красна
проста сирота мати божја.

МОЈА РАВАНИЦА

Б

лудно гледам твоју богородицу свету,

што мирише ко гробови у цвету,
па ме је стид да живим.

Надамном мирише у облацима сивим
шума твоја фрушка,
од тамјана кадионица сребрних.

И док звезде гаси ветар липа
ја се смрти дивим.
Она ми се чини једина чиста
и поносна судбина мушка.

А икона се блиста.
И ко румене очи,
вино што бела рука точи,
задиру ми у груди дојке беле,
са ранама сред врха нага
Богородице твоје.

Једине драге пред којом клечим,
јер на њој не могу ни моје
блудне горке очи невеселе
да оставе трага.

ШАЛА

Још сам ја весео

мада се нећеш удати за мене.
Та младићи су само сене,
не купе новац, већ успомене.

Бићеш госпа гојна,
удата често мало,
а серената недостојна.

Али ће на дну честите душе
и грађанских жила,
као гудало из далека,
као моја невидљива рука,
свирати сваки лептир бео,
и сваки јастук врео.

Пријатељ мој месец невесео,
у страсне ноћи мајске,
голицаве бестидне рајске

песмице, јер си ма часак само
драга једног попца била
у трави.

И кад тада останете насамо
имаће твој мужић
грдних мука.

ДОСАДА

О

, како ти је име гадно,

ал дивна судба, драго моје јадно.

Плачи само од туге и миља

и остани увек драга неродиља.

Нек пљушти киша беса и срама,

нико неће остат за нама.

Нек се они врте као шарен врт,

ко ће нам забранит да волимо смрт.

Улице су нам деца и друзи,

неће наш стид у чеду да пузи.

Није за живот твој поглед охол,

него за сласт и сан и бол.

Не дај да наше душе падну

и наставе љубав нашу јадну,

наш горак несрећан загрљај,

нек буде свему у теби и мени

гроб и крај.

ПОД КРКОМ

Л ежим под јарболом белим.

И пловим по зрцалу сребрном
бескрајном.

Предамном на отоку тамном и црном,
са једним манастиром невеселим,
као тајном.

И мислим: и да га има тамо горе,
ако ме види под јадром саног,
у ком се зраци плоде.

Море, и ја остајем тужан
ипак сваке зоре.

И оставља ме загледаног
у бездане воде.

НА УЛИЦИ

Кад светиљке сину

и улице пођу у висину,

у тами стојим ја.

На свему што прође

мој осмех засија.

Нестану боли, окови и лаж,

од мог погледа зависи сва драж,

свега што прође.

Жене пролазе и облике губе,

смеше се, па ми приђу да ме љубе,

а ја им нову сенку дам.

И док тихо замагли ноћ,

улице пуне сени,

ја имам неба безграничну моћ,

сви боли света скупе се у мени.

Ко цветићи бели са Месеца

рађају се по улици деца.
Од смеха мог умире дан,
а свакога ког погледам,
стиже моја судба, срећа и сан.

Кад махнем руком, нехотице,
нове звезде сину.
Тад сјајан, тужан, цео град,
личи на моје лице.

А да ме виде сви у небо иду,
по улици звезда и сребра.
Ја стојим распет сам на зиду,
а Месец ми благо пробада ребра.

СМИРАЈ

Сетим се, како су, у љубави,

драги, први дани.

Кад су руке топле,

кад се очи следе,

прелетајући оне кутове бледе,

око усана...

Што дрхте, проткани,

мутном тишином,

у којој су осмех и туга помешани

несигурно и тамно.

Клатно звона

тешко и тмурно

у груди удари ме.

Тад се дижем,

и, у мутна ока прозора,

пуна ситних гласова вечери,

шапућем, несигурно,
и моје име.

ПЕСМИЦА

Р

еци, кад би мој осмех блед,

растопио се као цвет

пола сан а пола лед.

Кад бих још једном

могао да волим...

Да л би ми тад било добро свуд,

и живот био мање луд?

Или бих и тад као сад

морао да се смешим и разболим,

и да умрем?

Кад бих још једном

осетио да волим, волим?

НАРОДНИ ВЕЗ

К

рв ми везе вез по души,

страшћу ме животиња гуши,
и тка ми у живот тло:
завичај мој, равницу што зре
где пијан распасан сељак мре,
у крви што је сво добро, не зло.

Зато ми небо сво
мирно у осмеху изумре.
Тих ми је плач а грохотан смех,
кад се у зору пробудим први
ништа ми није забран, ни грех.
Цео је свет за мене вез
пун шара моје крви.

Шара без смисла, броја и реда,
танких ко изоран црв.
Бескрајан као небо надамном
не марим шта ће са мном,

пун смеха, смрти, стоке и греха,
на мени судбином тамном
вез везе моја крв.

ЉУБАВНИЦИ

Н

ико нас неће поделити више,

на добре и грешне.

Тајни смо као гране снежне,

а све што је старо у љубави,

плаче све тише.

Још мало само, па ћемо суморни,

са осмехом тужним,

у страстима ружним,

стати,

болни, бледи, уморни.

У биљу, или нечем другом, моћном,

над пропланком једне шуме младе,

наћи ћемо опет своје наде.

У мирисном небу ноћном.

Наде свих који се болно смеше.

И, кад, опет, као вечни цвет,

над телима уморним,
небеса заплаве.

И загрљај опет буде свет,
као злато око свете главе,
са тамјана мирисом суморним,

нећемо знати који грех то беше,
међу гресима што ко облаци плове,
што нам та тела и душе даде
дивне и нове.

МОЛИТВА

О

че наш

сенко света седа погурена
на дрвеној раги.
Са лонцем разбијеним на глави
и очима пуним ветрењача плавих.

Оче наш
син је твој беднији од биља,
страснији него цвет,
несталнији него ветар зоре,
суморнији него море,
и сам, сасвим сам.

Оче наш
син твој је бољи него анђели
али ником помоћи не може.
Љуби крпе као златну круну,
а у осмеху крије толику забуну
колико је нема у пролећу и мајци.

Оче наш
али син твој нема више моћи,
да се у шталама на путу у ноћи
ичем од смрти нада.

ОДА ВЕШАЛИМА

то сте црна као крст?

И масна ко месарска врата?
Та сенка вам личи на мач чврст,
а скупља сте од злата.

Што се кријете у робијашки врт
и цветате иза зида?
Још нас има што волимо смрт
и на вама висити – од стида.

Што не би пошла на врхунце,
ко краљеви и вође?
Силнија сте но јарко Сунце,
нек вам се клања ко прође.

Та грлили смо горе од вас
и носили на олтаре.
Па кад Исус не спасе нас,
ваше ће руке старе.

Та ви сте сваком народу донели
понос, и спас, и радост.
Та к вама су ишли који су хтели
част на свету, и младост.

Па што би дошла тако тајно
и погнула своју главу?
Хоћемо да вас дочекамо сјајно
са песмом у вашу славу.

Лепше се вама по небу шета,
по земљи има блата.
Чвршће грлите но невеста заклета
око млада врата.

Па кад је срце лудо тако
да више воли поштење
и све за чим је свет толико плако
но помије и корење.

Што би се крила у робијашки врт
и цветала иза зида?
Још нас има што волимо смрт

и на вама висити – од стида.

Што сте црна као крст?

И масна ко месарска врата?

Та сенка вам личи на мач чврст,

а скупља сте од злата.

ПРИЧА

С
ећам се само да је била

невина и танка
и да јој је коса била
топла, као црна свила
у недрима голим.

И да је у нама пре уранка
замирисао багрем бео.

Случајно се сетих невесео,
јер волим:
да склопим очи и ћутим.

Кад багрем догодине замирише,
ко зна где ћу бити.
У тишини слутим
да јој се имена не могу сетити
никад више.

San Vito, al Tagliamento, 1918.

МРАМОР У ВРТУ

Кад ћутке седаш

до ногу мојих и гледаш,
јесење путеве суморне,
а уста ти побледе мало крива
од бола,
ја осетим да си жива.

Мртва си ми гола.

Кожа ме твоја пуна танких жила
сети како сред развалина
попрсканих мушком крвљу
већ хиљаде година
змије пузе на жене мраморне.

Дојке са пупом као кап вина
на белој ружи пуној месечина,
сете ме смрти.

Тада, залуд ширим гране
на тебе голу.
Све ми се чини због тебе је јесен
и чим заспим
у лудој ће страсти и болу
из твојих цветова млечних
једна кап у јесен да кане.
Нада мном ће у лишћу свелом
уди твоји засијати,
мртви, мраморни, вечни.

ВОЈНИЧКА ПЕСМА

Н

исам је за сребро ни за злато плако,

нити за Душанов сјај.

Не бих је руком за царске дворе мако,

за онај блудницâ рај.

А шта је мени до тих мраморних двора

тучног поноћног сата,

што очима слепим одбијати мора,

сестри срамној од брата?

А шта је мени до велможа у свили,

са соколом на руци?

Отац ми је себар што на точку цвили,

а кћер ми глођу вуци.

Баш ништа ме за цркве душа боли,

за силнога цара дом.

За грчке иконе полегуша голих

у робовском храму мом.

Дао је њиној души опроштај
гуслара сељачки пој.
У њивама ми је сахрањен лелек тај,
у проклети вечан зној.

Нисам ја за сребро ни злато плако,
нити за Душанов сјај.
Не бих ја руком за царске дворе мако,
за онај блудница рај.

ВЕЧНИ СЛУГА

О

плакали сте рат

и мислили: сад је крај.

О мученици,

вешала расту више

него син, жена и брат

и верна су, у бескрај!

Окитиће мрамором сале

и спустити завесе жуте,

да лешине зидове не провале

и да ћуте!

Обесиће одоре шарене

и ноге и руке војника,

а рушевине и обешчашћене жене,

гледаће само са слика.

Ах, све је то лепрш шарених тица,

победе горка сласт.

Отаџбина је пијана улица,
а очинство прљава страст.

Смех се заори да све доврши,
срам се крије иза гробног плота.

А посао слуге даље да врши,
за свачију блудницу, и скота,
бог оставља, у ритама, част.

МИЗЕРА

Као око мртваца једног

сјаје око нашег врта бедног,
фењери.

Да л ноћ на тебе свиле проспе?
Јеси ли се дигла међу госпе?
Где си сада Ти?

Волиш ли још ноћу улице,
кад блуднице и фењери стоје
покисли?
А раге мокре парове вуку,
у колима, ко у мртвачком сандуку,
што шкрипи.

Да ниси сад негде насмејана,
богата и расејана,
где смех ври?
О, немој да си топла, цветна,
О, не буди, не буди сретна,

бар ти ми, ти.

О, не воли, не воли ништа,
ни књиге, ни позоришта,
ко учени.

Кажеш ли некад, изненада,
у добром друштву, још и сада,
на чијој страни си?

О, да л се сећаш како смо ишли,
све улице ноћу обишли,
по киши?

Сећаш ли се, ноћне су нам тиге
и лопови, и блуднице,
били невини.

Стид нас беше домова цветних,
зарекли смо се остат несретни,
бар ја и Ти.

У срцу чујем грижу миша,
а пада хладна, ситна киша.
Где си сад Ти?

Беч. У револуцији. 1818.

За студентесу, Иду Лотрингер

ЈУГОСЛАВИЈИ

Н

иједна чаша што се пије,

ниједна тробојка што се вије,
наша није.

Здраво да си ми Загорче црни,
лукави, злослутни, тврдоглави,
ја те волим.

Здраво, ви тамо где је месечина мека,
сваког ћу брата, што засео чека,
да преболим.

Здраво, сви, редом, густих обрва,
мутна ока, тужних песама,
страшна браћа.

Иста је наша псовка прва,
нож и девојка насред села
и стид домаћа.

Здраво, наше обесне жене!
Истом су сузом, болом и страшћу
кошуље и свадбе нам извезене.

А светковина што вино пије,
славе и цркве што нас се тичу?
Суза са ока још канула није,
још телали место мртвих вичу.

Здраво, на дому мрки погледи,
мржња и свађа.
Здраво, у сраму, покору, беди,
браћа смо, браћа!

Загреб, 1918.

МОЈА ПЕСМА

Д

уша је моја богат сељак,

пијан весељак,

у завичају.

Милује голу жену што спава,

тврдо, ко плећа гојних крава,

у жити, куд ноћи пуне црних врана,

падају.

Свет је прошла самохрана,

у крвавом плашту шережана,

ко убица.

Стајаше тужна, завејана,

на стражи, у капијама,

брката, благо насмејана.

Крај цркве туђе и непознате,

запаљене,

у дуге, јасне, топле ноћи,

кад крекећу жабе барске,

грлила је разне жене.

А дању је чувала дворе царске

и кораком бројала сате.

На јави је душа моја богат сељак,

весељак.

Само у сну, ко Месец бледа

и тако ко он невесела,

по свету блуди.

Гондола једна ћутке је скрије

у бездане воде Венеције,

саму, уморну, разочарану,

на карневалу.

И кад ту њен гитар зазвони,

од песме што плаче и воли,

сву воду, звона, и маске, тамо,

ноћ толико заболи:

да ућуте и питају тихо,

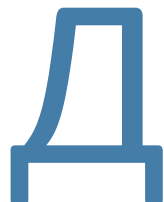
„Какав је то Славен био,

на Риви деи Скјавони?“

ЗАМОРЕНОЈ ОМЛАДИНИ

а ли знаш још наше ноћи будне

кад су у јоргована румене сенке

кад је таван као жудне

небу уперене очи?

Да ли си осетила да свуд то боли

не само код нас: бити млад.

И носити у души неку мутну сету

што све, а да помоћи може, воли?

И да ли си се већ једном утешила

да је то младост:

та болна мутна судба?

Карловци, 1918.

ПОЗДРАВ

Т

еби, што си ме срела на мору

и збрисала ми са чела жиг
мајке блуднице и роба оца,
скинула ми са врата змије,
жудне, жалосне, женске руке,
слава, Слободо!

Теби, што си ме срела овенчаног трњем
сумња, закона, суза и вера
и здрла ми са чела тај венац.
Теби, што си ми наруменила уста
плодом добра и зла, да све знам,
слава, Слободо!

Теби, што си ми у тело
засадила ветровито биље шума,
ишчупала стид и страх.
Теби, што си ми очи помрачила
тугом звери, а кожу осветлила

веселошћу облака,
слава, Слободо!

ГАРДИСТА И ТРИ ПИТАЊА

Воло бих стајати у једној црној гарди,

а перјаница бела да ми лепрша високо.

Да имам брчиће смеђе и врло мале,

па кад би зором све завесе попадале

и поклонили се равно златни елебарди...

кад ме прође, да на мени стане краљичино око.

Да ме запита меко, ко кад би лептир шушко:

Што си увек тужан?

Смешећи се почаст бих шинуо

и тихо рекао: Јер сам мушко.

После да је годинама туда нема.

Једно вече да, изненада, опет, туда лови,

и звездана, мајска, ноћ да ми је на груди,

рујну од жуди, баци, сву бледу од жуди.

Да засузи, загрли, рукама обема,

гола као поток, са бедрима као лабудови.

Да ме запита меко, ко кад би лептир шушко:

Што си увек тужан?

Ја бих мачем почаст шинуо
и тихо реко: Јер сам мушко.

Једне лепе јесење зоре рујне,
да ме на изданку нађе, под кикотом труба.
Нежна као бела ружа, чиста као роса,
да дотрчи задихана, врела, боса,
сузна због зоре јесење, благе, нечујне.
Ја бих се диго, и, кад би ко лепрш голуба,
викнула и заплакала, ко кад би лептир шушко:
Реци, збогом, зори.
Ја бих почаст шинуо и тихо рекао:
Тужно је бити мушко.

ЈА, ТИ, И СВИ САВРЕМЕНИ ПАРОВИ

ео нам је дан дуг, и досадан.

До вечери, кад се, кришом, састајемо.

Пољубац један, брз, и негледан,
доста нам је. Да се свету насмејемо.

Да одемо у ноћ, као да смо криви.
Лако, као тица, која кратко живи.

Наш вити корак не везује брак,
ни невини занос загрљаја првих.
Него осмех лак, што цвета у мрак,
ни усницама са две-три капи крви.
Руке нам не дрхте, од стара прстења,
него од жуди, страха и сажалења!

Ах, није тај страх само наш уздах,
кад видимо шуму, како лако цвета.
Него је то плах, непрекидан дах,
којим би некуд даље, са овог света.
У Слободу, куд, над нама, гране језде.

У прах мирисан, куд липе распу звезде!

Узеше нам част, али светли сласт,
небесна, као понос, на нашем лицу!
Наша је страст гурнула у пропаст:
лажи, законе, новац, и породицу.
Од понижења нам је клонула глава,
ал нам се, у телу, пролеће спасава!

Наш тужан осмех благосиља грех;
жиг оних који љубе, на свету целом.
Цео нам је дан дуг и досадан,
и пролази у ћутању невеселом.
Тек увече, слободан ко у трави цвет,
ја те чекам. На једној клупи. Разапет.

Београдски универзитет, 1919.

ЕПИЛОГ

а ли да певам професорима

што су критици вични,
што ишту, ишту оптимизам,
под папучом, реуматични?

Или нашим госпођама,
што воле божићне приче,
што се плаше рода над нама,
и не трпе да просјак виче.

Или ћу великим патриотама,
што говоре само о сељаку,
што не сме мирисат на балегу,
него на месечину млаку?

Или ћу тамо, где грде
самоубице, и тврде:
да је то париски утицај?

Не, том је крај!
На Итаки ће да се удари
у сасвим друге жице.
Свеједно да ли ја
или ко други.

1920.

СУМАТРА

Сад смо безбрижни, лаки и нежни.

Помислимо: како су тихи, снежни
врхови Урала.

Растужи ли нас какав бледи лик,
што га изгубисмо једно вече,
знамо да, негде, неки поток,
место њега, румено тече!

По једна љубав, јутро, у туђини,
душу нам увија, све тешње,
бескрајним миром плавих мора,
из којих црвене зрна корала,
као, из завичаја, трешње.

Пробудимо се ноћу и смешимо, драго,
на Месец са запетим луком.
И милујемо далека брда
и ледене горе, благо, руком.

Београд, Браће Недића 29, 1920.

СТЕЊЕ

Д

анас сам био тако весео!

А сад? Гле, једва дишем,
са осмехом мутним, уморно.

Далеко, негде, иза шкотских обала,
диже се, из мора, модро стење,
тако грдно, тако пусто, суморно.

Ја га се сетих! Ја га видим!
Његова модрина мрси ми душу,
и мене обузима грозна језа,
и нека, бескрајна, жалост.

Предосећано, у Београду, 1920.

ПОСЛАНИЦА ИЗ ПАРИЗА

ивот ваш и телеса још су тврда

а зидања кривудава, неопрезна,
но ја вас мирно гледам са брда
и знам што још нико не зна.

Тела ће вам се изгубити
и крв бити све тања и тања;
занемели ћете љубити
врхове цветних трешања.

Долазим скоро а доћи ће и дан
кад ће досадање бити свеједно,
кад ће и ваш дах бити искидан
и стрешћете се већ једном чедно...

Са осмехом јутарњим једном и ви
заиграти, са сребрним луком,
у бездан небеса бисерно сиви,
са Шара,

са Велебита,
са Фрушке горе.

Затрешћу вишње изнемоглом руком,
на градове ваше беле,
да ућуткам једном дречеће гајде
и пијанке невеселе.

Осетићете да и вама иде сан
и стојати под небом сузно голи;
и лећи ћете и ви у траву звездану,
где ништа више не боли...

Испуниће се песничке лудости,
и, кад прва пролетња ноћ заплави,
видећу ја још вас и живот како играте,
на небесима, а не на јави.

СТРАЖИЛОВО

Л

утам, још, витак, са сребрним луком,

расцветане трешње, из заседа, мамим,
али, иза гора, завичај већ слутим,
где ћу смех, под јаблановима самим,
да сахраним.

И овде, пролетње вече
за мене је хладно,
као да, долином, тајно, Дунав тече.
А, где облаци силазе Арну на дно
и трепте, увис, зеленила тврда,
видим мост што води, над видиком,
у тешку таму Фрушког брда.

И, место да се клањам Месецу, тосканском,
што у реци, расцветан као крин, блиста,
знам да ћу, овог пролећа, закашљати ружно
и видим витак стас, преда мном, што се рони,
верно и тужно,

сенком и кораком, кроз воду што звони,
у небеса чиста.

И, тако, већ слутим
да ћу, скоро, душу сасвим да помутим.
И, тако, већ живим,
збуњен, над рекама овим, голубијски сивим.

Повео сам давно ту погнуту сенку,
а да сам то хтео, у оној гори,
познао грожђе, ноћ, и теревенку,
и поток, што сад, место нас, жубори.

И, тако, без туге,
очи су ми мутне од неке боље, дуге.
И, тако, без блуди,
на уснама ми горка трулост руди.

Лутам, још, витак, са сребрним луком,
расцветане трешње, из заседа, мамим,
али, иза гора, завичај већ слутим,
где ћу смех, под јаблановима самим,
да сахраним.

Већ давно приметих да се, све, разлива,
што на брду зидам, из вода и облака,
и, кроз неку жалост, тек младошћу дошлом,
да ме љубав слаби, до слабости зрака,
провидна и лака.

Знам да ми у косу,
по зори руменотамној,
туђа, уморна, рука, бледи сумрак просу.
А да веселости мојој, чилој и потамној,
две заспале, болне, дојке не дају
да се гласним криком баци по трешњама,
што ми остадоше, у завичају.

И, место да водим, погледом зеленим,
као пре, реку што се слива,
да скачем, као Месец, по горама пустим,
и зажарене шуме да потпирим,
сад, плавим и густим,
снегом, и ледом, смешећи се, мирим
све што се збива.

И, тако, без веза,
стиже ме, ипак, родна, болна, језа.

И, тако, без дома,
ипак ће ми судба постати питома.

Не, нисам, пре рођења, знао ни за једну тугу,
туђом је руком, све то, по мени разасуто.
Знам, полако идем у једну патњу, дугу,
и, знам, погнућу главу, кад лишће буде жуто.

И, тако, без бола,
вратићу се, болан, воћкама наших поља.
И, тако, без мира,
патиће горко, много шта, од мог додира.

Већ давно приметих да се, све, разлива,
што на брду зидам, из вода и облака,
и, кроз неку жалост, тек младошћу дошлом,
да ме љубав слаби, до слабости зрака,
провидна и лака.

Лутам, још, витак, по мостовима туђим,
на мирисне реке прилежем, па ћутим,
али, под водама, завичај већ видим,
откуд пођох, присут лишћем жути
и расутим.

И овде, румен крина,
са девојачког ребра,
ја, зором, уморно бришем, без милина.
А кад утопим чун Месечев, од сребра,
у ново море јутра и у траве,
седнем на облак, па гледам светлости,
што се на небу, из моје страсти, јаве.

А, место свог живота, давно живим,
буре и сенке грозних винограда.
Настављам судбу, већ и код нас прошлу,
болесну неку младост, без престанка;
тек рођењем дошлу,
са расутим лишћем, што, са гроба Бранка,
на мој живот пада.

И, тако, без гроба,
веселост је нека, у мени, ругоба.
И, тако, без тела,
душа ми је невидљива, и невесела.

Једног пролећа, и ја сам горко знао
да, кроз свирале девојачког ребра, здравље дајем.

И груди своје, у грожђу, криком, раскидао,
наг, на дну неба, опивши се завичајем.

И, тако, без лица,
на лику ми је сенка јарца, трешње, тица.
И, тако, без станка,
тетурам се видиком, без престанка.

Лутам, још, витак, по мостовима туђим,
на мирисне реке прилежем, па ћутим,
али, под водама, завичај већ видим,
откуд пођох, посут лишћем жути
и расутим.

Дрхтим, још, витак, од река и небеса.
Милујем ваздух, последњом снагом и надом,
али, свиснућу, то и овде слутим,
за гомилом оном, једном, давно, младом,
под сремским виноградом.

За један благи стас,
што, први пут, заљуља
вишње и трешње, пољупцем, код нас
и поскочи, видиком, са ритова и муља.

За друштво му, што по винском меху
свело лишће расу, са осмехом мутним,
прескачући, први пут, потоке, у смеху.

А, место свог живота, знам да, по видику,
тај осмех расух, над сваким телом, голим,
и, над земљом овом, кроз коју Арно руди,
пун звезда и зрака, мој се шапат слива,
у измождене груди,
јер се, у пролећу, све то опет збива,
свуда, где ја волим.

И, тако, без речи,
дух ће мој све туђе смрти да залечи.
И, тако, без трага,
расуће ми рука жива тела мојих драга.

Јер љубав ће моја помешати, тајно,
по свету, све потоке, и зоре,
и, спустити на живот, ведро, и бескрајно,
и код нас, небо, и сенку Фрушке горе.

И, тако, без звука,
смех ће мој падати, са небесног лука.

И, тако, без врења,
за мном ће живот у трешње да се мења.

Дрхтим, још, витак, од река, и небеса.
Милујем ваздух, последњом снагом и надом,
али, свиснућу, то и овде слутим,
за гомилом оном, једном, давно, младом,
под сремским виноградом.

Лутам, још, витак, са осмехом мутним,
прекрстим руке, над облацима белим,
али, полако, сад већ јасно слутим
да умирем и ја, са духом потамнелим,
тешким, и невеселим.

И овде, реку једну
видим, под својим телом,
да хлади лаку, сребрну, земљу, непрегледну.
А, кад ми проспе трешње по духу оболелом,
и, крај Месеца, и овде, звезда заблиста,
видим да је, у раном умирању,
моја, и туђа, младост, горка и једна иста.

И, место своје судбе, са ужасима новим,
сусрећем давни живот, болан, и прозрачан.

А, кроз ову земљу, свилену и прозирну,
чим, уплашено, спустим девојачко тело,
кроз маслину мирну,
видим, далеко, опет, лишће свело
и завичај облачан.

И, тако, без кретње,
туђину, пољупцем, дижем, у ветрове пролетње.
И, тако, без знака,
дозивам голу драгу из меког, тосканског мрака.

А прах, све је прах, кад дигнем увис руку
и превучем, над провидним брдима, и реком.
И, неизмерно слабе, све те трешње, што се вуку
са мнош, по свету, са земљаним лелеком.

И, тако, без таме,
дух мој са мрачним вођкама покрива ме.
И, тако, без имена,
са истом жалошћу милујем брда невиђена.

Лутам, још, витак, са осмехом мутним,
прекрстим руке, над облацима белим,
али, полако, сад већ јасно слутим

да умирем, и ја, са духом потамнелим,
тешким, невеселим.

Лутам, још, витак, са шапатам страсним
и отресам чланке, смехом преливене,
али, полако, трагом својим, слутим:
тишина ће стићи, кад све ово свене,
и мене, и мене.

И овде, без боје тајне,
ни једне воћке нема,
небесне оне боје, горке и бескрајне.
А кад разгрнем долине, рукама обема,
и, откријем дна бездана, сребрна и бела,
на дну је, опет, жалост, нејасна и лака,
ваздухом купаних воћака и тела.

И, место сребрних пруга, забрежја и река,
сусрећем, као у сну, уморне мисли, своје.
А, над трешњама и младим вишњама,
тамну и дугу маглу, што се, свуда, шири,
у животу пред нама,
где се страст, полако, у умирању смири,
и чула упокоје.

И, тако, без реда,
младост увијам миром, снегова и леда.
И, тако, без пута,
моје миловање, по умирању лута.

А мир, свуд је мир, кад распнем шта је било
и приклоним главу на оно што ме чека;
на цео један крај са ког се вино слило
и смех, и дивна бестидност, далека.

И, тако, без мора,
прелићу живот наш, зорама Фрушких гора.
И, тако, без пића,
играћу, до смрти, скоком, сретних, пијаних, бића.

Лутам, још, витак, са шапатам страсним
и отресам чланке, смехом преливене,
али, полако, трагом својим, слутим,
тишина ће стићи, кад све ово свене,
и мене, и мене.

Фиезоле, 1921.

СЕРБИЈА

И

спливах на гробљу, у несвести, као модар рак.

Вазнесен у зеленом вртлогу, из бездана.

Са неба је у свет отицала ноћ звездана,

а Месец, у таму, спуштао свој последњи зрак.

Безмерно је свитало и ја, неизвесна сен,

за острвом овим, осунчаним вукодлаком,

још у мутном сну, у вале и пене разнесен,

поскочих морем рујним, на игру лак, и лаком.

Погледах увис, да ли је то месечине прах,

или је ледени вир зоре, што ми гуши дах?

Нисам знао да ми, трешњом и бистрим потоком

и страсном виткошћу девојке, њином притоком,

Она то већ, из далека, колена пребија!

Први пут изговорих: Србија.

Порођајем у туђини, под замрзлим снегом,

хранише ме твојим гласом, слабошћу и негом.

Спустише ме у немоћ детињства, да те волим
и бригом, за Тобом, за цео живот, болим.

Повише ме у беду, да Те дивну, рајску, знам,
али не додирнем дисањем и не сагледам.
Тридесет година да чекам да ми се јавиш
и зеницом твојом, грозном, над земљом заплавиш.

Таласај,
милуј, спавај – као јарак сад чека завичај,
да трулим, и да се никуд више не винем, жив.
Кад изнемогнем, и мога распадања талог
сливаће се у таму, кроз река наших муљ и слив,
у земљу која ври, на дну блата устајалог.

О, та крпа,
страшило у житу, испод Месечевог српа,
бедница што вреба пут и стада, из заседа.
То је сад Она, одмор вранама и врапцима,
што ни сахранити мирно у небеса не да,
сјај, што ми још оста, под болним очним капцима!

Зар лутајућ ми отац ту је земљу видео?

И њој ме мати дојила, од првога плача?
Љубичасти Шар зна колико сам се стидео,
јер, са мнош, цветно дрво, већ уморно корача.

Никад ме нису свет, ни блуд, слатко опијали,
већ та земља коју се умарам да разгалим!
Ни свила, ни страст, ме нису тако увијали,
као загрљај болан тих мртвих, телом палим.

За тамни јаз лепоте државе сам лудео,
у души мирис горак рађања удисао,
па и кад бих, смућен, у туђини заблудео,
брак, на родном тлу, враћао је свему смисао!

И сад, у тој
брдини тврдој, без смисла по крви расутој,
не само да сенима својим не нађох мира,
него ни за туге, што се родих да ублажим,
не знам више шапата, погледа, ни додира!

У Србији, зорњачу тражим.

А биће:

атеист нису ни овде зенице, кад свиће,

и дах је жића мање, него у туђини, чист.
У Богу је ведро. У нас, све се сневесели
и, као што јесен не зна сваки свој свео лист,
умрећу због Србије, а нисмо се ни срили.

Да ли је
то иста моћ, која све расипа и разлије?
Месец, што котрља, вечером, празни свет свој жут?
Она магла, и дим, што стреса, луком сребрним,
кад раздире ноћ, на светли, незнан, Млечни Пут,
што се губи у звезданим пустињама црним?

Или сјај
јутарње буктиње Сунца, што диже у бескрај,
па нас љуља, у плаветнилу, као росну кап?
Лед вечерњаче, румен, у надземаљској тузи?
Кад, у сутон, преливају облаци, као слап,
пролазност, у којој смо сви, у провидној сузи?

Увек сам, блед и празан, у свету овог сласти,
знао да све то губим, у телу, и под травом.
Да и са тих промена пада мрак пепељаста,
и веје, густо, блиском и даљем, сном и јавом.

Сербиу, једину још, хучала је та бура,
које се сад, модар од дављења, горко, стидим!
Урлах, сред лудог скакања мора и мехура,
да тишину ванредну над завичајем видим.

Надах се да ћу на брду уморан да духнем,
зачеће и весеље пољупцем да потпирим.
Расцветане падине да врачам и укунем,
непомичношћу, сав свет да стишам и умирим!

Па то зар
да буде мени гроб? Где је болан Светозар
миловао лица, под образинама руским?
Зато се, као Михајло, туђине лиших?
И ја ћу ту вртети, по гунгулама уским,
бедне знаке љубави, све празнијих и тихих?

И би рат,
да се, над гробљем нашим, омили смех и разврат,
и скине, навек, жуд за сином, са мутна ока?
Зато је зар била тама мяса и сјај мисли,
дуж младости, невеселост горка и дубока,
да са Србиом умру и мог имена смисли?

Патио сам увек, и зар није прах, ништа, дим,
то пролеће, са својим биљкама и бубама?
У земљи мог детињства, коју и не видим,
невраћеној више дечјим, ни војним, трубама.

Зар ме није киша мутна, марта и априла,
увела у болну збрку играчака ситних?
Па шта ми добро оста, од свих тих топлих крила,
што су ме над Фрушку бацала, са равни житних?
Не остаде ми ни мила рода,
што, бела, руменом ногом, хода.

Ни дете моје, дакле, не силази са неког,
пречистог и предивног, нежног, света, далеког
у коме се невидљиво у видљиво мења,
недокучивом, свезнајућом слашћу рођења!

Стидни бол прве неправде, лажни жиг срамоте,
и прво понижење, кикотом је опекло,
али тек кад љубав снагу и вољу ми оте,
све је, изнемогло, у неповрат, отекло.

Жар, сан, свилу, песак, шта ли, сад, у руци држим?
Кад све то, што тамо би и прође, овде захватим.

Зар сам то ја, што упаљеним погледом спржим,
сав тај свет, куда више не могу да се вратим?

Да ли тела, мили градови, или сени, то
дрхте, у слабости сна и жуди руку грубих?
Све оно што видех драго, тужно, племенито,
због чега, где све, и шта све, жарко, не изљубих?

Вратих Ти се!
Па зар да копним, болујем, мрем,
у смрти, куда си брдовита се расула?
Будућност, што ми обећа расцветани Срем,
узалуд је, сузом брака, на Тебе, канула.

Љубав мутна више на уснама ми не руди,
нит ми по несвести протичу преображења.
Згаснуо жар за Тобом сија ми још на груди,
али пун жалости и очајног раздражења.

Нећу сачувати ни мисао,
да сам цветну грану удисао.

Занавек, збиља, зар, овај свршетак се шири,
свему што је било сазидано уврх гора?

Зато су фрулом планини свирали пастири
и души мојој Србија било што и зора?

На Крфу, 1925.

ЛЕТО У ДУБРОВНИКУ ГОДИНЕ 1927.

Т

ла давно нестаје. И већ трне,

у телу мом, безбрижност младости, пре ванредна.

Разум ми још само трепери, од звезда овог лета.

А клоне ли, клонуће ми на снег тек, дрхћућа и ледна,
љубав, као сен уморне срне.

Срем то више није. Што сад засја,
преда мном, избледелим, од сласти, пре телесних.
Не видим више ни знак, жутог, на брегу, дрвета.
Јесењим зрацима Сунца, са Бачке, у прах небесних,
лебде сад бат мој и шеве, са класја.

Од земље одлазим. И већ слутим,
у себи, сва мучења прошлости, пре милине.
Скоро ће разнети дим и ово што овде збивах.
Но да л ће и тад свитати зора из зимске тишине,
животу мом, да га злим не мутим?

Тла давно нестаје. И већ трне,

у телу мом, безбрижност младости, пре ванредна.
Разум ми још само трепери, од звезда овог лета.
А клоне ли, клонуће ми на снег тек, дрхћућа и ледна,
љубав, као сен уморне срне.

Дубровник, 1927.

ПРИВИЋЕЊА

З
аиста, зрак сам само? И то је сјај у мени,

што се сад, нестајући, расипа, у празнину,
осветливши ми пут, и бездан, у исти мах?
Све су то биле, дакле, пролазне само сени,
на које сам, кроз благост, и жалост, и тишину,
стресао, устрептао, свој звездан, зрачни, чисти, прах?

Одлазим, дакле, са тела топлих, и младих, срна,
леду, на врху неком, у болном свом хитању?
А плач ми само враћа се, порфиру једног зрна,
што виси, о дрхћућем, жарком, концу, у свитању?

Ту, ту бих, у овом животу, да ме облије слап
свих дивота чулних, као пад мирисног млека.
А, чини ми се, једна једина, таква, блиста кап,
над песком пустиња, и тла, над земљом, далека.

Заиста, зрак сам само? И то је сјај у мени,
што се сад, нестајући, расипа, у празнину,

осветливши ми пут, и бездан, у исти мах?
Све су то биле, дакле, пролазне само сени,
на које сам, кроз благост, и жалост, и тишину,
стресао, устрептао, свој звездан, зрачни, чисти, прах?

У Данској, 1929.

КОМЕНТАРИ

КОМЕНТАР УЗ „ПРОЛОГ“

О

вај пролог био је написан, и штампан, уз прву збирку песникову, која

је изишла у Београду, после првог светског рата, под насловом *Лирика Итаке*. То је била антологија песникове ратне, родољубиве лирике и ушла је у штампу већ 1919. Издавач, књижар Цвијановић, међутим, толико се био препао буре коју су те песме биле изазвале, да је трипут одустајао од штампања.

Тај пролог је био нека врста литерарног, па и политичког програма песниковог. Он се у то доба надао да ће, код нас, бити нека врста нашег Фрајлиграта. Те наде се одрекао, као што ће читалац видети, већ у епилогу *Лирике Итаке*.

Нису све песникове песме из времена првог светског рата штампане, а нису ни све штампане унете у *Лирику Итаке*.

Међутим, пошто су се, у оно доба, слали рукописи редакцијама, и штампаријама, песник нема више оригинале. И оне који су били остали неодштампани уништио је, пред свој одлазак у Париз из Београда, године 1920.

Песме које су ушле у збирку *Лирика Итаке* песник је писао, и штампао, за време првог светског рата, са пуним својим потписом, у униформи аустријског војника, и официра. Његова намера, тим песмама, била је тада родољубива, политичка, анархична. Интенција, са штампањем тих песама данас, само је литерарна.

Тројанске и микенске алузије у тим стиховима биле су хотимичне. Песник сматра, и данас, *Одисеју* за највећу поему човечанства, а *ПОВРАТАК ИЗ РАТА* за најтужнији доживљај човека. Иако његове песме далеко заостају за тим монументалним творевинама у стиховима, *ТАЈ ОСЕЋАЈ* је био њихова главна садржина.

Сем тога и побуна војника, а све су револуције у то време биле само побуне војника.

За време рата, ограниченом броју читалаца *Савременика*, у Загребу, те су песме остале само једна литерарна епизода. После рата, у Београду, оне су одјекнуле као бомба. Међутим, *ЈЕЗИВО* актуелне постале су тек у току овог прошлог рата, без икаквих песникових заслуга. У томе је била њихова тајанствена судбина.

Наша родољубива поезија после првог светског рата била је још, сва, у знаку помпезне, парнасовске поезије: Дучића, Ракића, Бојића, Јелића. *Лирика Итаке* није

била таква. Дотле, због тога, песник је уживао велики углед у друштву. Нови песник, међутим, оглашен је одмах за лепру, од стране критичара *Српског књижевног гласника*.

Песник је зато пролазио улицама Београда омрзнут, као Арнаут кога терају из његовог фиса. Али је он, и тада, у знак пркоса, носио на глави бере баскијско. Испунио је своју судбину на улицама Београда.

БИОГРАФСКИ ПОДАЦИ О ПЕСНИКУ

К

ад би ова антологија обухватала само сентименталне песме, не би били потребни уз њу никакви коментари. У антологијама такозване чисте поезије („la poésie pure“) песник треба да остане сен која није видна.

Међутим, пошто ова збирка обухвата и политичке песме једног, прошлог, времена, песник је мишљења да ће читаоца занимати нешто података из живота песниковог и нешто коментара о тим прошлим временима.

Данте, Иго, Хајне, Мајаковски, да споменем неколико великих песника, још су интересантнији у својим политичким стиховима ако се зна нешто биографских података о њима.

Песник сматра да то вреди и за политичке песме мањих песника.

Песник се зато решио да читаоцима дода, уз *Итаку*, и нешто коментара.

Црњански, преци песника, налазе се, крајем XVII века у селу Итебеју, у Банату. Песник зна само да су тамо дошли из оближњег села Црња. Песников отац мислио је, и причао, да је отуда и име њихово, које су добили при сеоби из Црње у Итебеј.

Може бити.

У сваком случају, у Итебеју, код цркве, и сад стоје три куће Црњанских, мојих блиских рођака. А уз цркву надгробни споменици Црњанских, на пример пароха Итебеја, Милоша Црњанског, који је умро 1735. И других.

Вук, међутим, каже да у народу има надимак: „Црњан“ и „Црник“, а да народ каже и „Јоване и црњане!“, „Бошко и црњо!“.

Па се питам: ко зна ко смо били, откуда дошли, како име добили и зашто?

Све до мога оца писали смо га старословенски: Церњански.

Знамо, сигурно, да ми се прадед звао: Јован. Да му је брат био поп, и стриц поп, а млађи брат калуђер. Тај калуђер, Теодосија Церњански, сахрањен је у манастиру Војловици, код Панчева, где му се налази надгробни споменик, и слика.

Он је путовао до Русије.

Тај калуђер мора да је био безбожник, јер је толико нападао на кћери сељака, да су га једном, у Вршцу, бацили у набујали Месић. Калцан се није удавио. Испливао је.

Мој дед, поп Мита, прешао је из Итебеја у Иланчу и оженио се ћерком свештеника у Иланчи, Ненада Путника.

Тај Ненад, мој прадед, био је толико тежак, да су сељаци притезали левче кад би се пео у кола.

Поп Мита, мој дед, по оцу, на старим фотографијама личи на неког сеоског Толстоја. Био је риђ, плах, строг. Био је сиромаш и орао је и копао са сељацима, својим Иланчанима.

Кад је његов патријарх, у револуцији године 1848, прешао на страну Беча, против Мађара, поп Мита је командовао Иланчанима, у боју код Иланче. Мађари су били мобилисали криминалце из затвора Сегедина, и униформисали их, плавим гаћама („а kekgytysok“).

Иланча је горела, и кућа попина је горела.

Попа су спасли наши кумови, Ђуђини, који су га бацили у шарагље и прошли кроз Иланчу, са људским главама, на вилама.

После револуције, породица поп Митина остала је без куће и кућишта. Моја баба, Јула, отхранила је мог оца ваљунцима од *црнога* брашна. „Далеко ми је Банат, црна кошуља!“ – каже, негде, Јакшић.

Поп Мита је имао три сина и две кћери.

Његов најстарији син, мој стриц, Јоца, био је остао хром у ногу, па је куповао и препродавао жито. Његова кућа, у Иланчи, личила је на неку епизоду из Тургенева.

Његов средњи син, Лаза, учио је школе католичких фратара у Мађарској, а био је леп, чувен говорник, и умро је рано. У детињству имао сам неколико његових рукописа. То ме је подстицало да и ја пишем.

Мој отац, Тома, учио је школу у Ходмезовашархелију. На фотографијама, он и његови другови, већ бркати, личе на младиће у романима Лазе Нанчића.

Тома није волео школу, а био се потукао са професорима.

Био је чувени играч и певач свог времена, и кад је напустио школу пошао је у Иланчу, пешке, и вратио се, кроз жита, певајући уз тамбуру.

Кад је поп Мита угледао скитницу, свог сина, хтео је да га посече косом којом је косио жито. Једва су га спасли наши наполичари и моја добра, мала, нежна, баба Јула.

Сестре мога оца нису биле срећне: једна је умрла млада, а друга је била несрећно удата, у Загајце, за богатог трговца, Мунћана.

Кћери те моје тетке, Љубице, умрле су младе. Мара, коју је вереник био изневерио, упропастила се игранкама и сладоледима. То је била лепа, црномањаста девојка и дуго је тражила лека у санаторијумима Мерана. Долазила нам је у госте, тужна.

Умирала је, у Вршцу, недељама, и ја се сећам капљица морфијума које је узимала.

Путници, породица моје бабе Јуле, кажу, према својим читуљама, да воде порекло од Јелице, сестре Тодора од Сталаћа. Она је била удата за Јована Путника, чији је син, Гаврило, био генерал у војсци Марије Терезије, а Мојсије, владика Бачке. За Мојсија су Путници веровали да је отрован, у Бечу, од стране аустријског двора. Гаврило је био особењак и нежења, а Мојсије је умро на народном послу.

Трећи син Јованов, Јања, напустио је своју веру и био је после тога као мртав у породици Путника.

У породици попа Ненада, најмлађег сина Јована Путника, нарочито су се поносили братанцем моје бабе, Пајом.

Тај Паја Путник био је у време револуције године 1848. на војничким школама и напустио је академију Винернојштата, да би могао да се врати и брани Иланчу.

Он се у тим борбама у Војводини био толико одушевио командантом србијанских добровољаца, Стефаном Книћанином, да је са њим отишао у Србију и постао официр у Србији. Командовао је, на Дрини, у рату год. 1876–77.

Тада је, за ађутанта, имао сина тог Стефана Книћанина, који је био млади Паризлија и који се није слагао са својим командантом. Написао је читаву књигу памфлета против Паје Путника.

Паја Путник је умро у Београду, априла 2, године 1900, као потпуковник последњег Обреновића.

Он је писац прве тактике србијанске војске (*Мисли о војној бригади*) и једне књиге о Београду, која се читала (*Дарул Цихад*). У Министарству војном остало је много његових рукописа. Ја се никад нисам трудио да добијем увид у ту хрпу рукописа.

При крају живота, Паја Путник је био особењак, нежења, а много се љутио на ону грану своје породице која је, у Србији, од Путника, направила име Путниковић.

Кад би на летовању, у бањама, неко сео на клупу поред остарелог Паје Путника и покушао са њим да разговара, Путник би запитао: „Је ли господин Србин? Онда немамо шта да разговарамо!“

Он је био усвојио, усинио, као нежења, сина своје сестре, Душана, и надао се да ће тај млади официр сачувати име Путника.

Душан је био питомац чувене Николајевске академије, у Петрограду, и умро је тамо, маја 17, године 1892.

Нада Паје Путника није се испунила.

Мој отац Тома, прекинуо је ту галерију попова и официра.

Несвршени ђак, он је некако дотерао до сеоског нотара, у селу Шурјану. Био се оженио лепом ћерком мајора Беланова („от Домоглед“), али се одао лову и картама. Жена му је умрла млада. Мој брат је из тог брака.

Тома је, на школама, постао претплатник српских листова, а доцније и скупљач претплате за часопис *Стража*, часопис србијанских марксиста оног времена. Због тога је изгубио службу и послат за писара у Чонград, у Мађарској, неку врсту тадашњег чиновничког Сибира. Тома је, у другом браку, био ожењен ћерком граничарског официра, варошког капетана Панчева, Панте Вујића.

Тај Панта је био чувени љубавник свог времена и сахранио је три жене. Мој отац се оженио његовом ћерком, Марином, преко проводација. Панта му је исплатио дугове, а ја сам се из тог брака родио, у Чонграду (– као и Геца Кон, мој издавач –) тек после *пет* година брачног живота мојих родитеља.

Мој отац, Тома, био је ониска раста, снажних, широких, груди, бркат, са косом лепом, меком као свила. У детињству, на селу, сачекивао је повратак стада и пио млеко оваца из кабла. Отуда, тврдио је, његова снага.

Био је чувен играч, и са педесет година.

Са игранки, ваљда, био је сачувао неку изванредно лепу врсту понашања. Био је необично љубазан и према непознатима. Али је био плаховит, изненада. Никад није тукао мог брата, али га је једном, у љутини, треснуо тако о зид, да га мал’ не уби.

Кад би моју матер, и мене, лети, пратио у бању, Мехадију, трчкао би из вагона, по воду, пред планинским тунелима, само да би нам донео чашу хладне воде, са извора.

Било је нечег шпанског у претераној учтивости тог човека.

Мој отац је, док је био, на школама, много читао. Ја сам га, међутим, упознао, кад више тако рећи, ништа није читао, сем политичких листова *Застава* и *Браник*.

Кад је умро, оставио ми је и велики, дрвени, сандук пун књига, али и годишта *Заставе* и *Страже*.

Ја и сад памтим, како сам, у Иланчи, при школском распусту, читао уводне чланке Светозара Милетића, преписку Светозара Марковића и ратни *Дневник* Пере Тодоровића, са Шуматовца.

Та литература, оставила је у мени дубока трага. Мој отац ме је кљукао историјом Војвођана, привилегијама нашег народа, статутима, причама о нашим, политичким, правима.

Моја мати, Марина, била је девојка крупних очију, косе до колена, и кад је била седа. Мати јој беше рано умрла, а отац тако строг, да је у згради Варошке куће у Панчеву, која и сад стоји, морала да пере камените степенице, пред станом варошког капетана. И зими. На коленима.

Била је то велика паћеница целог живота и умрла је пре него што сам могао да стигнем из иностранства.

Пошто је њен отац био и нека врста цензора Панчева, она је, у младости, имала своју столицу првог реда, приликом гостовања новосадског позоришта, у Панчеву, код *Трубача*. Знала је много драма, и много стихова.

Кад су је удали за мог оца, мој отац је био толико пун дугова, и толико осиромашео, да нису имали ни толико новаца колико је онда стајала једна колевка.

Мати ме је повијала у једном кориту у ком је хлеб месила. Ако је читалац читао Фројда и Јунга, имаће, кад моје књиге чита, много, свакојаким асоцијација.

Што се мене тиче, противно оном што се код нас мисли, мени нимало није стало ни до те прошлости, ни каквог сам порекла. Ја сам увек био сам себи предак.

ЦРЊАНСКИ У ТЕМИШВАРУ

Т

емишвар је, у моје време (1896/1912), био варош раскошна, модерна, са

широким авенијама, великим парковима, веслачким клубовима, на водама, али и индустријским предграђима. Имао је огромна егзерциришта и гробља. Имао је надимак *Мали Беч*.

У срцу вароши био је барокни центар града, са великом, католичком, катедралом, чувеном са концерата Баха, са манастирима католичких фратара, међу којима је један, пијариста, био моја школа.

Прекопута католичке катедрале, била је српска Саборна црква, са двором владике, од мрамора, и мала школа мог српског учитеља Берића, код кога сам учио четири основна разреда. Наша црква била је чувена по иконостасу Данила.

Порта је била башта, са пљуском јасмина, и липа.

Насред Темишвара, сваке недеље, кад је време лепо, свирала је војна музика, на тргу, опкољеном терасама ресторана и слатичара. Свет се ту шетао, као што се у Италији шета.

Пред слатичаром, ту, стајала је, обично, група салонских лафова и официра, па и група православних калуђера, под камилавкама.

Међу њима, поред синђела Зупковића, доцнијег будимског владике, врло лепог мушкарца, поред архимандрита Дошена, громког гласа, падао је у очи нарочито владика Лукијан Богдановић, доцнији патријарх, који је био романтична лепота, велики заводник жена, а завршио самоубиством, у Гаштајну, због сифилиса.

На том тргу, најлепши четворопрег терала је жена баруна Рајачића, који је, доцније, за време рата, иако је то невероватно, у мађарском парламенту, поздравио октобарску револуцију. Његова жена, окретала је четворопрег, као да је лепеза.

Концерат је обично почињао увертиром: *Норма*.

Ја сам прво учио основну школу Берића – који нам је говорио и о нашим привилегијама и статутима. Кад сам код њега становао, окупљао је своју децу, увече, да

нам прича. Да нам представља. Био је то велики познавалац светских романа, а великог, глумачког, талента. За мене је он, у сећању, оличење Жана Валжана.

Био је шеф опозиције у Црквеној општини и експерт за наша народна и црквена права. Кад је, у аустријској артиљерији, код Вердена, за време првог светског рата, његовом сину ампутирана рука и кад је, у исто време, и Србија пропала, Берић се бацио са велике висине трећег спрата, главачке, на каменито двориште.

Међу мојим познаницима, то је био најбољи познавалац литературе.

Гимназију сам учио код католичких фратара, пијариста, али тај ред није био ред мрачњака, него масона. Код вих је прослава мађарског народног празника (Мартовске Иде) почињала хором. Хор је певао *Марсељезу*.

Пијаристе су издавале два литерарна часописа.

Један на мађарском, који се звао *Наша застава (Zászlónk)* и један на латинском, који се звао *Омладина (Juventus)*. Први је имао католичке тенденције и расправљао о уставу Србије и крунисању Петра I, а доносио и карикатуру принца Ђорђа како абдицира. Како Јапанци, у рату, деле цигарете рањеним Русима. И како се ми Срби, због лажних привилегија, боримо против Ракоција.

Ја сам о нашим привилегијама имао много дискусије, са мојим професорима.

Поменутом часопису, на латинском, послао сам једну прозу о убиству Јулија Цезара, и неке стихове, у алкејским строфама. Кад сам имао петнаест година штампао сам у дечјем листу *Голуб*, који је излазио у Сомбору, једну песму, под насловом *Судба*. У тој песми, у првој строфи, полази на пучину једна лађа. У другој строфи диже се бура. У трећој плове на пучини само олупине брода.

Данас ми се чини да би то било доста.

До смрти свога оца, до петог разреда гимназије, био сам осредњи ђак. Онда се реших да убудуће будем међу првима, Био сам међу првима.

Темишвар је тада нагло растао и каруце су у њему трчале на гуменим точковима, а било је међу њима, већ, и првих аута. Жене су се у тој вароши облачиле по последњој моди из Париза, увезеној преко Беча, а над великим женским шеширима, имали смо и прелетање првог аероплана. Позориште је, на мађарском, било у знаку Анрија Бернстена, а српско у знаку *Балканске царице*, од Николе I, гњаватора. Имали смо и посету америчког циркуса Барнума.

Мој отац је, годину дана пре тога, био отишао на село, у Иланчу. Дотле ме је чекао, пред позориштем, и кад снег пада.

Са мелоном на глави, и батином од вишњевог дрвета, он ме је по зимској ноћи водио кући, испитујући ме о драмама. Ценио је моја литерарна прегнућа. Кад су га изабрали за потпредседника црквене општине, показао ми је свој говор и питао ме

како ми се допада. Ја сам цео тај говор прерадио и он га је прочитао на свечаној седници. Вели, мојој матери: „Боље пише од мене Мића!“

Кад сам се разболео од шарлаха, донео ми је српски превод *Рата и мира* (или мађарски превод) и ја сам тај роман прочитао за дан и ноћ, иако је моја мати тврдила да због тога може да наступи слепоћа.

Кад је мој отац дошао, године 1908, са села, да се оперише у Темишвару, и, кад је одустао од тога, рекао ми је да *зна* да ће умрети, али да то треба да кријем од своје матере. Да она не дозна. Вели, неће да је узнемирава. Треба умети умрети. Извињавао се и мени што ми бриге ствара, сад, кад сам почео да учим грчки. Вели, то је тешко, зна.

Саветовао ми је да учим, добро, и да се лепо понашам према матери. Отишао је из Темишвара, мирно, и никад га више нисам видео. Вратио се у Иланчу и био, још, у сватовима, Дане Црњански, у Итебеју, где је играо и прескакао ватре, са младићима и девојкама.

У Иланчи је после тога посетио пчелара, који је вршио и занат ковача и тесара мртвачких сандука. Мој отац је изабрао себи сандук, куцкајући га, штапом од вишњевог дрвета.

Наручио је за моју матер меда.

Умро је идућег дана.

Није дозволио да ме позову из Темишвара, са школа.

Моја се мати, удовица, вратила доцније опет у Темишвар и становала у згради Општине. Прозори нашег стана гледали су у порту. Ја сам тада, до такозваног испита зрелости, живео, са матером, у Темишвару, као што су, у оно време, живела варошка деца. Мој круг је био круг мојих, католичких, другова, племића и њихових намирисаних сестара, са којима сам узимао часове француског језика. Није у томе било никаквог снобизма. То је, у оно време, било уобичајено узимање часова, после подне.

Узимао сам и часове енглеског језика, код једног професора коме је воз био одсекао ноге, па се дао на даваше часова. Такав му је био и енглески. (Али није било тачно оно што се причало кад сам, 1929, преводио Шекспирове сонете да *не знам* енглески баш ништа.)

Учио сам и сликарство, приватно, код једног професора.

Моја слика уљана, *Једна мртвачка лубања*, била је на изложби школа.

Од мојих другова остала су ми само имена. Калинфалви Јурка Ђула, Капдебо Елемер, Ђика. Где су, и да ли су живи, не знам.

Први ми се последњи пут јавио пре првог светског рата, са Експортне академије у Келну, а чуо сам да је био негде у Индонезији, после рата, тренер коња. Његов отац имао је комплетно мађарско и енглеско издање Шекспира.

Међутим, није тачно да ја имам успомене једног сноба. Живео сам ја, у Темишвару, и међу тадањим пролетерима. Прво сам играо у репрезентацији школа, затим у клубу гимнастичара Темишвара (ТТК), а најзад, почев од седмог разреда, у клубу железничара, металаца (*Kinizsi*).

То је био професионални клуб фудбалера и мој најбољи друг у њему био је металац Сидон. Ја сам у његовом друштву упознао и језик, и кућу, и породични живот радника. Кад бисмо путовали на утакмице, Сидон ме је смештао у мрежу за пртљаг изнад седишта. Пробудио ме је једном о поноћи да ми прочита новине о потапању брода *Титаника*. У оно време то се сматрало као фантастична катастрофа. Још је више неочекивано да сам ја, тада, не само живео међу пролетерима, металцима, него да сам поред Сидона, упознао и литературу социјализма. Па не само то, него учествовао и при демонстрацији социјалиста у позоришту (приликом представе Бернстеновог *Лопова*). Полиција нас је саслушавала.

Али, поред тог Темишвара, мађарских племића, пролетера и металаца, постојао је и један други Темишвар, коме је моја породица и душом и телом припадала, тада. То је био Темишвар Срба, остатака, варош стара, умирућа, фанатична, верска. Дијаспора, као и Темишвар Јевреја.

Тај Темишвар био је срастао са Темишварем туђина, као два сијамска близанца, али окренута леђима. У том Темишвару бранила се свака српска кућа, као барикада. А на свој начин, није та борба била ни без социјалних додатака и узрока.

У сваком случају, у оно доба, сва је српска сиротиња била за одбрану наших права, наших статута, наших привилегија. А ренегата је било само међу имућнима. *Ubi bene, ibi patria!*

Мој Темишвар био је нека врста Елзаса и Лорена, лудила, као у књигама помпијера Бареса.

У том Темишвару, о празнику Духова, на пример, сви смо ишли у цркву, која је била застрта травом и имала мирис покошених поља. Плели су се венци, клечећи, а ти венци стављали су се изнад врата, као неки знак завереника.

О празнику Ускрса, Темишваром је обилазила, о поноћи, литија. Као нека ноћна стража Рембранта, Темишварци су носили црквено небо, са свећама, на рукама сенатора, фишкала, зеленаша, занатлија, калфи, трговаца и шегрта (све сам „Мали Ђука“).

Насред цркве, на Велики петак, имали смо гроб Христа, у цвећу, а чувала га је стража војника домаће регименте Темишвара, *двадесет и девете*, састављене у 80% од Срба.

За време најсвечанијег тренутка службе, при изношењу плаштанице, у цркву би упадао наредник, са два војника, под клобуком, у цокулама, да смени стражу. Ударили би о патос ђоновима.

Ствар је била глупава, али се Темишварцима чинила торжествена. О поноћи, кад би литија обилазила, пред црквом је био постројен батаљон да парада буде што већа. Тај би батаљон завршавао литију *плотуном*.

Прво би зајецао слаби тенор владике Летића, као из пустиње вапијућега. После би загрмео страшни бас-баритон архимандрита Дошена. Затим би се зачула, кроз ноћ, команда мајора Драгојлова, који је окретао батаљон, као да је лепеза. Његова сабља би севнула као муња и ваздух би, после плотуна, замирисао од барута.

Ми смо, деца, гледали да се докопамо празних чаура.

Тај елегантни официр завршио је као генерал Павелића.

Пред његовим првим водом парадирало је тада оберлајтнант Мушицки, чврст и црн, са малим брчићима, увек мало насмејан. Уштогљен. Он је завршио као генерал, Недића.

Завршио је пред пушчаним цевима.

Луначарски је, једном, причао како је тешко искоренити поштовање старих икона.

А Горки је бранио Мирског, да није крив што је потомак кнезова.

Ја сам у том Темишвару писао песме, од детињства. То су биле, углавном, несвесне имитације великих песника, и наших родољубивих песника. Тандара, мандара.

Пред одлазак из Темишвара, у лето 1912, био сам направио једну збирку од тих песама и послао сам је уреднику *Босанске виле*, Кашиковићу. Он их је у писму много хвалио, али се и љутио што су сентименталне. *Штампано је једну (У почетку беше сјај). Остале ми никад није вратио.*

Под утицајем Метерлинка и Ростана, написао сам био и једну драму, коју сам послао Народном позоришту у Београду. После неколико месеци добио сам одговор, кратак, округло, на ћоше.

Драма је била у стиховима (као и *La Princesse Lointaine*) а звала се *Проклету књаз*. Садржај је био такозвано право прве ноћи (*ius primae noctis*). Нимало ми тога није жао.

То лето послао сам своме брату и један роман за *Бранково коло*, часопис који је излазио у Сремским Карловцима. Мој брат је рукопис, из Новог Сада, лично носио уреднику, који је то много хвалио и, за штампу (године 1913) спремао, али није штампао.

Ни са тим рукописом не знам шта је после било.

Рукописи се не враћају.

Копије никад нисам имао.

У поезији, мене, и моје другове, највише је одушевљавала, у то доба, антологија коју је Богдан Поповић саставио. Ја се, из те антологије, сећам песме *Спомен на Руварца* и сматрам ту песму, и сад још, за најлепшу песму XIX века.

Мој друг, у Темишвару, Душан Таназевић, носио је ту антологију са собом и у рату. Он је са том књижицом и погинуо.

Из поменутог часописа и *Српског књижевног гласника*, који је до нас у Темишвару, и преко границе, редовно стизао, сад се сећам још само два песника. Један је био Королија, топао, који је као Јадран шумео, а други, Митриновић, који је у стиху *мислио*.

На прослави Доситеја, у Чакову, први и последњи пут, срео сам и Скерлића, кога је свет тада јако поштовао, Био сам са њим у истом возу, у истом купеу. Био је у свечаном, црном оделу. Мени је, са својим брцима, личио на жандарма.

КОМЕНТАР УЗ ПЕСМУ „ЈАДРАНУ“

У

она времена, буржујска деца, после испита такозване зрелости, бирала

су занимања. Размажен, јединац, ја сам изабрао занимање сликара и хтео сам да идем, и учим сликарство, у Минхен, или Рим.

Био сам типични сметењак свог времена.

Моја мати, међутим, имала је богатог брата у Бечу, који је захтевао да одмах дођем код њега и учим Експортну академију. Он је, из Беча, снабдевао Босну, Далмацију, Црну Гору и Албанију штофовима. Спремао ме је за свог наследника.

Он је тражио да већ тог лета (1912) дођем код њега.

Да бих побегао од ујака, ја сам то лето отишао на море, у Опатију – која се тада звала Абација – а у којој су биле чувене утакмице мачевалаца. Ја сам, у Темишвару, лудовао за мачевањем, и узимао часове мачевања, код једног професора (Перчич) који је био шампион професора. Иако нисам високог стаса, ни дугих руку, он је једном рекао да ћу побеђивати на утакмицама, јер, са флоретом у руци, имам брзину лудака. Сад ми се то чини јако глупава, али сам се у оно време, од *те* похвале, надимао, као жаба.

Дошавши на Ријеку, која се онда звала Фијуме, и која је тада била пуна талијанаша, ја сам покушао да уђем у Академију ратне морнарице, а кад нисам успео, и кад сам чуо да се и на Ријеци те године први пут отвара једна експортна академија, уписао сам се у њу. Не питајући ујака. Ујка Васа прекинуо је после тога да помаже моју матер, која је била остала удовица и преселила се натраг у Иланчу.

Да останем на Ријеци, био је разлог и то што сам у гимнастичкој сали, испод Сахат куле, упознао мајстора – учитеља мачевања, који је био висок два метра, имао дуге руке и викао: „Battuta! Battuta“, као неко оличење Нечастивога.

Он нас је, све, набадао на флорет, као да је флорет чачкалица, а ми њему нисмо могли ништа, ама баш ништа. То, да постоји човек који мене набада као лептира, а да му ја, са мачем у руци, ипак, не могу ништа, ама баш ништа, мени се чинило као фантазмагорија, чаробна. Ја сам зато остао на Ријеци. Моја сирота мати одобрила је то, јер је та академија обећавала запослење својим ученицима. Слала их је чак и у азијска пристаништа.

Академија експортна, тада, налазила се на брду у улици проналазача компаса (Via Flavio Gioia). Са њених прозора, у плаветнилу мора, и каткад и у белини снега, видела се лепо планина Учка.

Као кроз сузе, у сећању мом, види се и сада.

Студенти те академије носили су цивилно одело, али белу, морнаричку капу и били су омиљени на игранкама.

Мени су се нарочито свиделе две сестре, које су становале прекопута Академије, а биле лепе, и снажне, као два атлета.

Оне су се звале: Церњајски!

Пошто ме је мати издржавала и никад дотле нисам зарађивао хлеб, ја сам се населио, на Ријеци, у пристаништу, изнад рибље пијаце, у скупом пансиону једне хрватске грофице.

Била је то чудна, и несрећна, жена. Имала је незаконито дете, од једног женског лекара, а доцније се отровала.

Имао сам, у том пансиону, чудне комшије, и у соби са десна, и у соби са лева. Сусед ми је био са лева гроф Хојос, секретар гувернера, а са десна барун Враницани, велеможни чиновник Лучког поглаварства. Гроф Хојос је био нека врста дечака, са косом као слама, који је долазио у моју собу и молио да му се веже машна. Био је мешавина лепо васпитаног мондена и стидљивог младожење.

Враницани је био човек огроман, огромних стопала, са лицем римских императора и црним, тужним, очима, клоновом. Он је долазио пијан кући, ујутру, кад бих ја одлазио на предавања, поздравио ме учтиво, али држао читаве тираде против Србије и српског краља. Био је добар познавалац свих јадранских лука и причао је особито лепо о хрватским крајевима и фамилијама. Било је уживање слушати га. Говорио је као да декламује стихове Крсте Франкопана.

Кад би отворио врата, продерао би се: „Анцела!“

Анцела је била наша, врло лепа, собарица, и њен је задатак био да баруна, напитог, спусти у каду купатила. Барун би тамо певао док га сан не савлада. Хојос је због њега црвенео од стида.

Тај огромни дебељко, предсказивао је побуну аустријских морнара, у време балканских ратова. Ја сам, поред њега, видео укрцавање морнара, из јавних кућа Ријеке, кад је била наређена узбуна, приликом неког инцидента у Солуну, са једном аустријском крстарицом. Морнаре су, са пристаништа, просто бацали у моторне чамце, тако да сам мислио да ће покрхати и руке и ноге. Враницани је тврдио да им ништа неће бити и да ће све то заборавити, кад се испавају.

Србијанска коњица била је тада избила, у Драч, на Јадрану, па су се те трупе снабдевале из Солуна, грчким бродовима. Турска крстарица „Хамидијех“ ловила је те транспорте по морима и гонила их је све до Кварнера. Неки су се бродови спасли у луку Ријеке и на њима је било и србијанских војника и официра.

Патриоте на Ријеци окупљали су се, у то време, у кући доктора Пахани, код кога је долазио и Мештровић, али је много лепши био дочек тих војника пред кафаном „Континентал“, уз свирку Цигана из Шапца. Ту се до зоре орила песма („Ој, јаблане, шири гране!“).

Враницани се љутио што сам толико одушевљен балканским ратовима, али одушевљени су били, са мнош, и радници, и носачи, и рибари у пристаништу и дуж Приморја. Сви смо се надали бољем, социјалном положају међу народима, после тих победа.

Враницани је у тим војницима и официрима видео само војнике и официре једног краља, опанчара.

Тај огромни дебељко, са главом Бибулуса, имао је стару мајку, у Новом. Одлазио је да проведе недељу код ње, а она га је терала у цркву, да присуствује миси, па га је терала и да узме свету причест.

Да би учинио по вољи тој старој жени, барун се причешћивао. Кад је после причао шта је све признао свећенику приликом исповести, Хојос би се заценио и загрцнуо.

Барун је дочекивао Бадње вече и Нову годину у ријечком Орфеуму. Скидао је играчице до голе коже и сипао у њих шампањац.

Вели, тако треба дочекати рођење Христово.

Иако није трпео Србе, Враницани је мене трпео. Ваљда зато што сам волео да ми прича о Хрватској и Загорју, о Новом и Сењу.

Иако тај меланхолични брав не би био у стању да, због дебљине, учествује у мачевању, ја сам од њега научио лепу реч Петра Зрињског, коју сам, после, као узречицу, и философију, понављао: „Ако ти је сабља кратка приступи корак ближе!“

Моја мати имала је на Ријеци рођаку, из Панчева, која је била удата за једног трговца на Ријеци (Михаило Вуја). Међутим, свет на Ријеци упознао сам, нарочито, у друштву свога друга на Академији, Зубранића, сина једног пекара.

Тај Зубранић, чист Хрват са острва Крка, из Башке, био се толико одушевио у оно време за Италију, да је у рупици капута носио савојску звезду. Међутим, био је добар друг и ја сам заволео његову кућу, и на Ријеци, и на Крку.

На Ријеци, он је имао роман са једном лепом девојком, о којој ћу рећи само толико да се звала Ђулија. Поред ње упознао сам радничку Ријеку. Затим се био верио (а после и оженио и растао) са малом Вио, ћерком председника општине. Поред ње, упознао сам Фијумане, као талијанске романе. Зубранић је имао лепу сестру и она ми је читала Кардучија, и Леопардија, у оригиналу. Помоћу њеном и његовом говорио сам, после, талијански, као да сам рођен у том пристаништу.

Посећивао сам и родно место Зубранића, у Башки, њихову стару, од камена, кућу, и Башчанску плочу. Једрили смо у Сењском каналу. А под острвом Првићем, једног дана мал' се нисам удавио.

Зубранић је после прешао на хрватску страну, али не знам шта је са њим било. Он ме је, пре него што ћу живети у Риму, натерао да читам талијанску литературу.

На игранкама, зими, у позоришту на Ријеци, упознао сам читав низ Ђулија Ада, Марија, и играо сам са њима и „fioretto“, на кафанском столу. Одлазили смо и у Трст, и био сам, и у Венецији, на карневалу.

За време карневала, на Ријеци, облачио сам и ја маску, а сестра Зубранићева облачила ме је у женско одело. Такав сам улазио у кућу тих разних младих девојака, и у њихово друштво, и оне нису ни сањале кога имају у друштву.

Само ме је Ромилда Морпурго познала, и у домину.

Живео сам ја, на Ријеци, весело.

Међутим, нисам ја ни на Ријеци живео само са барунима и грофовима, који су личили на накараду. Нити сам живео само весело.

Живео сам и ја на Ријеци, неко време, и међу пролетерима, и горко.

Мој ујак је, у пролеће 1913, био успео да наговори моју мајку да ми обустави сваку новчану пошиљку и да ме натера да идем у Беч, ујаку, на Експортну академију.

Остао сам тако без новца и упознао живот у надземаљској атмосфери глади, као у неком Хамсуновом роману. Ја сам у то доба био играч клуба „Викторија“, на Сушаку, па сам се преселио из пансиона поменуте грофице, у једну собицу гардеробера у том клубу.

Хранио сам се од оног што сам, од навијача тог клуба, добијао.

Са својих прозора, на Булевару, видео сам Омишаљ, у морском плаветнилу, чије куће висе, са стена, као шпанска села.

Ја сам заборавио многа имена играча, али сам запамтио Престинија и Грандиће, а највише нашег левог бека, Брану, који ме ја помагао и који је упражњавао велику мајсторију, ципеларства.

Кад сам, после много година, у Лондону, и ја са ципеларима живео, често сам на тог свог друга мислио.

Нисам ја упознао само фамилију Вио; играо сам ја, под расцветаним воћкама села Драге, и са кћерима и сестрама радника, и није ми било лоше, нимало.

Упознао сам свет у Приморју и осећам се, као код своје куће, тамо, сад, у сећању.

Тај свет и ти играчи имали су врло једноставну политику.

Талијанаши на Ријеци нису дозвољавали на Ријеци хрватску заставу и нису хтели да је дозволе ни кад се играју интернационалне утакмице, на Кантриди. „Викторија“ је покушавала да пређе преко моста на Ријеку, носећи хрватску заставу. Долазило је до туча на мосту.

Ја се сећам једног нашег центархалфа, наредника аустријске ратне морнарице, чије сам име заборавио, али чији горостасни стас нисам заборавио, како удара држаљем, као Тале у народној песми, и брани своју заставу.

И ја сам се тукао за *ту* заставу.

Ову песму, у јужном дијалекту, написао сам, кад су стигле прве вести о побуну морнара аустријске ратне морнарице. Међу побуњеницима није било само Славена, било је револуционара свих народа у Аустрији, али је схватљиво што сам се ја при томе, поетски, сетио Сења и Неретљана.

Иако сам ја, на Ријеци, читао, углавном, само талијанске књиге, читао сам, са уживањем, и једног нашег прозаисту, Ластавицу, који је рано умро.

Међу хрватским песницима тог времена највише сам волео Марина Сабића, кога сам, после неколико година, упознао у кући свећеника, на острву Вису. Био је заборављен и скоро сасвим ослепео.

Судбина песника није весеље, код нас, ни на Јадрану.

Ја сам напустио тог пролећа ту академију на Ријеци, због једног, комичног, замешатељства око једног двобоја. А још више зато што нисам могао, иако сам неке предмете (поморско право, поморску географију) добро полагао, да положим стенографију и дактилографију.

Скитао сам се после тога, до септембра, по Јадрану, а затим сам отишао матери, у Иланчу.

Међутим, годинама, ја сам се стално враћао и туда пролазио и имам многа људска бића тамо, која сам познавао и волео. Као и Растко Петровић, Дероко, Дединац, и ја сам остао веран мору. Не само у славим стиховима и на језику.

Када су радници, из канцеларије шефа полиције на Сушаку, Ујчића, преносили бомбе, у недрима својим, у Истру, и ја сам био тамо. Кад је дописник *Вечерње трибуне*, из Загреба, претучен, на Ријеци, у театру, на једном збору „ардита“, тако да је превезен у болницу, и ја сам био тамо. Мене је спасло само то што сам мађарски говорио, али да су ме претресли и нашли у мене динаре, били би ме препознали и не бих био изишао читав.

Шта хоћу тиме да кажем? Хоћу да кажем да је љубав према мору исто тако могућа као могућност да човек воли, бескрајно, једну жену. И да је глупаво што је о мени један хрватски књижевник рекао, да Банаћанин не *може* осетити лепоту Јадрана, или разумети Тоскану.

При свом повратку из Париза, године 1921. у лето, становао сам код Миличића на Хвару, у његовој рибарској кући, у Лучишћу. Са нама је био и Петар Добровић.

Једног дана – да бисмо читали Хекторовића, на мору – пошли смо са Хвара на Вис, у чамцу једног младог инжењера са Брача. У подне сунце је било припекло, а ветар пао.

Веслали смо и Петар није вукао. Искористио је оно мало сенке што је савијено једно давало. Побеснео сам и мал' га нисам, ножем, ударио. Стигли смо, у свађи, пред луку на Вису.

Међутим, бура је тада већ била тако јака, таласи толики, да нисмо успели, до поноћи, да у луку уђемо. Са стена, на обали, одјекивао је глас оних који су нам довикивали: „Броде, држ' десно!“

Да је дошло до најгорег, Сибе би, можда, кажем можда, испливао. Петар, не. Ја, сасвим сигурно, не.

НА РИБАЊУ СА МЕСЕЦОМ

Л

утајући по Приморју ја сам, свако вече, гледао како рибарске барке

излазе у лов. Њихово је време ноћ, кад се свици јаве и месечина разлије по огледалу мора. Тада се, као блудећи пламенови појаве и светиљке чамаца, па лагано круже и обилазе дубине, из којих нагрну рибе у мреже. На веће даљине, у дубље море, у мирне увале острва, излазе веће барке. Оне лове у водама даљим од обала. Оне ближе задржане су за становништво и мали лов.

Чекао сам, ноћ са пуним месецом, па да отпловим до Сења, где се, у каналу Морлака, особито лепо лови. Истина, до наших обала долазили су тада и талијански рибари, нарочито они из Кјође и рибари чак из околине Анконе, који на једрима својих барки имају знак и знамен бела коња. Али углавном ипак је то био наш свет, рибар одвајкада, истарски, хрватски, који лови ноћу све до далматинских обала и острва. На своју руку, или раздељен по задругама, које после деле рибу.

На једној старој барци возим се дакле до бродоградилишта рибарских чамаца у Журкову. То је мала каменита увала, са кафаном, једним финансом, са лупом дасака и стругањем боровине, испод стена, на копну, и под једним шумарком. Живот, жене, љубави и патње, ту су као у романима Хамсуна, норвешког књижевника. На свима прозорима беле завесе и дрвени капци, испрепуцани од зимских, бескрајних киша и олуја.

Мали бродови, постављени на огромне пањеве и греде, са којих пури катран, крпе се ту, и закуцавају. Изнад њих, у зеленилу, види се село. Живот је ту страшан. Да би се добило мало земље, треба месецима вадити камен из земље, која је црвена и пуна камења, међу којим је, некада, родила лоза.

Свет овде ништа не зна, сем тужакања. Изгледа као да лелек прелази са оца на сина. Слушао сам их како певају. Као да јаучу. У подне, кад је море као угрејано уље, долази барка да отпловимо до Новог. То је обична, тешка барка, бедна наизглед, опремљена за тежак рад. Под крмом је зазидан обичан мотор, што се ложи петролејем. Тај мотор непрестано лупа и његово лупање се чује по води, на миље далеко. Сва је барка масна и страшна и заудара од рибе. У кућици мотора свакојаки пламенови. Само бог зна како то функционише. Димњак мотора је прави сулундар, као од шпорета. Онај који очекује тврду, снажну барку енглеских и немачких рибара, њихове кожне и гумене чизме, до колена, разочараће се. Рибари у црној маји, са капетаном Блажевићем. Људи, који су пловили око пола света. А никад даље од сата хода у земљи овде били нису.

Чучећи на четвороугаоним сандуцима за рибу, изгледају као угљари, црни од дима петролеја, а не као неки хероји таласа и бура. Њихови ликови су компоновани са испрепучаним јарболима и испреплетаним ужетима и одају тупу патњу и сиротињу. Њихов говор се састојао од непрекидног јаукања, тужакања, причања повољних новости и обећања. Саопштавајући једнако једно другоме цене хлеба, шећера, рада, они су једнако додавали понешто новог, доброг; повољну могућност за зараду, селидбу у Америку, и дизали главе и питали: „Ки говори, ча говори?“

Знали су унапред да ће до смрти, и они и њихова деца и њихове погрбљене жене, јести поленту.

Пролазимо једнако крај стеновитих и голих увала, под кршом Повиља, где има тунолов. Велике мердевине, као огромни комарци крај воде, чекају над морем. У њима по један рибар недељама гледа у воду да јави долазак тунине.

У пристаништу Новог, товарило се дрво, док су спремали мреже. Дрво се товарило страшно примитивно, са голим телом и погрбљеним ртењачама, ропски. Вечан бол и вечна патња на овим сивим, каменитим обалама.

У врху брода, покривено крпама, једно мало псето. Из дубине брода вири пар ногу, одевених у нове, жуте ципеле, американског врха, са гуменим потпетицама. Две руке које читају „Борбу“. У тој дрвеној рупи, сличној мртвачком сандуку, где се спава, хлеб и вино и кревет од дасака. Један црвени, раднички јастук. Сиротиња свуд иста. Једно огледалце и бријач на једној дасци, ничег рибарског. На палуби окрећу чекрк и дају знаке руком другој барци. У лов иду барке све две и две, а између себе вуку мрежу по дну мора. Чекрци шкрипе, дижемо сидро.

Изразак из Новог био је ведар и плав, при заласку Сунца. Нови, са својом плажом и свирком војне музике, са белим одећама жена, као малим једрима, остао је у сенци брда. Ветар још није био легао, а хука мотора носила нас је све даље у плаветнило мора, стена, острва и облака. На крми се лагано окреће точак. Брод пред нама изишао је пре нас и сад савија, оставив за собом узбуркани, пенушави траг таласа. Зелене, плаве, румене свиле у води трепере све до неба и тешких сурих брда иза нас. Почетак је лова врло леп, два брода као да играју, држе се парно и изводе кругове, док полако дреше и почињу спуштати мрежу, иза својих крма.

Пода мнош једнако видим собу и четири дашчана кревета у мраку, откуда допире смрад. Једне издеране ципеле остављене на столу. Ето, и то је својина!

На дасци на зиду три кашике, лепо, у реду, заденуте. Два прстена од гвожђа; у њима смрдљиве лампе на петролеј, то је домаће огњиште. Неколико парадајза и кромпира и флаше, које се нарочито штеде. Један тигањ и чанак, опет на једним одрпаним чакширама. Силазим, а дочекује ме и ту рибар. Његове разроке очи покушавају да ме гостољубиво приме, мада му је живот мрзак.

Недељама не виде своје жене. Лампе их муче, неће да горе. Доводе их до шкргута зуба. Он ми нуди места на својој постељи.

Горе се дотле игра бродова смирила. Наш пар је бацио мрежу и сад је и ми спуштамо. Дуги пајвани трче са ребара наше барке у дубину морску. Мрежа се чини огромна, а спушта се на дно мора, јер је риба доле, у тишини. Мотори обеју лађа хукте по истом такту. Погрешити у томе значи изврнути мрежу и лов.

Пред нама се после мрачи и мотор стоји. Мрежа му се вуче по води, као дугачка коса. Ми се вртимо око ње и кружимо.

Сунце је тек било зашло и вода заруменела. Месеца још није било, али је ноћ падала у воду брзо. Брда су тавнела. Нови је све више бледео, а стене и пучина били све тамније љубичасти.

Док су ми тумачили каква је мрежа и како се вуче на дну мора, како се риба стиска у њој, испричаше ми и сто својих јада. Рибе је пуно особито близу отока, али лов тамо припада овима из Новог. Украсти од њих, ах како би то било дивно! За два сата тамо улови се више рибе, него овде напољу за две ноћи.

Међутим, постоји и лучко поглаварство на свету.

Пајвани сад већ јуре у дубину, дебели, па тањи, па најтањи, по неком чудном реду. Око барке је хладно и већ је ноћ. Сива, каменита и бескрајна. Вода је свршила своје мењање боја, које испуњава све вече и сав видик, од најплавијег и најзеленијег до сивог и црног.

Две барке сад круже и све се више ближе, играју се као голубови. Видимо другу барку сасвим јасно у широком заливу, између острва, приближујемо јој се све више, и, најпосле, при светлости фењера, прилежемо уз њу. Први акт лова је завршен.

После, тихо, лаганим мотором вучемо мрежу по дну мора, које ове године јако „цвета“. То значи да је много муља и да нам се мрежа сад провлачи кроз морске траве и гмизави живот морског дна.

Мрежу над водом држи неколико флаша што плове по површини. Море је прешло у боју дубоког ултрамарина. Тада са другог брода одјекује узвик: „фора“ и мрежа је сва отишла у дубину. Звиждимо једно другоме и тако дајемо знакове. Мотори лупају све тише, пловимо плашљиво и паралелно, према Сењу. Море је боје мастила и сасвим мирно. Трокут Новог, Врбника и Главине сад је право над нашом мрежом.

На броду је тихо. Мрак је раширио море у бескрај, звезде трепере, трепере и светионици у даљини. Овде брзо пада ноћ.

Тад, изненада: месец.

Црвен, и огроман, као велики балон, надуван, котрља се по обронку брда. Дошао је тако чудан и тако изненада на небо.

Ми смо међутим спустили 700 м. ужета. Сад копа мрежа – мрмља капетан Вицо – „биће шкампа“!

Боља риба је доле на дну и само кад је месечина јака диже рибу горе. Сви ходају на палуби горе-доле и ћуте. Мотор лупа као срце. По води као да почиње да трепери мешавина руменог злата и сребра. Брод као да стоји. Онај други љуља се као сенка, недалеко од нашег. Питам рибаре шта им уче, у школи, деца. Али ми они невесело одговарају да рибање прелази са оца на сина и да и на нашем броду има таквих који раде заједно. Шоферов син – шофер! Рибарев син – рибар!

Око поноћи одлазим да спавам. Бродови сад плове тако лагано да се чини као да стоје. Ноћ.

Око два сата ме буде. Извлачиће мрежу. Бунован и хладан устајем опет и видим бескрајно, разливено, млечно сребро месечине око брода, у које су утонула и брда и острва. Месец је сад мањи, страшно бео, као дискос од сребра и блешти. Тетурам се по палуби, јер је брод почео да се љуља. Ветар душе.

Мада ме је Блажевић једнако покривао, јер се бојао да ми месец „не шкоди“, мени је хладно и дрхтим. Црне и тешке рибарске прилике, којима сад не распознајем више ликове, раде тешко, превијају се, вуку, дрипче.

Пошто је мрежа пуна и пошто ће ускоро да свиће, бродови се приближују и мрежа почиње да се извлачи. Страшан је то посао.

Бродови се љуљају, чекрци шкрипе, а муљ, ужасно блато са дна морског, пуно мртвих, ситних риба, разлива се по палуби, тако да се људи лепе. Барке су се судариле и притегле као да извлачимо давленика. Нови сада светли у даљини. Острва се црне. Уоколо је пустош мора.

Под светлошћу једне лампе, рибари раде. Ћути се и стење. Мрежа је као бескрајна, а блато једнаш залива кљун брода. У води се љуљају црне сенке. Сатима раде за тај моменат. Људи су као од глине. Ужетом бију блато са мреже.

Чује се само, напорно: „Рива-хола, рива-хола“.

И кад се појавило тешко и пуно дно мреже, све је у блату. Једна огромна кеса, пуна риба, у вредности од више хиљада динара. Али тада се догодило нешто страшно.

Чуо сам грмљавину чекрка, изненада, узвике људи и плусак таласа. За два-три секунда све је било пропало. Узалуд су се људи пружали преко брода у мрачну воду. Мрежа се била поцепала.

Два-три минута грозне забезекнутости, гледања у воду, погнутих глава, затим псовка и мир.

Узалуд цео рад, утрошен петролеј, и скупа мрежа. Па ипак, узбуђења нема. Људи су овде неосетљиви као камен. Прво наш брод, затим и друга барка одлазе са тог места. Неколико гласних узвика и узимамо правац према Новом. Ветар душе и море шуми. А барка која је остала за нама црни се.

Звезда Даница сја близу месеца.

Море је сад магловито, стижемо у залив и пристајемо уз неке друге барке.
Довикивање. Затим ругање и потсмех.

Изгубљено је неколико хиљада динара.

На нашем броду је ћутање. Људи лепљиви од блата, мокри, прозебли, седе под једним фењером. Ја замишљајем како то мора изгледати зими.

Чекамо затим зору да одемо поново у Журково за нове мреже, као да ништа било није. У светлости фењера ја видим те људе како једу хлеб.

У очима ми се купе сузе.

УЗ ПЕСМУ „СРП НА НЕБУ“

ре рата, пре Првог светског рата, на нашег радника, мало је ко, сем социјалиста и марксиста, обраћао пажњу. „Народњики“, као што сам и ја био, дивили су се сељаку. О њему су стварали једну идеалну, и идеализирану, слику. Наивну.

Ја сам село упознао у детињству. У гостима код стрица, зеленаша, у Иланчи, на голубарнику. Затим сам упознао Иланчу, мало више, кад се мој отац, наследивши брата, повукао на село. Ја сам тада био у петом разреду и онда сам, сваке године, проводио неколико дана на селу. И тада ми је још личило на идилу.

Тек сад, кад сам се са Ријеке вратио, упознао сам, и изнутра, сеоску кућу, и колибу. Наши наполичари, који су били наши осиромашили рођаци, вукли су ме са собом и кад ору, и кад копају, и кад жњу. А показали су ми и село. Коста Путник био је тада узео седамдесету, али се при уношењу цакова, утркивао са синовима. Он од мене није ништа крио. Његови синови, Милош и Ранко, врло лепо мушкарци, исто су тако скинули са мојих очију veo. Упознао сам село. Не као што га варошка деца знају, него као да сам се у Иланчи родио.

Упознао сам и неке стране у сеоском Декамерону.

Девојке, које су браћа чувала од сваког ветрића, и које, до удадбе, нису узеле у руку ни косу, ни ашов, ни вилу. Ишле су на општинску чесму и доносиле воду, обрамницама, љуљајући се, као каријатиде, у струку. Имале су на очима таман veo, као бају плавих шљива, у праху. Имале су весело кикот, који каткад још чујем у сну.

Биле су лепе, много лепше него што се мисли, у граду.

Тек после удадбе, при тешком раду, и побачају, та лепота се губила брзо и претварала те лепе девојке у погрбљену, јетку, сасушену, жену.

Слаба храна и сиромаштво угушило је у њима песму. А често и мужевљеви шамари, са којима се, у Банату, није штедело.

Ја нисам Јесењин, али сам имао читаву збирку оваквих песама, које нисам штампао. Било их је у збирци коју сам Кашиковићу послао. Било их је и међу онима које сам Бенешућу слао, у рату, а које нисам смео да унесем у „Лирику Итаке“, и кад сам, случајно, понеки рукопис, сачувао. Цвијановић их је читао са уживањем, али одбијао, као порнографију. Можда је имао, са свог гледишта, право.

Ја сам је, ипак, доцније, унео у „Лирику Итаке“, бестидно.

Те јесени, поред љубави за Иланчу, посведочио сам, детињасто, и своју љубав према Београду. Мало је требало па да већ тада, заувек, останем у њему.

Наиме, пред полазак у Беч, ујаку, у Експортну академију, ја сам се био задржао код брата у Новом Саду. Слушао сам Салајку како проговара у бећарцу и био сам играч у једном, новосадском, клубу (УТК).

Изненада, тај клуб, играо је интернационалну утакмицу у Београду и ја се реших да останем у Београду и идем у комите, или Војну академију. У то време, комите су импоновале сваком балавцу, а сви су Пречани, у знак родољубља, хтели у академију.

Аустрија није давала пасош војним обвезницима, а конфисковала је приватну имовину војном бегунцу.

Поменути клуб водио је играче на заједничком пасошу.

Прешао сам дакле у Београд и остао.

Моја мати имала је у Београду неку сестричину, чије сам презиме заборавио, али знам да се звала Маца. Имала је кућу поред кафане „Москва“ (Балканска ул. бр. 6).

Она није ни сањала зашто сам дошао.

Моја мати имала је у Београду и млађег брата, Николу. Он је био, у младости лудој, пребегао у Србију, јер није хтео да служи аустријску војску. Био се оженио ћерком проте у Смедереву и био је срески начелник негде у Нишу. Био је неконформист, и влада, и радикална партија, гонили су га, тако да је сваки час губио службу.

Једног дана дошао је, певајући, у канцеларију. Попео се, певајући, на орман.

Био је с ума сишао.

Умро је у лудници, у оној нашој старој београдској лудници, где су по три лудака ишла, на два кревета. Кад га је моја мати посетила, познао је сестру. Кад сам га ја посетио, гледао ме је, немо.

Никола Вујић имао је две кћери и два сина. Његове кћери, схватљиво, уживале су у помисли да имају брата, из Аустрије, који жели у академију. Одлазили смо у том циљу једном пуковнику, али тај официр био је један од оних за које је Ускоковић написао да сав сретан носи два угојена полумесеца у туру.

Вели, шта бих ја хтео, не може то тако.

Они, у академију, примају са шест разреда гимназије, а ја имам осам, и академију, годину. Не ваља то. Много бих губио. Требаће они патриоте и у Аустрији. Да се ја вратим, лепо.

Ја сам онда два дана опонирао, па сам се вратио.

Ја сам се давно на тог пуковника одљутио.

Ја мислим да ми он све што је хтео да ми каже није ни рекао. У академију је био дошао, из Сарајева, неки Пера В., па му се после није допало, па се вратио. Затим је распалио у новинама у Аустрији, не само по академији, него је плуцкао и на Србију. А неки Д. био је дотерао чак до места у генералштабу, па се после испоставило да је био шпијунчина, за Аустрију.

Ја мислим, данас, да се тај пуковник био и од мене препао.

А што се тиче кћери Николе Вујића, оне су, много година после тога, имале брата у академији. Њега је, као младог поручника, у Скопљу, убио један регрут који је био с ума сишао. Убио је са њим и четири војника које није ни познавао.

Ја сам и пре тога био, у посети, у Београду, али ми се том приликом нарочито био допао.

Био је друкчији него Темишвар, весео, а имао је понеку улицу у липама, и јорговану. Куће у багрењу.

Стара зграда Академије наука имала је терасу са које се Београд, стрм, видео, као да се диже у Умбрију. Ја сам Темишвар волео, као што људи воле место у ком су одрасли. А Београд сам волео као што човек воли своју фикс-идеју.

Моје сестре су ме водиле у зеленило Калемегдана и у гунгулу младића и девојака, пред Универзитетом, где је врвело као у мравињаку. Све се гласно довикивало. Весело.

Кад сам најзад изишао опет на станицу да се вратим у Нови Сад, присуствовао сам још, случајно, повратку србијанске делегације, са погребa патријарха, у Сремским Карловцима.

То је био онај лепо епископ Богдановић кога је читалац упознао у почетку ових коментара, у Темишвару. Био је извршио самоубиство.

Делегацију је предводио генерал Божа Јанковић, који је онда лично на Куропаткина, а његови официри имали су на капи рајерово бело перо.

Ја сам то перо, затим, годинама носио забодено у моју луду главу.

Приликом тог мог излета у Србију, док сам по Београду шетао, није ми ни наум падало да идем и посетим редакцију „Књижевног гласника“, и да му се поклоним смерно.

Можда је тада и сиромах Гаврило Принцип крај мене пролазио, али ја то нисам знао.

УЗ ПЕСМУ О ПРИНЦИПУ

О

длазећи у Беч, у јесен 1913, ја сам био оставио у Београду једну драму, у

Сарајеву једну збирку песама, а у Сремским Карловцима један роман.

Шта би са њима, нисам питао.

Месец је остао над мојом равницом, као срп.

Темишвар, Ријека, Иланча, Београд, све се то вртело у мени као у калеидоскопу, а са њима и толике прочитане књиге, на немачком, на мађарском, на талијанском, и руске у нашем преводу.

Ловчеве записе, од Тургеева, имао сам у возу на свом јастуку. Европа је тада већ четрдесет година била у миру.

Свратио сам, на једном излету, у један рудник соли, у Карпатима, и то је оставило у мени свест да има нечег фантастичног на свету, што је мени непознато.

Нисам ни сањао шта ме чека у Бечу.

Ја сам код свог ујака, Васе Вујића, био и пре, о школском распусту, али сад сам био сагао главу и мислио да ћу код њега морати остати заувек. Бежао сам зато из његове куће и седео и вртео се на оном точку који у Бечу игра ону улогу коју Ајфелова кула игра у Паризу. Сад га гледам, офуцаног, на филму о окупираном Бечу, Орсона Велса.

Крио сам се од ујака и у циркусу, који сам јако волео. Мирис струготине још ми је у сећању, а још више вртлог гимнастичара на трапезу.

Кад би жена полетела, главачке, у дубину, а мушкарац је дочекао на трапезу, на руке, узвикнув „хеп“, то ми се особито допадало. Да се све тако добро свршило.

Модерниста сам постао врло рано.

Међутим, кад је дошло до уписивања на Експортну академију, према жељи мог ујака, ја сам се још једном побунио. Отишао сам да се упишем на медицину. Надао сам се да ћу бити лекар – једино занимање које је песника достојно. Ујак ме је на то избацио.

Неко време, тада, имао сам тежак живот у Бечу.

Најзад ми се побунила и мати, против брата, те ми обећа да ће ме она издржавати док будем био у Бечу.

Населих се тада у пансиону, који је гледао у цркву фратора пијариста и једну, девојачку, школу. (Frau von Thiess. Piaristen Gasse No. 54.) На неколико корака одатле био је театар, у Јозефштату, и један мали ресторан, где су се хранили глумци и глумице, кад без пара остану – и кочијаши, док пред позориштем чекају. И ја сам ту вечеравао. Имао сам интересантна познанства у том ресторану.

Упознао сам један део Беча, добро.

У том истом пансиону, становао је са мном и један мој земљак, Милош Биримац, који је, заиста, учио Експортну академију. Тај дугајлија, из Башахида, имао је у истој кући једну Бечлику, учитељицу клавира, па је са њом свирао *Mondscheinsonate*. Ја сам се држао једне учитељице француског језика, на спрату над нама, која ми је читала Бодлера, у заносу. Кад бих погледао неку другу жену у Бечу, она би рекла: „La charonge.“ А ја, реч коју је, кажу, на Ватерлоу Камброн рекао.

Била је то Женевљанка и звала се Маријет Лориол. Биримац је био од оних Биримаца који су дали једног свог ајгара кнезу Михаилу, а који се сад може видети на Кнежевом бронзаном споменику, у Београду.

Нити је Биримац научио *Mondscheinsonate*, нити ја француску граматику. Али сам се са том Францускињом прилично снашао, не само у Бодлеру, него и старијим француским песницима. Кад пролеће гране, ја и сад имам обичај да кажем: „Avril, la grace...“

Винавер, и неки други моји критичари, писали су да знају да сам ја у Бечу потпао под утицај песника у Бечу, Хуга фон Хофманстала, Момберта, и других. Може бити. Мени то није познато.

Знам само да сам живео у Бечу, а желео да живим у Паризу.

На жалост, ја сам убрзо напустио и жељу да учим медицину. То је било зато што је онда био обичај старих студената у Бечу да новодошлог („бруцош“) одведу у подруме где мртваце сецирају, и да му у руку тутну руку, или ногу, или утробу, мртваца. Да се види како подноси лешину.

Зар да живот проведем у том смраду? – помислих.

Па одох тамо где сам учио француску револуцију, Русију, и чисту философију. Учио сам. и историју уметности и проводио дане у музејима, који су, у оно доба, били чувени у свету.

Био сам типични сметањак свог столећа.

Био сам лакомислен, као што само приличи песнику, и чворку.

На насушни хлеб, и зараду, нисам мислио.

У оближњим болницама је ту, некад, и Радичевић учио, а ни она болница није била далеко где је болестан лежао, и умро.

Отуда код мене алузија на Бранка.

Ја сам тада почео да пишем и *Маску*,

Надао сам се да ћу моћи живети скромним али слободним животом књижевника. У тој нади сам се преварио. „Надо моја, ваљда ниси пена?“ каже негде Бранко. А полицијски писар Никољче у Београду: „Неки Бранко, да одмах у полицију дође!“

При почетку XX века наш народ је био заостао у XIX веку. Партије су преживале идеологију Јована Ристића, Светозара Милетића, Старчевића, Натка Нодила. Циљ наше политичке акције, обично, била је нека покрајинска аутономија. Из тог пријатног, аустријског, дремежа тек су нас атентатори пробудили својим бомбама и пуцњима. Сви су они долазили са такозваног дна народа.

Политичком акцијом наших студената у Бечу, тада, управљало је студентско удружење *Зора*. Према упутствима, не из Београда, ни Загреба, него из Прага.

Углавном, према идејама Масарика.

Од нас се тражило само толико: да учествујемо у демонстрацијама, и тражимо отварање једног универзитета за Словенце, у Трсту. При тим демонстрацијама долазило је и до туча. Дугачки Биримац и ја излазили смо каткад, због тога, са штапом испод капута, а отмена Frau von Thiess ми је зашивала јастуче испод шешира, из лако схватљивих разлога.

Да неко спрема атентат у Сарајеву, о том нисмо имали појма.

За Видовдан, удружење је било спремило велики, патриотски збор Срба, Хрвата и Словенаца, у просторијама Штатпарка. Увече је требало да буде бал, на који су били позвали и србијанског посланика. Збор је одржан пре подне, али тај бал се неће моћи одржати никада.

Мени су били доделили патриотску, и тешку, дужност да на прве звуке умилног бечког валса, почнем да окрећем око себе жену србијанског посланика и ја сам се зато, док је у Сарајеву сиромас Принцип испружио своју руку, *која није задрхтала*, бавио пеглањем свог фрака.

У великим, историјским, тренуцима, судбина додели сваком улогу, и не пита.

Вест да је у Сарајеву убијен аустријски престолонаследник, стигла је до нас, тог сунчаног дана у Бечу – који је освануо без и једног облачка – после ручка. Стигла је у нашу кафану (Caffé „Meinl“), у близини торња Св. Стефана, за време партије билијара.

Занимљиво је да нам је та вест саопштена, испрва, тако, као да су у Сарајеву убили *србијанског* престолонаследника. Келнери су је тако добили. Тако им је рекао наш прота, преко телефона. Противно ономе што се данас мисли, та вест није изазвала никакву констернацију, ни међу нама, ни Бечлијама, и музика је у Бечу до вечери свирала. Тек се доцкан неко сетио да је уђутка. Епоха валсева била је завршена.

Констернацију су, међу Бечлијама, изазвали тек мртвачки сандуци престолонаследника и његове жене, грофице Котек (коју је Принцип убио нехотице, гађајући гувернера Босне, генерала Поћорека).

Сва је станица била завијена у црно.

А локомотива је стигла са црвеним очима.

Сандук Ерцхерцога био је много већи и са много више венаца него сандук његове жене, која је била *само* обична грофица. У Аустрији није било једнакости ни на дворовима, ни међу мртвима, а све је, и мртвачки сандуци, мерено шпанским церемонијалом Хабсбурга. У ушима, каткад, у сну, ја и сад још чујем шум корака аустријских генерала, са тог погребца. Корачали су кораком лудака, љуљајући се на ритам погребног марша Шопена, са својим дворогим шеширима на глави, а шешири били су накићени зеленим перјем из репова петлова. Чуо се топот коња. Толика је била тишина настала.

Сандук Франца Фердинанда био је покривен заставом Хабсбурга, жутом, са двоглавим црним орлом, старим око хиљаду година.

Син једног сиромаша, пролетера, земљорадника, Херцеговца, још непунолетан, био га је скинуо са неба, револверским пуцњима.

Атентатор је имао чудно име.

Састављено од имена принца и архангела.

Европа и сад још слави убице атинског тиранина, Пизистрата, Хармодија и Аристогейтона, у својим школским уџбеницима (*ad usum delphini*). Слави и сенаторе Рима који су убили Јулија Цезара. Међутим, за атентатора Сарајева, није имала добре речи никада. Па и Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца није било очарано тим својим поданицима. Није хтело дуго да дозволи ни пренос костију тих атентатора.

Сем тога, чак и код нас, неки су од Принципа били начинили Србина – провинцијалца, фанатика, шовена, који је, тобоже, био само играчка у рукама шефа Обавештајног одсека србијанског генералштаба, пуковника Драгутина Димитријевића Аписа.

Међутим, атентатор нам је говорио, јасно, и са оне стране гроба.

Као што је познато, атентатор је држан у тамници Терезијенштата и тамо му је, тобоже због туберкулозе костију, лагано ампутирана десна рука.

Између тих, ужасних, часова, испитивали су га о *мотивима* његовог атентата. Постоји о томе дневник једног лекара.

Принцип је, природно, признавао да је желео уједињење Босне и Србије, али је отворено признавао и то да је то био само корак ка даљем циљу атентатора и њихових другова.

Тај циљ је био револуција.

„Сви смо ми били Бакуњиновци“, биле су речи Принципа.

Ни после рата, Принцип, у нас, није био омиљена тема.

Његов акт одобравала је само наша сиротиња и омладина. Буржоазија није одобравала акт Принципа. При крају рата, сви су у нас говорили само о потреби подизања једног велелепног Косовског храма према нацрту Мештровића.

Наш велики песник Дучић видео је, тада, у Србији, императора. Он јој је узвикивао; „Ave Serbia!“ (Morituri te salutant). Ја сам написао ову песму у славу убиства и Принципа.

КОМЕНТАР УЗ „ЗДРАВИЦУ“

Сарајевски атентат значио је велику промену у историји нашег народа, па и појединаца који су том народу припадали.

Босанци су са масовне, већином литерарне патриотске акције Пречана прешли на директну, терористичку акцију која је убрзала смрт Аустрије.

Принцип је, сем тога, први пут, поделио наш народ, на класе. Убиство аустријског престолонаследника одобравале су само, такозване, ниже класе, и омладина. Такозвани виши сталежи, буржоазија и црква, убиство нису одобравали.

Принцип је, својим актом, ипак, ударио свима нама на чело жиг убица и *сви* смо ми постали сумњиви полицајцима, не само у Аустрији, него и целој Европи. Принцип нас је тако повезао боље него што смо били повезани, дотле, црквом, традицијама, крвљу. Језик којим је атентатор говорио био је јасан. Аустријском царству било је одзвонило.

Међутим, после атентата, Беч се расељавао у бање, према обичају XIX века. Све се из Беча разишло у летовалишта. Нико није ни сањао шта нас чека.

И ја сам се, првих дана после атентата, склонио у шуму Беча (у Хинтербруел), јер се полиција беше, дискретно, заинтересовала за чланове студентског удружења *Зора*.

Безбрижност у Европи, крај свега тога, у то доба, била је толика, да је, на пример, врховни командант србијанских трупа (војвода Путник) дошао, на лечење, у једну аустријску бању, тог лета.

То лето било је лепо, топло, са ноћима пуним звезда, а вароши су врвеле од великих, белих, сламних шешира жена и црвених сунцобрана.

Било је и много бициклета.

Жетва, по селима, била је тек завршена.

Ја сам тада био верен са једном младом девојком, која је била Србијанка, из Шапца. Били смо се договорили да проведемо лето на мору, код Трста (Мирамаре).

Пре тога, хтео сам да проведем неколико дана у Новом Саду, код брата. Лакомислен као што сам био, дошао сам у Нови Сад и остао само због једне лепе,

младе жене, сестре тада чувеног музичара, која је, са своје две мале девојчице, исто тако, била дошла да летује код брата. Она је била жена једног чувеног, србијанског официра. Ја сам за том женом скакао, главачке, у мутну воду Дунава.

Нови Сад је, тада, био тек почео да се купа. А нисмо се купали, слободно, у таласима реке, него у неким сандучарама, које су се звале купатила, а личиле на кокошарник, на води. Женске су се за купање облачиле као глумице за представу у „Follies Bergères“. За време прошлог рата, Мађари су убијали Србе и Јевреје у тим купатилима као у кланицама.

Ја сам из Беча пошао у жакету боје благо зелених маслина, у ципелама белим, од коже јелена, са шеширом црним играча тангоа. Био сам типична појава свог времена.

Такав сам ушао не само у *Матицу српску* у Новом Саду, него и у хапс, кад ме је полиција, у Сегедину, ухапсила.

Нови Сад никад није био веселији него уочи првог светског рата. Салајка се орила од бећараца, а у ресторану „Бела лађа“ певале су се комитске песме и песме из србијанског рата. Пречани, као што је то чест случај са народима на границама, били су раздрагани србијанским победама у бугарском рату (који је био велика несрећа) и били су готови на свашта. Једна песма, која се певала на рачун надменог, самоувереног бугарског генерала Ратка Димитријева, још ми зуји у ушима, али не може да се штампа. Њен је рефрен гласио:

„Еј, Ратко, Ратко!

.... те братко!“

Аустрија је, међутим, припремала ултиматум Србији и рат, тајно, као што се злочин припрема. Кад је огласила мобилизацију, изненада, настала је у целој Европи паника. Оцеви и деца, мужеви и жене, почели су да се траже, очајно, преко телефона.

Почела су била и хапшења.

Док сам ја читао Змаја, Милетића, Костића и дивио се песми коју је Костић написао о Шекспиру („нашем Вилију“), новосадска полиција похапсила је србијанске глумце позоришта и стрпала их у воз, да их отпреми, и интернира. Међу њима је био и чувени *комичар*, Буца.

Поменута млада жена, са своје две мале девојчице, покушала је онда да се врати својима, али је граница, код Земуна, већ била затворена. Полиција јој је дозволила да отпутује за Србију, али преко Букурешта. А у Сегедину, ноћу, ухапшена је, као „шпијунка“.

Са њом сам ухапшен и ја.

Откуд ту и ја, то би била дуга прича и не тиче се никога. Давно је мртав тај чувени музичар у Новом Саду, и тај чувени официр, а мртва је и она.

Још само моје срце слушамо како куца.

Cor meum vigilat.

Моја „кривица“ у том замешатељству није била тешка.

Полиција ме је, у згради наспред Сегедина, немилосрдно саслушавала, али, сем гурњаве са детективима, при нашем хапшењу, није могла да ми пребаци ништа. Теретило ме је једино то да сам у џепу носио мараму, од свиле, у националним српским бојама, са сликом Скопља. Те џепне мараме биле су, тада, у Новом Саду велика мода. Сем тога, понео сам био, из стана свога брата – који је, мобилисан, већ био отишао – и његов револвер.

Највише ми је помогло то што сам говорио језик иследника.

Полиција ме је, после саслушања, просто упутила у Бечкерек, у регименту, која је, за мене – заважјајног у Иланчи – била надлежна. Са мнош су упућена у пук и *судска* акта, и, она су ме пратила до краја рата.

Поменуто млада жена, која, разуме се, није била шпијунка, није више пуштена, него је интернирана, до краја рата, у Аустрији.

У затвору у Сегедину слушао сам, први пут, за вешала.

Студенти универзитета, у Аустрији, имали су право да бирају род оружја и служили су у мирно доба свега годину дана.

Те године, у пролеће 1914, и ја сам био рекрутован, у Бечу, и одређен да служим у градској артиљерији тврђаве у Пшемислу. Да није дошло до мог, оперетског, хапшења, свакако бих био рат провео као на маневрима, и, био бих заробљен од Руса, при предаји града. Ко зна шта би све са мнош после било и куд бих све био стигао!

Ко зна куда!

Овако изиђох првих дана августа, у касарни К und К. регименте бр. 29 у Бечкерек, пред ађутанта пука (мајор Таш). Он је ударао песницом по мојим актима и тврдио да ће ме навући на вешала.

Отпочео је и затвор, понова, и саслушање, понова.

Извадио ме је и из школе за резервне официре и упутио ме одмах на ратишта. Бечкерек се орио Од пијане песме батаљона *стајаће војске* која је одлазила.

То су били људи, сељаци, тако бирани, тако стасити – цвет Баната – да се ђуприја од њиховог парадног корака тресла.

Већ првих дана јесени, сва су та лепа, мушка тела била мртва.

Мене је тај ађутант пука убацио у један батаљон који је требало да учествује у офанзиви на Србију, али је остао у блату и снегу Срема, у селу Кукујевци. Затим је лежао у барама код Раче, док није почела епидемија. Колера.

Ја сам био, са многима, остављен у једном возу који је смрдео од бљувања и пролива, на железничкој станици Шида. А живот имам да захвалим матери једног Шиђанина (мислим кројача), која ме је узела у кућу кад сам лежао пред њеним вратима.

Та стара жена се није излагала само опасности инфекција, него и казни за скривање мародера.

Одатле сам пренет у болницу, у Вуковар.

Поменути ађутант пука, мајор Таш, после рата, у Новом Саду, био је агент фабрике вагона „Ганц Данубиус“ из Пеште. Био се оженио удовицом једног србијанског генерала.

КОМЕНТАР УЗ ПЕСМУ „ТРАГ“

Д

а ли сам ја, у Рачи и Шиду, преболео азијску колеру, како је у мојим папирима, у болници, писало, или је то била просто дизентерија, или тифус, то заиста не спада у поезију.

Оно што је главно, био сам поштеђен да идем, као аустријски каплар, у Србију. Не верујем да бих то био преживео.

Исто ми је тако тешко било и то што сам преживео – да сам се окупао, при уласку у болницу, у Вуковару, у води, у којој се, пре мене, већ била окупала – после неколико месеци – петорица. Обријане длаке пливале су у басену.

То ми је било тешко, јер сам, у оно време, био врло осетљив, осетљив поетично.

Поменута млада девојка са којом сам се био верио ухапшена је у Трсту и доведена на Ријеку. Она је одбила наређење полиције да иде из Аустрије и молила је за конфинацију. Хтела је да остане тамо где сам се и ја нашао.

Била је конфинирана на Ријеци, до краја рата.

Моја је мати имала, и на Ријеци, како рекох, неку рођаку, удату за трговца Вују, и они су измолили да ме из Вуковара преместе на Ријеку. А комичар Буца решио је ваљда – са небеса – да то буде тачно тамо где ме Аустрија није примила: у Академију ратне морнарице, која је била претворена у болницу.

Аустрија је тада била потучена, до ногу, у Србији, и нико више није био слат у Србију. Рањеници и болесници слати су, што дубље, у Аустрију.

Појавих се тако, снужен, изнурен, у дезинфикованом шињелу, на Ријеци, где сам, пре годину дана, живео тако весело. Сви су се чудили какав сам се вратио, а и ја сам се томе чудио.

У болници на Ријеци наилазио сам на многе од оних са којима сам некад тако весело играо, али је то било као у неком сну.

Сестре Церњајски биле су и сад лепе, и снажне као атлети, али су у болници биле бледе и тужне. Видех и моју играчицу Ромилду Морпурго. И њен смех био је престао.

Све се било променило.

Један ваздушни брод, из Италије, (Città di Jesi) покушао је да бомбардује Ријеку, па се запалио и пао у море. То је, у оно доба, било ново оружје и представљало је ратну фантазмагорију.

Аустрија је спремала, против Србије, једну казнену експедицију, а рат се био, неочекивано, претворио у светску конфлаграцију.

Са својих прозора, у болници, видео сам Учку.

Тада сам, први пут, осетио и наслутио да ми живот неће бити онакав какав сам ја, да буде, желео, него да ме носи ветар судбине, који има неку мрачну снагу.

Почео сам био да пишем, кришом, песме за *Итаку*.

Пред пролеће, у болници Академије, јавља се тифус, пегавац. Болница се изолира. Одсечени смо од света шест недеља. Не може се ни у болницу, ни из болнице. Добијамо инјекције против тифуса, које су, у оно време, биле врло болне. На трбуху нам излази гука. Ходамо, по ходницима, као шашави.

У болници има једна засебна дворана, за епилептичаре.

Аустрија сматра, да су и епилептичари симуланци и отпушта их кућама само кад лекари *присуствују* нападу болесника и утврде да, заиста, болују од падавице. Мора да потврде *три* напада.

Лекари су исувише заузети и уморни.

Они, дакле, долазе на идеју да траже добровољце, међу пацијентима, који ће својевољно ући међу епилептичаре и помагати лекаре у том послу. Као награду, такви пацијенти, добиће, после слободан излазак, и дању, и ноћу, у варош.

Ја сам дотле проучавао болесне, рањене, протезе, штаци, симуланте, и упознао позадину рата.

Нисам више био онај Црњански, као у Бечу.

Јављам се сад међу епилептичаре.

Проводим, шест недеља, као Рембо, у паклу.

Према изразу очију, тишини, меланхолији, код епилептичара, пред напад, успевао сам да наслутим кад ће напад почети. Епилептичари би, изненада, падали, као громом погођени.

Требало је тада имати *при* руци ћебад, на коју смо их хватали, да се не позледе о гвоздене кревете на којима су лежали. Праћакали су се као риба на суву.

Док би лекар стигао, имао сам да гледам остале епилептичаре како забезекнуто посматрају свог сапатника. То је било тужио, чемерно.

Сви епилептичари при нападу имају полуцију, коју је требало, исто тако, установити. То је било комично.

Затим смо палили шибице и посматрали рефлекс у зеници.

Ја сам, после неколико дана гађења, имао дубоко сажаљење према тим несретницима. Они су, после, каткад, тихо, певушили.

И у периоду кад су били „здрави“, то су били људи куриозне нарави и чудновате мисли. И Јулије Цезар био је епилептичар.

Занимљиво је да сам тада, први пут, почео да се гадим литературе и да дуго, после тога, нисам писао песме. Чему то?

Понављати како је растанак тужан, како је мисао људска узвишена, како су звезде красне, како је смрт, као ноћ на крају дана, сигурна? Понављати то у стиху, у метру, у терцини, у кватрену, у октави, у сонету, столећима?

Зар није још ружније него епилепсија?

Тог лета враћен сам натраг у свој пук, у Бечкереку, а одмах затим послат у Галицију.

Као сва та, музикална, царства, из XIX века, и Аустрија је имала специјалан начин кажњавања криваца у рату на изглед скоро хуман..

Политичком делинквенту би се суђење тобоже *одложило* на доба после рата, а пацијент би, у међувремену, одмах, без војне обуке, као прост војник, био упућен на ратиште. *Са судским актима*.

Таквом човеку, обично, да се врати жив, није било лако.

Тако сам и ја убачен у батаљон, први на реду, који је полазио у Галицију и тако сам ушао у вагон, на станици, у Бечкереку, уз плач и кукњаву Бечкеречана, који су знали да, већину, у смрт, испраћају.

Своју сироту матер сам био преварио.

Уверио сам је да сам ја одређен, у батаљону, у канцеларију. (Marschkompanie No. 11).

УЗ ПЕСМУ „СЕРЕНАТА“

Б

ечкерек, са својим касарнама, и касарнским затворима, није био

пријатан за летовање. Командир чете у којој сам, као каплар, и ја марширао био је то још мање. То је био гроф Драшковић.

Тај човек, леп, црн, снажан, велики јунак, који је узимао митраљез на раме, па трчао *према* непријатељу, био се оженио неком дамом, изродио са њом децу, и није могао, од капетана, даље. Ту, и тутило.

Ваљда зато, био је права звер у човеку.

Међутим, као што ми се то десило неколико пута у животу, ја сам врло добро пролазио баш са таквим човеком. Док је тукао, по глави, штапом са коња, пред стројем, стао би кад би стигао до мене.

Кажњавао је за сваку ситницу, тешко. Кад сам ја, једном, вадећи војнике из јавних кућа, *изгубио* своју патролу и очекивао и батине и затвор, мене *није* казнио.

Кад смо полазили на бојиште, па је он, са официрима, ручао у сластичари на главној улици, и наздрављао, а ја седео, снужден, усамљен, са својом мајком, насмешио се према мени, и *мени* дигао чашу.

Одскочио сам од стола и узео, запрепашћен, став „мирно“.

Он је, доцније, добио куршум у леђа, од *наших* војника, које је тукао.

Ја сам у тој маршкомпанији имао два друга.

Један је био велики љубавник, Кока Вишњички, а други је остављао жену на порођају. То је био инжењер Чолаковић, из Панчева. Он је био политички кривац зато, што је (у мирно доба) имао кореспонденцију са генералом Живком Павловићем, који му је био *рођак*.

Сва тројица смо били оглашени за недостојне аустријског, официјерског, *porteépéea* и послати на ратиште.

Кока Вишњички је онда од једног нашег земљака (описан у *Апотеози*) научио да, ујутру, скочи са кревета *тако* да угане ногу и да му се нога страшно надује. Однели би

га у болницу, кад год би му то требало. А после би све опет било добро док не би скочио поново.

Лакше се, међутим, мре, у заједници, у бици, па смо зато сва тројица били се зарекли да ћемо, ако буде могуће, заједно, *предати* се Русима, или бар заједно гинути. Вишњички се био зарекао да неће симулирати. Уочи вагонирања компаније, међутим, Вишњички је однет у болницу. Био је успео опет да добро скочи.

Ми смо то сматрали као издају и били смо невесели.

Он се бранио да *жели да живи*.

Умро је после кратког времена, у болници, од запаљења мозга.

Чолаковић је био мој левокрилни. Иако је био много снажнији од мене, маршеви су га изнурили. Падао је на маршевима, у Галицији, као клада. Није преживео. Ја сам преживео.

Ми смо бачени у ватру (Барбис: *Feu*) на Злота Липи, у великој офанзиви на Русију, која се, за *двадесет и девету*, завршила катастрофално, приликом пропасти пука, и армије, којом је командовао Бем Ермоли.

У Галицији, један од највиших положаја у војсци држао је Србин, шеф штаба, генерал Пухало (defacto име је било Пувало), који је, у Бечу, знао мог ујака Васу Вујића и долазио му у кућу, због моје ујне, Бечлике, и српства. Пухало је добио племство, за ратне заслуге, а кад му је тражен предикат, узео је име села откуда је био пореклом: „von Brlog!”

Није га се стидео.

У Галицији се изгубио и онај Биримац, кога читалац познаје из коментара, у Бечу, а који је добио куршум у ногу и предао се Русима.

Случај, комедијант, удесио је тако да сам ја, пре те катастрофе отишао у болницу.

Као што ни у *Дневнику о Чарнојевићу* нисам хтео да дајем описе битака надугачко, и нашироко, ни овде нећу.

Навешћу за то само два разлога.

Један је стидљивост, коју сви они имају, који су видели ту крваву слику (рат није роман, него филм), кад треба о томе да причају. А други је позната чињеница, коју сваки семантицист зна, да ветерани из прошлог рата оне из претпрошлог, неће ни да чују.

Рећи ћу само толико да смо у крви били од те прве летње ноћи, на Злота Липи, *сваки дан*, до јесени.

Ја ћу о томе рећи само неколико куриозитета. *Широка река људског заборав*, која протиче болно, непрестано, у историји човечанства, однела је све друго.

Нису, уосталом, слике битака које су најстрашније у успомени, него успомене животињске патње, троглодитског живота који смо водили.

Много су лакше ратовали официри.

На пример, аустријски пешак имао је, тада, да носи на леђима терет, који ни за живу главу није смео да збаци, тежак (ако ме сећање не вара) 47 кг.

Руска, царска армада одговорила је на ту офанзиву повлачењем према граници, а ми смо јој подилазили маршевима, који су дневно износили по 30, 40, 50, па и више километара.

Замор на тим маршевима стварао је такву деформацију нерава, да смо већ код Злочова марширали луди, као неки легионари у Легији странаца, у Сахари.

Међутим, нису ни тих 47 кг били они који су нас до лудила доводили. Него онај мали додатак у тежини, на десном рамену, пушка манлихерка, која је тежила, чини ми се, 3¼ кг. Та мала *разлика* у оптерећењу доводила нас је, после 30 до 40 километара, до правог беснила.

Премештали смо је, са десна, на лево, на леђа, о врат, па смо је најзад као дете на крилу носили, и гледали забезекнуто, као да смо га ми родили.

Руска царска армада ишла је у зиму, године 1914/15, у Карпатима, на јурише, у дубоком снегу, као зид. Ишли су на нож. („Пушка дурак, штик молодец!“)

Сад су се, пред јесен 1915, у Галицији, повлачили од положаја до положаја, из рова у ров. Њихови ровови били су месецима пре тога ископани, и дубоки. Покривени редом балвана, па земљом, па редом балвана. При повлачењу, у рововима су остајала само митраљеска одељења, и стрелци, најбољи. Имали смо велике губитке.

Руси су нас тукли све до усакања у њихов ров.

Тада би дизали руке па се предавали.

Нису ишли на нож.

Ја и сад видим, у сећању, те Русе, како трчкају по рововима кад им се приближимо. Као текунице у изривеној земљи. Видим им, кроз пушкарнице у рову, и очи, како им се црвене, као у вука.

Видим и себе у лејама расцветаног кромпира, код Поткамијена, како лежим са носем забоденим у земљу, а кад дигнем главу, оне, којима су потиљци одваљени и криви.

Ми смо дотле били навикли на шрапнеле, и гранате, засебно.

У то време, Руси су били добили неку нову муницију, бризантних граната, које су стизале и распадале се. У висини, једна половина артиљеријског метка претварала се у шрапнел, друга половина у гранату, на земљи.

Рањеници тешко умиру од пушчаног метка. Од артиљеријског брзо.

Жваћу крв и зуби су им, као и чела, разбијени.

Руси су, на Злота Липи, праштали живот, доброћудно, онима које би у шумама заробили. Међутим, кад су неки наши официри и наредници (Mixich, Bachmann) почели да их убијају и *после* дизања руку и Руси су почели да убијају оне које би заробили.

Поливали су рањенике нафтом, на коју би цигарету бацили.

Гробља K und K. регименте № 29. расута су по целом територију од Злота Липе до Тарнопола и била су, почев од септембра, све чешћа, све већа, све страшнија. Ја видим себе како у тим гробљима појем *Вјечнаја памјат* својим земљацима.

Ја сам те своје земљаке знао, дотле, само са школског распуста, у цвећу багрења и мирису јоргована. Сад сам их упознао и на латринама, чућећи – на латринама у које су били, из хигијенских разлога, намештени велики ексери.

Мој задатак у Галицији био је да истрчим напред, испред 11 људи, да урlichem команде, са пушком у руци. Да будем дакле нека врста Наполеона на мосту код села Арколе. А ако читалац мисли да сам трчао према непријатељу као неки Шаплин, коме спадају чакшире, то нимало неће да ме растужи.

Оно што је мени помогло да, душевно, поднесем све те гадости, била је природа терена на ком смо гинули.

Тај део Галиције личи, понегде, на Србију, са својим брдима, са својим шумама. Јесен је у њој топла.

Тек октобра све утоне у блато.

Са светом из ког сам био дошао, везу је одржавала пуковска кујна, коју је за нашу чету држао четни наредник Јовановић, за кога се шушкало да има јавну кућу у Кикинди.

Имао-не имао, он је и под артиљеријском ватром стизао до нас, у мраку. Обично би кујну дотерао тако близу, до ровова, да смо каткад, у ветру, могли да намиришемо масну говеђину.

Он нам је доносио и пошту.

Ја и сад могу да чујем, издалека: „Црњански, имаш писмо!“

Према наређењу, аустријски пешак, у рову, могао је да прима поштанске пакете, али не теже од 35 дкг. Број тих пакета није био ограничен. Мени је мати слала, редовно, језивим стрпљењем које само матере имају, такве пакете. Пет-шест, дневно. Два-три су стизала, и ја сам се тако хранио. У њима је била кутијица сардина, и по једна паприка, црвена, као срце материно.

Поменућа млада девојка, слала ми је писма. Обично је било намирисано и плаво. Јовановић је, по дужности цензора, та писма, читао.

Не знам шта је тај човек при томе мислио.

Редовно их је доносио.

Код Поткамијена (ако ме сећање не вара), поред ловачког пука бр. 28 из Аустрије, грдно смо настрадали. Изведени смо на једно брдашце, откуд се градић, као Шпанија, видео. Кад се појависмо, артиљерија нас је почела тући као да смо на егзерциришту.

То је било тачно.

Официри су нам, после, причали да је то било стрелиште руских топова, за вежбу. Имали су одстојања измерена.

Са тог брдашца мало се наших у шуме иза нас вратило.

То вече, рањеници су одвезени тако да су ноге и руке висиле из кола, као кад телад возе на кланицу.

Био сам се грдно препао. Видео сам да ћу погинути.

Крај свега тога, ја сам у Галицији и песме писао.

Кад бих се удаљио из чете и зашао иза неке куће у шумарку, да легнем у траву, два Словака моје десетине, која су ме нарочито ценила, мислила су да вршим нужду.

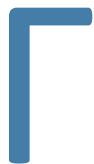
Командант нашег батаљона, мајор Јанаушек, који ме је мрзео, имао је обичај да нас тера на јурише, у подне. Вели, ради бољег прегледа. Он нас је до руских ровова пратио ватром из *нашег* митраљеског одељења. Вели, ради анкуражирања.

Високи јабланови дуж друма у Поткамијен и борови посматрали су све то немо. Ја сам тој поменутој девојци серенадирао.

АПОТЕОЗА

осподо, једну пијану чашу Банату!

Пуна жучи, отроване крви и смеха, румен њена руменија ми је од причешћа, а рука ми дрхти више него да дижем путир. Поноћ је, пустите ме да наздравим, и ја.

Проспем ли вино по белом вашем чаршаву, остаће на њему румен винограда. Проспем ли вино, замирисаће бео чаршав као снег по житу невидљивом, али никлом, и озеленелом. Господо, наздравили сте сваком. Још једну пијану чашу мом Банату. Пијем у славу друга свог, Шустера Проке Натуралова, генералштабног каплара славне армаде Бечког ћесара, кога су стрељали 916, новембра првог.

Зид је био тек окречен, бео као овај чаршав, по коме су прснуле румене мрље његовог мозга и крви, румене као ове мрље пијаног вина мог.

Господо, прву чашу у славу друга мог. Шустера Проке Натуралова, генералштабног каплара славне армаде Бечког ћесара, кога су стрељали 916, новембра првог.

Господо, ову чашу оном босиљку што смо га нашли у свиленој врпци око његова врата. Ову чашу у славу светог Јована, славе његове, иконе старе, коју је пољубио пре смрти. Ову чашу великој селендри Кекенди, о којој нам је причао да је најлепша варош на свету.

Чашу у славу банаћанског рата, чашу генералштабном каплару, кога су стрељали у штабу банаћанске дивизије, у једној венеричној болници славне хабзбуршке династије.

Ову чашу банаћанској дивизији, која ће изићи сва погрбљена од најгаднијих болести, пред Обилића, са веселим смехом и безбрижним урликом, пуним смеха. Чашу банаћанској дивизији.

Господо, у славу друга мог, кога су стрељали у једној венеричној болници.

Господо, ову чашу, у славу оног дана кад му свезаше руке. Беше јесењи дан, весео дан. Под небом су кружиле крилатице, а по улицама су се лепршале новине, победоносно, над лишћем жутим, полетелим, па клонулим.

У славу измучених шајкача заробљеника што су лежали око плотова набијених жицама, трновитим и оштрим. У славу плотова високих, који су крили сраман и стидан штаб банаћанске дивизије, од света и града. У славу плотова набијених жицама, под којима су стојале страже почасне, са батином, све у славу светле банаћанске дивизије. У славу њеног генералштабног каплара, Проке Натуралова, племенитог фон Кекенда, који је био прошао болницу за очи, за трахом, за болесна уста, за болесни стомак, за болесна плућа, за болесне ноге, за глуве уши, и Лудницу.

Пијем у славу котлова чађавих у којима су вриле помије које су јели кад звона зазвоне подне. Пијем у славу једног јесењег дана и једне венеричне болнице. Стидео бих се да је моја здравица прва, поносим се да сам последњи.

Пијем у славу дашчара пуних стеница, над главама њиним; нажалост не знам да вам их опишем, господо. Оне нису зидане у хладном мермеру, као цркве, нису барок, ни рококо, ни ренесанс, ни готика, ни амбир. Оне су дуге и пуне постеља, лепо поређаних, као гробови војнички, које су наше даме окитиле хризантемама, господо.

Пијем у славу њихових малих прозорчића и у славу лекара, белих, и утојених, који су им долазили, одевени у бело, као жене. Господо, у славу њихових постеља, срамних, пуних црвених, крвавих, мрља, које не могу да опишем, јер нису личиле на руже авињонске.

Господо, ову чашу онима што су лежали на тим постељама, што нису биле чисте као постеље наше, брачне. Ову чашу онима што су се превијали на тим постељама, од мука. Младићима кршним и лепим који су мирисали на јодоформ, на мирис што личи на маскот, који радо употребљавају наше даме. Ову чашу младићима што су лежали на тим постељама и писали писма у Банат и питали: да ли је жито никло?

Пијем још једном шупама дерним и смрадним и мрачним, опкољеним високим плотовима, набијеним жицама трновитим, у којима су, ноћу, блуделе страшне, погурене сенке. Пијем у славу пука Банаћана, који беху верне слуге Бечког ћесара. У славу кола Банаћана, што се ту играло око столова на које су их бацали и секли. Секли немилице, ножевима страшним, што су задирали дубоко, и бесно, али нису могли да исеку ни један јаук, из тела њиховог, пуног рана, окуженог, жутог, гробног, јадног. Пијем у славу кола Банаћана.

Нек се у мом вину, што га ево просипам пијан, на ваш бео чаршав, затресе сила очајне радости, и стида, затресе коло уз бесне поскочице. Господо, једну чашу поскочици друга мог. „Држ’ се, секо, за кајиш, ево тоциљајка!“ Једну чашу поскочицама пре смрти. Нек се у мом вину згрче болна лица, страшне главе лудих мученика, и заори коло Банаћана, што ће погурени, пуни смеха, изићи пред Милоша.

Пијем у славу ритавих пешака, најбољих пешака дичне хабзбуршке династије, што нису корачали по бојишту, него играли коло у једној венеричној болници.

Пијем у славу генералштабног каплара, који је командовао, славно, војску болести, свакојаких, по Банату. Једну чашу у славу румених ружа, што су почеле да цветају на уснама славних пешака славне војске Хабзбурга.

Пијем у славу смеха Банаћана који је лаган као и коло њино, али оштрији од јатагана. Батаљона Банаћана, што су пуни смеха, са веселом песмом, опкољени стражом, марширали у болнице. У славу смеха Банаћана, који је лаган као и коло њино, али оштрији од јатагана.

Дајте ми чашу да напијем празницима.

Да напијем недељи, кад се звона огласе и кад Сунце гране. Да напијем женама што стајаху недељом, пред капијама. Белом круху и врућој погачи, звекету дуката и свиленој, девојачкој марами. Девојци која се није плашила и није се гадила рана, него је загрлила брата. Ову чашу женама које нису презирале гнојне каранфиле на уснама Банаћана, занемелим од стида и беса. Чашу капијама, у недељу, кад звона звоне и долазе жене, сељанке. Мирису рубља женског и белог круха, из којег ћарлија богатство банатског жита и смеха Банаћана, који је тврђи од камена.

Ову чашу оној жени што је допратила мужа и насмешила се једним осмехом који не могу да вам опишем, господо, јер не личи на осмех Ђоконде. Ову чашу женама што миришу на жито.

Нек ово вино, што ево просипам, зарумени лепше него оне ране на браћи њиховој, што су били виши него косе, тврђи него мотика и веселији него рало, кад уђоше. А погурени и бледи, и сухи као ћерам кад изиђоше пред жене, сестре, и мајке. Чашу у славу оне недеље кад су питали: да ли жито ниче?

Чашу ову оној мајци што је, смежурана и седа, погурена и хрома, дошла и рекла сину: „Чедо моје, како би те нана о Св. Аранђелу оставила без колача?“ Господо, не могу да је опишем, за националисте, јер није личила на царицу Милицу. А ни интернационалистима, јер није личила на Рембрантову матер.

Ја пијем у славу њиховог кола вечерњег, недељом. Светиљке су биле прашњаве и мале. У малим прозорима не беше свиле небесне, плаве, она је била подерана. Чашу ову у славу рите!

По креветима, у мраку, лежале су сенке. Мужеви, оцеви, браћа, деца у стиду и сраму. Ја пијем у славу смеха Банаћана, који је оштар као колац.

Пијем у славу песме Банаћана, широке као равница, лагане као угојена стока, што храни као жито. У славу оне песме која се орила целе јесени, 1915, из једне хабзбуршке венеричне болнице. Чашу за ону мрачну гомилу око постеље најкужнијег друга мог. Он ми је био песмовођа, банаћански, бећарски. Ја пијем у славу смеха Банаћана, што је поноснији од челика. Пијем једној венеричној болници, из које се целе јесени орила бећарска песма.

Нек моје вино, које просипам ево бесно по овом белом, свечаном, чаршаву, зарумени у славу друга мог, каплара Проке Натуралова, кога су стрељали, 916, новембра првог.

Пијем у славу онога дана кад је доведен. Пијем у славу папира руменог што су га читали војсци, победоносној, наред болнице. Речима којима се претило смрћу батаљонима Банаћана. Пијем у славу смеха Банаћана који нису хтели да иду у смрт. Још једну чашу дивизији Банаћана.

Нек здравица моја заборави вашар царева и народа, нек здравица моја кликне Банаћанима. Још једну чашу за друга мог, за дан кад су га довели. Беше весео дан, јесењи дан.

Још једну чашу сватовцу, оном који се те вечери певао у његову част, славног генералштабног команданта банаћанских болница. Сватовцу пуном материних суза, девојачке косе, рузмарина и росе. Једну чашу младости његовој.

Зид је био бео као овај чаршав, попрскан крвљу, као овај вином. Пијем у славу оног аустријског војника који му је пришао да му завеже очи. У славу банаћанског смеха којим је то одбио. Његовој последњој жељи да му даду славску иконицу да је целива, последњи пут. У славу оног дана кад су га одвели.

Пијем за проститутку којој је платио стотинарку да га зарази. Оног истог дана кад се, спреман у бој, заклињао да ће: и по дану, и по ноћи, у свакој борби, на земљи и на води, и у зраку, остати веран застави Хабзбурга, што се, победоносно, вила некада по Европи, у рукама Банаћана. Пијем у славу те банаћанске стотинарке која је плаћена за најгаднију болест, а све у славу Бечког ћесара.

У здравље те проститутке која га је издала.

Нек моје вино полије овај чаршав бео, да не видим на њему њено бледо лице, кад се покајала пред Судом и пала пред њим на колена.

А он јој се смејао бесно, лагано, банаћански.

Пијем у славу Војног Суда и барјака црно-жутих, којима се насмејао кад га осудише на смрт. Пијем у славу јесени која је гледала, кроз прозоре, погуреног друга мог, генералштабног каплара, шустера Проку Натуралова, кога су стрељали, 916, новембра првог, у једној венеричној болници, дичне хабзбуршке династије.

У славу кола Банаћана које је тако радо играо.

У славу поруке његове!

Поручио нам је да се, на повратку са стрељања, отпева банаћански бећарац и одигра коло. У славу погурених и кужних који су играли, и стражара који су их тукли батинама. Ову чашу поруци његовој. Босиљку који му је нађен око врата. Плачу горком и јецању које се чуло целе ноћи, за њим.

Банаћанском бећарцу којим га испратише до капије, кад је одведен пред Суд. Чашу за свежањ сиромашни, са белим крухом, који му остаде под креветом. У славу високих плотова, набијених жицом трновитом. Нек моја здравица проспе ово вино

што не може да утоли жеђ. Нек моје вино зарумени у славу кола Банаћана, пуног бећараца, што се играло бесно, без јаука, у једној венеричној болници дичне хабзбуршке династије.

Ову чашу пијем погуреном и срамном другу мом, генералштабном каплару дивизије Банаћана, кога су стрељали, 916, новембра првог.

Господо, једну пијану чашу Банату!

КОМЕНТАР УЗ ОВУ „ОДУ“

Ч

италац је можда стекао утисак да је K und K. регимента бр. 29 само кукала и јадиковала и да се никад није бунила. Читалац се вара. Иако је дисциплина у аустријској војсци, особито у стајаћој војсци, била ужасна, као у француској Легији странаца, већ је у Бечкерек, у гарнизону, долазило до инсубординација.

Затвори су били, већ крајем 1914, пуни мародера, а саботажа је, у аустријској војсци, нарочито у славенским пуковима, била општа.

Пред полазак на бојиште, ми смо имали у Бечкерек два сензационална доживљаја.

Први је био бомбардовање Бечкерек, француским (?) аеропланима, који су бомбардовали ексерима. Ти ексери били су, у ствари, минијатурна челична копља, која су, по закону теже, падала убрзано и заривала се дубоко.

Ствар је била једна фантастична киша.

Безопасна.

Други је био: вежба бојним мецима.

Водови су имали да напредују, уз ватру резерве, и да се привикну фијукању метака изнад и поред глава.

Ствар је била много опаснија.

Први пут је један редов дигао кундак на официра, мени наочиглед, код Злочова. *Двадесет и девета* је марширала, али је на њу почела да пада и сенка вешала. Аустрија је, међутим, и код куће вешала, а међу обешенима било је и мојих познаника и рођака. (Милош Дрндарски, у селу Плочица. Син професора Јовоновића, за кога ми се преудала стрина, у Новом Саду.)

Кад би се припремало вагонирање маршбатаљона, саботажа би се појачала. Поред свих казни, било је пуцања самом себи у ногу, у руку, и инфицирања болестима. Венеричним.

Један румунски пук, из Арада, увео је моду трахом.

Трахом је страшна, прилепчива очна болест, пореклом из Египта, која је међу сиротињом у Подунављу, у оно време, била јако раширена. Инфицирајући се трахомом, аустријски пешак надао се да ће сигурно изостати из формација које су слате на бојишта.

У исти мах се излагао опасности да *ослепи* на оба ока.

Аустрија је и ту болест сматрала као симулирање мародера, и слала је на бојишта и инфицирана одељења. У један вод „трахомаша“, уз церекање мајора Јанаушека, распоређен сам био и ја.

Страх од смрти пролази брзо, после битака, али, кад се сетим трахома, мене, и после толико година, подилази језа.

Чини ми се да ми цури у загнојеним очима.

Лекари нашег пука вршили су саботажу, већ 1915, тако да је била скоро очигледна. Већини није било повратка, били су на бојишту, без одсуства, од почетка, па им није више било стало ни до чега. У згодном тренутку пунили су болнице, са превијалишта. Радило се по оном нашем: гледамо се немо, ал' се разумемо.

Др Думић, из Меленаца.

Сима Алексић, из Новог Сада.

Чапа Радованчев, из Панчева.

Осталима не памтим имена.

Мене је спасао Шаца Петровић, лекар из Кикинде, кога сам знао и пре рата. При спасавању рањеника, под ватром, он се био тако прочуо, да је био одликован великом сребрном медаљом за храброст. Био је рањен у руку, али је радио и даље.

Кад ме је видео, после једног крвавог дана, како жваћем хлеб и седим на киши, на једном пању, рекао ми је да дођем на превијалиште, ма како. Њихова ће брига бити да ме даље шаљу.

Ја сам прво, изгубио шињел (то се кажњавало) и спавао на киши, мокар као из бунара, у нади да се разболим, али никад нисам био здравији него те јесени.

Затим сам, при ускакању у руски ров, ударен кундаком по носу (ја и данас мислим, случајно), у гужви која је настала при разоружању. Крв ми је, међутим, лопила тако да су ми груди биле натопљене крвљу. (У џепу блузе носио сам немачко издање Достојевског о Сибиру. Universal.)

На пола сата пре тога, ја сам још рапортирао Јанаушеку, па су му сад јавили да сам остао мртав у руском рову. Рањеници који су то вече однели у болницу однели су глас о мојој смрти далеко, тако да је до моје матере, у Иланчу, допро.

Међутим, кад је пао мрак, ја се појавих на превијалишту, и Петровић ме је нашао у сену, на тавану превијалишта, где ме је Радованчев био сместио. Лекари су доле радили, секли, превијали, и дању и ноћу.

Авлија је била пуна рањеника у блату. Срби би чучали крај свог земљака који је умирао. Румуни су плакали и праштали се, као да на туђ погреб иду. Мађари су псовали и болничаре, и лекаре, и божју мајку. А само су Руси, у великој гомили, у мраку, ћутали и пружали руку кад би болничар са фењером и чајем прошао.

Онај међу њима који би престао да пружа, жедан, руку, смирио би се, заувек, у блату.

Петровић је тврдио да ми ништа нарочито није у носу, а љутио се што немам бар температуру. Вели, не може то тако.

Па ипак, сутрадан, при општем прегледу, др Думић је пронашао да имам болесна плућа и толика је била дисциплина, у Аустрији, у војсци, да су и два млада лекара, Мађара, потврдила ту дијагнозу.

Отуда туберкулоза код јунака романа у *Дневнику о Чарнојевућу*.

На дивизијском превијалишту, сутрадан, пронашли су да ми није скрхана кост у носу, а да су ми плућа сасвим у реду. Кроз два-три дана, имао сам да се вратим у пук, и јавим Јанаушеку.

Међутим, толики је био тих дана прилив рањеника на превијалиште, да сам убачен у један транспорт који се задржао тек у Бродију.

Одатле сам се јавио матери, преко телеграфа, у Иланчу.

Може се замислити моје запрепашћење кад сам, кроз три дана, позват у болничку канцеларију, где ми је саопштено да одлазим хитно у једну болницу у Бечу, у болницу манастира Кћери божанске љубави, где, веле, имам тетку, католичку калуђерицу.

Ја сам стајао у ставу мирно и мислио да сам полудео.

Међутим, све је то било у најлепшем реду. Све је то сиромас Буца удесио. Случај је највећи комедијант у свету.

Моја мати, као што је читалац видео, имала је брата у Бечу, који је желео да учим Експортну академију, а кад ја то нисам хтео, он ме је избацио. Међутим, кад је моја мати добила мој телеграм, она се, сирота, обратила брату, и он се омиловао. Молио је своју жену, Бечлику, да моли једну принцезу Виндишгрец. А моја ујна, Бечлика, сетила се сестричине моје матере, која је, заиста, била калуђерица у једном манастиру у Бечу.

О којој, да постоји на свету, ни појма нисам имао.

То је била једна госпођица Вујић, сестра од тетке моје матере, која је хтела да се уда, пре много година, у Панчеву. Али јој нису дали за оног кога је она хтела.

Она се онда била решила, као Офелија, да се дави, али се затим предомислила и решила да иде у манастир. А пошто српских женских манастира у то доба није било, и веру је променила. Отишла је у католички манастир у Сарајеву, а сад се налазила у Бечу.

За фамилију Вујић, у Панчеву, била је као и мртва.

Међутим, да ме преместе у Беч, требали су њу.

По једном параграфу у Аустрији, свака је породица имала теоријско право да свог болесника или рањеника премести у своје место становања. Међутим, у пракси, за тако што је требало као за све у Аустрији, протекције. Ствар су свршиле принцеза и калуђерица.

Појавих се, тако, новембра 1915, опет у Бечу, али не у свом пансиону него пред вратима једног женског манастира (Tochter der Goetlichen Liebe), који је био манастир у приземљу, а на спрату болница. Дочекала ме је једна старица, калуђерица, са белим платном око главе, као нека холандска рибарка. Имала је бело куче ка крилу, које је лајало на мене, а око паса имала је бројанице од црних зрна.

Она ме пољуби у чело, а помилова по образу.

Рече ми да је и она била Вујић, као моја мати, из Панчева.

Ја онда помислих да је живот можда само једна комедија, Голдонија.

Био сам се, дакле, вратио, у Беч, опет, после годину дана, али то више није био онај Беч од пре годину дана. Није у њему било ни мог пансиона, ни Универзитета, ни мог Биримца, ни покварене, веселе, Маријете Лориол.

Носио сам апотеку лекара, преко дана, и учествовао у дочеку рањеника. У приземљу је било пуно белих љиљана, а на спрату – штака, и протеза. Оргуље су свирале под нама, а, можда, и над нама. У мом сећању се сад све то тумба.

Увече сам могао да идем код ујака, или у позоришта, и свуда, а кад бих се у зору појавио пред вратима манастира довољно би било да викнем „der Neffe“ („нећак“) и врата би се отворила.

У Галицији сам видео рат.

У Бечу: како се једно царство и једна престоница распадају.

Беч је, већ у јесен 1915, био једна огромна јавна кућа.

Усред рата, седео сам тако у театрима, пролазио на таласима валса, залазио у породице својих познаника и видео људску беду и људска срца. Корупција, проституција, меланхолија, свуда.

Свуд је на зиду била једна слика: једног старца, у униформи маршала, са бакенбартима као у белог зеца, коме се син убио, коме су жену убили, и који се сад молио Богу, за Аустрију:

Постојала су тада два Беча. Један: здрав, млад, који је одлазио на бојишта, да се врати у болнице, без руку, ногу или глава. А други: богат, крезубав, шкарт, забушант, који се парео код куће са остављеним женама. Једни су ишли у смрт – најбољи део становништва – а други – који су се богатали на рачун њихов – окретали су се још увек на музику валса. То је била селекција.

У будућим ратовима бар *та* неједнакост нестаће из еугенетике човечанства. Сви ће бити једнаки под бомбама.

Моја тетка, калуђерица, тражила је од мене у Бечу само једно. А то је, да недељом примам свету причест, као и остали пацијенти.

Кад сам ја протествовао да нисам католик, него православан, она ми је рекла да је сад рат, да је Бог један, и да би моје одбијање могло да се тумачи као демонстрација у цркви.

Ја онда пристадох да исплазим језик, на који ми је спуштана хостија. Ствар је била јако церемонијална. Мени, равна до Косова.

Читалац сад, можда, каже: све је то лепо, али какве то везе има са вешалима. Читалац ће видети, одмах, да има.

Наиме, моја мати није у Бечу имала само тог брата, и ту сестричину, него и брата од стрица, мајора Косту Вујића, који се тада налазио на положају ађутанта Врховног војног суда.

Тај Коста је, преко дана, био прави Кир Јања, али је увече долазио по мене, да ме изведе, у фијакеру са гуменим точковима. Ја сам у Бечу имао своја пређашња друштва, већином студената, и студенткиња, са Универзитета. Коста је имао своја друштва, разних Бечлија, и Бечлика, из свих класа, чак до ћерки хаусмајстора.

Око поноћи, онда, почео би да нам прича.

О онима који су осуђени на вешала.

Све до пролећа 1916, ја сам тако пролазио Бечом, као сенка, и ко зна докле бих био посматрао, тако, позадину рата, да није дошло до овога што се тада звало: посета са највишег места.

Принцезе, ерцхерцози, цар, кад би правили посету болницама, имали су да виде, као у селима Потјомкина, само рањенике са медаљама. Оне који би се затекли без медаља избацили би, хитно, из болница у друге болнице, или у пук, или на бојишта.

Цар Карло је, доцније, имао обичај у таквим приликама да ухвати рањеника за медаљу, или за дугме блузе, па да пита: „Где сте то добили? Јесте ли учествовали у биткама?“

То исто. Понова. По неколико пута.

Мене је тетка, у таквој прилици, сакрила једном у болнице Салцбурга, затим у санаториј Графенхоф (St. Johann) на 800 м., а преко лета, у летовалиште Франца Јозефа, у бањи Ишл.

Имао сам времена да пишем, али ми није било до писања.

Међутим, у јесен 1916, ни та камуфлажа више није била могућа. Моја тетка, онда, да би ме спасла одласка на ратишта, удесила је да ме болница прогласи за привремено неспособног и пошаље на службу која није ратна. А не треба, ваљда, више ни да кажем да је сиромас Буца, комедијант, онда некако удесио да то буде тачно тамо где ме је Аустрија 4. августа 1914. ухапсила.

Упућен сам на службу, у Сегедин, у Дирекцију државних железница, која се налазила недалеко од Полиције, а прекопута парног купатила. У Дирекцији се налазила и, тајна, Команда војних транспората, која је управљала ратним саобраћајем са ратишта и на ратишта, на Балкану, и у Румунији. Не треба ни да додам да је служба била строго поверљива.

Читалац се можда сада пита како је било могуће да после свега што сам испричао мене упуте на такво место. Одговор на то је да је таква била Аустрија.

Њена Врховна команда (Armee Ober Kommando) имала је иницијале: А.О.К., што је значило врховну команду, на немачком.

Међутим, већ те јесени, сва аустријска војска, и официри и војници, имали су обичај да кажу да би то требало да значи: Све без главе. „Ales Ohne Kopf!“ А.О.К.

У тој команди ја сам био телефонист, у екипи експерта, високог, железничког чиновника, са титулом доктора права. Радило се, као у рудницима, на смену и дању и воћу. Два дана дању, трећи дан и дању и ноћу. Графинони су били у рукама официра, а тако исто и шифра, телеграми, формулари, контракције, потписи. И одговорност је била њихова. Међутим, после поноћи, официри би често отишли у своју собу да спавају, на црним, кожним, улубљеним диванима железничара.

Остављали би графиконе, формуларе, телеграме, са *бланко* потписима. То је од њихове стране било, можда, јако лакомислено, јер се је лако могло десити да се транспорти, *преко телефона*, рђаво диригују, упуте на пругу која је закрчена, или

погрешно задрже на станици Сегедина. Могло је да дође до закашњења, а закашњења да буду врло непријатна, да не кажем фатална.

У сваком случају, за време мог боравка, у тој команди, присуствовао сам, каткад, врло непријатним сценама због погрешака. Долазило је и до истраге, било је и страховите дреке, преко телефона. Сваки би се дерао на свакога, и нико није хтео да саслуша мирно никога. На крају крајева, вук би појео магарца.

Сећам се, на пример, онога што се, док сам ја био тамо, десило два-три пута Турцима.

Турска је у то време била почела да шаље трупе на аустријска и немачка бојишта, а те трупе су добијале, на три станице Сегедина, ритуалну муслиманску храну.

Да би се таква храна припремила, било је потребно да станица добије у телеграму, *преко телефона*, једну шифру. Ако би та шифра, случајно, изостала, Турке би у Сегедину сачекала чорба од чварака, а у вагоне би им се корпама убацивала сланина.

Дабогме, долазило је због тога до велике дерњаве међу савезницима, али погрешка, каткад, није могла да се поправи и Турци су настављали пут, без ритуалног ручка.

Ми смо тврдили да је шифра за ритуалну храну била дата.

Станица: да није била дата.

Сећам се да је долазило, док сам ја био тамо, и до озбиљнијих шала него са Турцима. Неколико пута немачка Команда на станици у Оршави урликала је преко телефона, тражећи неке транспорте, у задоцњењу. Ствар је била врло непријатна и сви смо били бледи као крпа. Сама наша Команда трудила се да ствар заташка. Нарочито је била драматична истрага око закашњења неких хаубица (ако ме сећање не вара, за време битке код Таргу Жиу).

Та ствар се дуго дискутовала и после тога смењена је ова екипа писара и телефониста, као неспособна. А упућена у пукове и казне ради, на ратишта.

Та судбина није мимоишла тада ни писара који је радио са мном, ноћу, Кона, једног слабушавог Пештанца. Ни мене.

У зиму 1917, ја сам упућен из Сегедина у пук, а ваљда због тих хаубица у школу за резервног официра, у Острогон.

Био сам блед као крпа.

А.О.К.

*

У Сегедину сам становао код једне старице која је у рату изгубила сина – јединца. Хусарског официра.

Кад бих се вратио увече из канцеларије, затекао бих је, често, како седи пред сликом на зиду, свога сина, или како стоји на прозору и гледа према станици, куда је војска била отишла.

Она је према мени била добра.

Ја сам према њој био пун поштовања.

У околини Сегедина има много ружа, које пиљарице доносе на трг Сегедина и продају, јевтино. Те пиљарице говоре дијалектом Сегедина, који и ја знам, мада нисам тамо рођен. Ја сам пријатељски разговарао са њима. Суштина њихове философије била је једна изрека, која је гласила: Некако ће већ бити, јер још никад није било тако, да некако није било! (Valahogy csak lesz, mert még sosem volt úgy hogy valahogy ne lett volna!)

Кад бих био слободан, ја сам време проводио на Тиси, у чамцима. Ни тај свет на води (A vízenjárók) нисам мрзео. Ја сам уживао у разговору са њима.

Али да је било могуће, ја бих тада радо био приредио и превртање возова који су се кретали на Балкан, или су долазили са Балкана.

У Сегедину нисам више био онај балавац из Беча. Био сам постао сув као хрт, са очима курјака.

Хранио сам се на станицама и скоро сваки дан сретао се са познаницима, земљацима, вршњацима, који су ишли на ратишта, или долазили са ратишта. Слушао сам о вешалима.

Аустрија је водила рат према нашем народу, као према зверовима, или стеницама. Није могла очекивати пардона. Освета ће увек бити оружје слабијега, а саботажа, ма каква, слатка. Архиве те Команде свакако постоје. Била би то интересантна лектира за неког лешинара наше литературе.

У Србији, стари људи морали су да устају и скидају капу окупаторским официрима, па и њиховим женама, и дрољама. У Крушевцу, једна млада учитељица, која није хтела да *тако* поздрави официра, била је *батинана*.

Поменута млада девојка из Шапца видела је своју разрушену кућу у аустријским новинама, а њеног старог оца, који је био талац, само су случајно мимоишла вешала.

Моја мржња на Аустрију била је тада постала толика, да бих муцао, при разговору о алејама вешала, која је Аустрија била у Србији подигла. А моје родољубље имало је, каткад, облик једног наслеђеног породичног лудила.

Све што сам радио у оно доба, радили су и моји вршњаци, и више од тога. Све су то зрна песка у мору патње нашег народа. А сем тога, и да сам о томе рекао више, нико ми данас не би веровао. Хтео сам само да кажем да ову песму, ове патетичне стихове, нисам исисао из прста.

Ја сам био решио да *штампа*м своје песме, усред рата, у часопису Друштва хрватских књижевника, у *Савременику*, и послао сам био прве песме ове врсте уреднику тога часописа, Јулију Бенешу, кога нисам знао и који је мислио, у почетку, да је моје име нека врста псеудонима.

Пред одлазак из Сегедина, ја сам му писао ко сам, а он ми је писао чудна, романтична писма, а обавестио ме је и о томе да цензура понешто брише у мојим песмама.

У овој песми брисала је реч *Вешалима*, у наслову, а све остало оставила. Таква је, у Аустрији, била цензура литерарних часописа. Као што рекох, кад би цензура нешто брисала, Бенеш би то давао музичару Коњовићу, своме пријатељу, да допева.

Лично сам Бенеша видео тек при мом одласку у Италију, у његовој канцеларији, на Гричу. Кад сам ушао код њега, у ратној опреми аустријског официра, за тренутак ућутао је.

Вели, то што пишем неке „родољубиве“ песме у униформи аустријског официра, то ми још не даје право да уобразим ишта. То је радио и Прерадовић, у униформи аустријског генерала.

Али да пишем и *штампа*м такве песме, под пуним својим потписом, за време рата, е то му се већ допада.

Одмах затим одвео ме је код „Три гаврана“, да једемо ракове, које је јео са уживањем гурмана. А позвао је био и Луначека, уредника *Обзора*. Ако ме сећање не вара, Луначек је тада писао неку огромну романчину о Загребу, коју никако није успевао да заврши. А био је заборавио како почиње.

После рата, и код нас било је људи, па и књижевника, који су тражили чак и од Народне скупштине да им се урачуна *дуло* у године каријере, и за пензију, време када су се, како рекоше, излагали опасностима због свог родољубља.

Будући лешинари наше литературе могу писати о мени што год хоће, али моје име не могу наћи међу таквима.

КОМЕНТАР О САН ВИТУ

У

рату родитељска љубав потенцирана је ужасом. Пред смрћу, сваки

људски осећај је интензивнији. У младости, и у рату, човек носи у себи дубоку чежњу за срећом, као да ће вечно живети и као да је будућност, крај свих грозота, лепа.

Иако сам био блед као крпа од претрпљеног страха, ја сам из Сегедина пошао на ратиште задовољан.

Пред полазак, телеграфски сам позвао своју матер, из Иланче, да дође да се видимо. Било ми је жао те старе жене, да ме не види пре него што одем.

Међутим, мој телеграм, случајно, *преко телефона*, био је саботиран.

Команда у којој сам радио крила је своју адресу, а адреса јој је била, тачно, ова: Bahnhof Linien Kommando Szeged. Мислећи да је оно Linien“, ваљда, нека граматичка накарада – што је и била – телеграфиста је моју адресу, *преко телефона*, јавио у Иланчу овако: Bohnhof Kommando Szeged.

Моја мати је била дојурила у Сегедин и узалуд ме је тражила. Она ме је тражила по сегединским станицама, а ја сам седео и чекао насред Сегедина, у згради недалеко од Полиције.

Моја мати је, кад је пао мрак, међу возовима пуним трупа, трчкала уз црвене, зелене фењере, уз локомотиве из којих је избијала пара, као из змајева, и, најзад се горко заплакала.

Викала је и моје име.

Ја сам, сутрадан, пошао у тврђаву Коморан.

Аустријска војска имала је уочи зиме године 1917. много мртвих, а нарочито младих официра, у Италији, па је, ваљда зато, неко у Министарству, у Бечу, био решио да се сви студенти Универзитета, који још нису официри, упуте у школе за резервне официре.

Ја сам се бојао истраге у Коморану, због оних залуталих хаубица. Уместо тога, и ја сам био упућен, из Коморана, у школу, у један заробљенички логор крај Острогона.

А.О.К.

У том логору, под снегом, већ после три месеца, полажем испит.

Прво одговарам на теоријска питања, која су смешна.

Колика је висина пушчаног метка на разним одстојањима, на 500, на 800, на 1.200 метара итд.

И слично.

Затим полажем команде, на егзерциришту. Урличем, и окрећем чету, као да је лепеза, у колону. И слично.

Најзад ми дају ратни задатак: батаљон је стигао на реку, и имаће да је пређе, у чамцима, у зору. Имам да га осигурам, ватром, при прелазу, са једном четом и два митраљеза. Непријатељ је на обали преко и чује. Команде?

Истрчавам и командујем водницима, знацима. Развијам их у стрелце, изводим под насип, размештам, укопавам. Митраљезе на кров неких ваљда рибарских кућа. Камуфлирам. Цртам, брзо, ситуацију и шаљем скицу натраг, батаљону. Бићемо укупани до поноћи, чим се раздани моћи ћу да тучем бочном ватром.

Играмо се, као деца, рата.

Прилази нам затим испитна комисија, са председником генералом Сњарићем, на коњу. Притерује коња и пита како се зовем. Ја онда урличем, у ставу мирно, лицем према непријатељу, име. Он ме на нашем језику пита јесам ли Србин.

Велим, Србин.

Вели, добро је било. Командовао сам знацима и нисам пустио ни гласа. Положај је добро изабран. И митраљези су на добром месту. Ја сам чак загазио и у воду. Скица је врло добра. Изненадило га је како добро цртам. Дао сам му пуну илузију, каже. Одличан.

Сњарић је јахао мало накривљен. При прелазу Саве добио је метак, у незгодно место. Његов коњ, за све време док је говорио, ударао ме је њушком. Трепћем, а не би требало да трепћем.

Идућег дана нови официри приређују пијанку у јавним кућама Острогона. Крајем XVII века то је био расцијански гарнизон. Горе, на брегу, где је онда била тврђава, сад је велика базилика, седиште архиепископа, примаса Мађарске.

После те пијанке разилазимо се у пукове.

Одлазим у Коморан *двадесет и деветој*. Очекујем да ћу са њом на ратиште. Међутим, после седам дана долази мој ратни распоред. Имам да одем у Врховну команду армије на Сочи (Isonzo Armee) у Сан Вито, на Таљаменту. Ја у први мах мислим да су полудели, али, нема сумње, све је у најлепшем реду.

Полазим специјалним, официјерским возом из Пеште у Италију.

По чину, у вагону, најмлађи сам, али разговор са једном младом девојком под прозором, који се чује, поправља међу официрима мој ранг. Наиме, испраћа ме једна витка, црномањаста девојка, са тамним, меланхоличним очима. Мађарска песникиња (Tábori Piroska).

Њена сестричина је једна од најлепших жена Пеште и познато је да је врховни заповедник аустријских трупа у Румунији (генерал Кевеш) обожава. То је јавна тајна.

Испадам, дакле, нека важна личност.

Таква је била Аустрија.

Удине, у Италији, празно је још порушено, а нема ни један прозор.

Ми, официри, међутим, имамо свој хотел, и ресторан, и позориште. Оперету, из Беча.

Имамо и свој бордел.

Кажу да има два улаза, један за чинове до мајора. Други за више од мајора. Генерали, кажу обешечаици, имају и профилаксу.

Трупе које пролазе имају од коприве шињел.

За доручак добијају неки пржени кукуруз, као кафу, и неку зову, као чај. Ђонови им пропуштају воду. За ручак имају репу. За вечеру ваљушке од црног брашна и купус, помешан. Невероватно – сваки дан. Аустријском војском у Италији командује Србин. Генерал Светозар Боројевић. (Razza di mercenarii).

Прелазим, затим, реку Таљаменто, којом још плове лешине побијених коња. Сећам се лепе, веселе, покварене Маријете Лориол, и кажем себи, полутласно: „La charogne“.

Стижем, затим, у варошицу Сан Вито, која је пуна багрења, белог, жутог, плавог, и, у којој је почело пролеће.

Становништво се разбежало, али на општинској чесми има жена и девојака, које ме посматрају, немо, непријатељски, док пролазим.

Оне весело циче, и смеју се, кад талијански проговорим.

Неке су врло младе.

Свет ми се тужи, јер мисли да сам Талијан. Кад опазе да нисам, извињавају се, повлаче се и гледају зачуђено за мнош. Питају ме ко сам.

Сан Вито има мало, врло старо позориште.

Једна млада Талијанка води ме да ми га покаже. Прича да су највећи глумци гостовали у њему. Варошица је пуна женских чиновница Врховне команде, које се зову „помоћне снаге“ („Hilfskraefte“) а које су младе, лепе девојке, доведене из Беча и Аустрије. При крају рата, све су већ биле проституисане. Имају врло лепе хаљине и Талијанке им завиде на хаљинама.

Врховна команда у Сан Виту смештена је у једној згради од мрамора, у коју се не може без специјалне дозволе, а из које се не излази више, без специјалне дозволе.

На ходницима стоје подофицири под оружјем.

Предајем документа и добијам преноћиште у једној кући која је сва у глицинијама плавим.

Идућег дана прима ме један мајор. Вели, ја сам одређен у Обавештајно одељење Команде и имаћу да идем у један коњички пук, драгуна, на положај, да заробљене офицере *саслушавам*. Мајор ми даје једну књигу и каже ми да ту књигу не смем да однесем, али да је напамет научим.

Разгледам књигу и видим да се у њој налазе подаци о талијанским пуковима са којима ратујем. Боје, ознаке, официри, па чак и поверљиви подаци о томе како се који пук држао при поласку на бојиште и вагонирању у железнице.

Над мајоровим столом велика мапа од рељефа са нашим и талијанским положајима. Заставице се мењају према извештајима са фронта, и из Швајцарске. Из Швајцарске извештавају, аустријски шпијуни.

Мајор ми каже, сутрадан, да се спремим. Дошла су кола по мене, која ће ме одвести на положај. Каже ми да одлазим у један коњички пук, чији је командант један принц, па да пазим.

Затим ми даје документа и пита ме, узгред, јесам ли Пољак или Србин?

Велим, Србин.

Он врти главом.

Сутрадан, пред вече, возим се колима, као да идем у Иланчу, једном драгунском пуку (ако ме сећање не вара, бр. 14) и стижем у мраку.

Добијам, за становање, читаву једну, празну, кућу.

Ходам по њој и бирам где да ми наместе постељу.

Коњаник који ме је довезао постаје мој послани. Цео пук је састављен од Пољака и човек ме пита чувши моје име, да ли сам и ја Пољак?

Затим ми показује пут у ађутантуру и идем на вечеру.

Пре вечере, излазим на рапорт команданту, принцу, и представљам се онако како се у аустријској војсци представљају. Урличем чин, име, презиме, и формулу да се представљам „најпослушније“.

Принц ми пружа руку, али додаје, јетко, да не зна ни ко ме је послао, ни зашто сам дошао. Они и сами умеју да заробљенике *саслушавају*, а знају и талијански, добро.

Пуковска трпезарија је раскошна, као да смо ушли у Венецију.

Имамо пет јела, и сладолед, на крају.

Код стола никако ми не успева да заподенем разговор са суседима, ни прекопута, ни десно. Сваки је официр за столом гроф или барун. („Der Mensch beginnt beim Baron“.) Једини обичан човек је лекар у пуку, Румун. Разговарам са њим и он се, очигледно, церека на то што ме је снашло.

У том друштву пази се само на то: како једу шпарглу.

Једем је прстима, као глисту (*comme il faut*).

Талијанска артиљерија грми, али не туче село, пуца идилично.

После вечере, враћам се у празну кућу. Сва је у месечини и цвећу.

Ходам по кући као вештац, са свећом у руци, и тражим своје књиге, мастило и перо. Пољак их је сместио у једну празну собу.

Седам на свој сандук и пишем.

Кућа је празна, али у једном мрачном углу примећујем неку ствар. Једну руку од бронзе, која је била упијач.

Знам да је невероватно.

Већ идућег дана, по подне, зову ме у ађутантуру и кажу ми да се спреим, враћам се у Сан Вито. Кола ме чекају. Дали су ми веле, печену гуску, и флашу шампањца. Могу вечерати на путу.

Питам треба ли да се одјавим команданту.

Веле, није потребно.

Враћам се, истим колима, у Сан Вито, а мој Пољак ми прича на путу да напољу, на положају, драгуни очекују, сутра, крваву битку.

У Сан Вито, сутрадан, излазим на рапорт, оном мајору. Он се смеје и каже да сам био послат погрешно. Вели, мој распоред је извршило Министарство у Бечу, али погрешно. Желим ли да ме врате у пук или на опоравак у Абацију?

Велим, мени је то свеједно.

Вели, онда ово друго.

Тако се опет враћам у Удине. Имамо оперету.

Затим путујем у Опатију. Заборавио сам да му вратим ону књигу.

КОМЕНТАР УЗ ПОВРАТАК ИЗ ИТАЛИЈЕ

рема обичају у аустријској војсци, официр, при повратку из ратне зоне,

добива неколико недеља одмора, као „реконвалесцент“. Ја се смештам у једну болницу у Опатији, која је у ствари хотел. Официри у хотелу кашљу, ћопају, сунчају се, а има их и којима су жене дошле у Опатију, и чекају.

Ја нисам више сув као курјак, као у Сегедину, нити ме рат више занима, као у Галицији. Вратио сам се из Сан Вита, уморан.

Рат траје исувише дуго.

Прекодан ходам, путем крај мора, који добро знам, у Ику и Ловран, а увече скупљам своје песме у једну збирку. У збирку *Итака*, поред политичких песама, улазе, сад, и овакве.

Иако је пролеће у пуном јеку, каткад, кад је дан хладнији, ја имам онај чудан осећај, да је јесен.

Преко мора видим Ријеку и Сушак, са кућама где сам пре три године живео. Опет сам се дакле вратио. Зашто?

То нема баш никаквог смисла.

И познаници, и познанице, кажу ми да сам се много променио.

Сестре Церњајски сад раде у одећу болничарки, лепе су, и снажне као атлети, али не играју више весело. Не игра више весело ни Ромилда Морпурго. Сестра Зубранићева не чита ми више Кардучија и Леопардија, него каже да је велики песник Данунцио.

У једној књижари, у Опатији, у излогу видим песме поменуте мађарске песникиње. За децу.

Ја се на то смејем. Прошлост и садашњост трче тако као два клоуна, паралелно, али се више никад састати неће. Не могу.

У свом пртљагу, сем свакојакх стихова, носим и *Дневник о Чарнојевићу*, који је нарастао. Као купусара. Шта све нема у њему!

Уредник *Савременика* примио је неку моју прозу и пише ми да му шаљем и прозу. Сасвим сигурно, да треба да пишем и прозу.

Ја се онда спремам да ноћу, у хотелу, пишем и прозу.

Међутим, кроз три недеље, као наручен, у Опатију долази цар Карло, па оне који немају медаље за храброст, наврат-нанос, избацују. Мене шаљу у Коморан, у *двадесет и девету*.

Замишљам како ће цар хватати оне који буду били на рапорту за дугме, или медаљу, па како ће их питати, глупаво, поново: „Где сте то добили? Јесте ли учествовали у биткама?“

Па ми је мило да одем и не гледам то.

У почетку јула, ја сам опет у Коморану.

Ађутант пука више није мајор Таш, него један мајор из Осијека, Србин, који има велику *златну* медаљу за храброст, највише одличје које се може добити за учешће у рату. Он прегледа моја документа и смеје се мом излету у Италију. Размешта ме у једну чету, којом командује један мој друг из Темишвара, са којим смо се играли у детињству (Рајтер Шандор).

Улазим, дакле, код тог капетана и представљам се, урличући, а он се кикоће и каже да сам порастао. Пружа ми руку. Десет ме година није био видео. Вели, не би ме познао. Али сам добро дошао. Он ће на Пијаву, идућег месеца, па, ако треба да погинемо, заједно ћемо.

Иако ја стојим, пред њим, у ставу мирно, чини нам се као да смо се вратили у детињство и да се, војника, играмо. Подсећа ме како сам га једном одаладио. А ја њега како ме је једном, босоног, кад сам доносио хлеб од пекара, сачекао бичем и терао да скачем као чигра.

Његов је отац био архитект и зидао је куће у Јелисаветином предграђу, у Темишвару. Ми смо са тих грађевина, и са трећег спрата, скакали у песак. Једном сам се, на једној дасци, на зарђао ексер набо и он ми је рану исисао. Како то раде Индијанци, из племена Сијукс. Имао је две врло лепе сестре, чувене по лепоти, у Темишвару, много старије од нас. Кад би се оне пресвлачиле да иду у шетњу, гледао је кроз кључаоницу.

Од ових наших вршњака, само је мени дозволио да и ја гледам кроз кључаоницу.

Према обичају у аустријској војсци, официру се пре поновног изласка на ратиште давала лакша служба.

Мени прво дају око руке железничарску траку и дужност да са четири војника прегледам возове између Пеште и Беча, на станици у Коморану. Имамо много дезертера, па чак и официра, који иду у Беч са папирима који нису у реду. Ма колико

да је то смешно, и мада су Аустрија и Мађарска једно, забрањен је унос меса, масти, брашна, у Аустрију, то јест износ из Мађарске. Наређење за преглед, и официрског пртљага, које сам добио, врло је строго. А мој наредник, са четири војника, кад уђе у вагон, узима оружје на готовс.

Отварам, дакле, врата свих купеа и прегледам папире свих официра, кад хоћу (до ранга пуковника). Представљам се урличући, али тражим папире, строго. Моје име звучи српски, или чешки, или пољски, па, каткад, понеки официр предаје папире сав позеленео. Каткад, ноћу, у мраку, кад има дезертера, они искачу, главачке, кроз прозор у нужник. Пуцњи одјекују.

Нарочито су смешне, и дирљиве, жене официра, које искоришћују прилику да, из Мађарске, пренесу у Беч јестиво.

Кад им мој наредник отвара пртљаг, оне ме гледају тужно и молећиво. Ја онда мислим да ту храну можда чак из Србије вуку и пуштам наредника да врши свој посао. Све им се одузима.

Каткад, међутим, понашам се не баш морално и ми се брзо разумемо. Оне гурају под седиште корпу, а ја кажем нареднику: „Већ сам прегледао!“

Пратимо каткад воз до станице у Беч, где скидам траку и постајем, као толики други, анонимни официр у Бечу. Кажем да идем ујаку а да ћу идући воз прегледати сутра, при повратку. Оне ми се онда захваљују, већ у колима, и нуде да свратим мало.

Рат је тих дана, на Балкану, постао кржави еп, док се у Бечу претварао у фарсу.

Поред те службе, прегледа возова, која је каткад и врло тужна – јер се све више болничких возова враћа из Италије, ноћу, да их не види становништво – имам и службу присуствовања погребу. Наиме, у Аустрији ни један војник није смео бити сахрањен а да на његовом погребу не буде присутан и један официр, који представља *ожалошћено величанство*. Оног што хвата за дугме.

Ту досадну службу нико није волео.

Међутим, који је официр на реду, сазнавало се при вечери, кад нам донесу пуковске заповести, на шапирографу. Обично су најмлађе официре одређивали за то.

Коморан је, иначе, досадна паланка, али има парк усред вароши, где је официрска касина и где, уз музику, вечерамо.

Добијам, дакле, овде, и ја ту заповест, често.

Одлазим, сутрадан, уштогљен, у рукавицама, у болницу и корачам после, круто, од болнице до гробља, уз звуке погребног марша од Шопена, по такту.

Гледам како сујевеерне домаћице у Коморану истрчавају на капију, и просипају из лавора воду у којој је мртвац опрао ноге. Понеку сироту жену ти непрекидни погребни

толико узбуђују, да нам довикује ружно и да нас проклиње гласно. Псује и његово величанство – а ја корачам уштогљено. Нисам чуо.

Стискам, нервозно, официрски, бајонет о бедро (сабља се више није носила) и корачам по такту. Напред музика, затим један полувод пешадије, па мртац, чији је сандук покривен црно-жутом заставом Хабсбурга, а за сандуком на лафету, ја, као представник ожалошћеног величанства. (Болнице су пуне и мртваца је много, а породице често не могу на време да стигну, па представљам, каткад, и ожалошћену породицу. Оца, или мајку, или децу.)

На гробљу мој наредник окреће полувод парадно, а затим, полувод, плотуном, одаје последњу почаст, мртвацу. Затим примам рапорт, салутирам, и враћам се, *за идућег*, у болницу.

А пошто у болници, кад умру, све војнике сецирају, често, док за сандуком корачам, видим како из сандука полако крв и вода капљу у прашину.

У литератури се пре, на оваквом месту, подсећао читалац на оног кога су распели, на Голготи.

*

Почетком септембра, године 1918, опет сам додељен у батаљон који одлази у Италију. У чету коју води мој друг из детињства, кога сам мало пре поменуо.

Фарбају на нама, у сиво, све што би могло да блесне на сунцу.

Претварамо се у сиву, плаву гомилу, као у прашину.

Затим се ближи дан поласка на бојиште и батаљон приређује банкет, у кафани, код моста на Дунаву, на који позивају и касирку.

Битке су јако кржаве у Италији и зна се да се многи међу нама неће вратити. Певамо сентиментално. А касирку су позвали јер је, заиста, верно служила свима у батаљону.

Долази, затим, до туче у јавној кући и командант места наређује истрагу. Мене зову у ађутантуру.

Тамо ми кажу да се спремам, хитно. Идем у Беч, на *тримесечно* одсуство, ради полагања испита, на Универзитету. Ја узимам став мирно, и мислим да сам полудео. Међутим, све је у најлепшем реду. Некоме је, у Бечу, у Министарству, синило да није право да забушанти свршавају школе и праве каријеру, док се несвршени студенти туку у рату, и гину, и заостају. Августа те године Аустрија се дакле решава да сви студенти који су прекинули студије и били у рату добију тримесечно одсуство, да испите полажу.

Батаљон, дакле, кроз три дана одлази у Италију *без мене*.

Ја стојим пред кафаном, код моста на Дунаву, и посматрам како младе жене трче за својим мужевима и деца плачу. *Двадесет и девету* били су преместили из Бечкерека у Коморан, да буде што даље од својих, а што даље и од *зеленог кадра*, дезертера у кукурузу.

Сироте жене и родитељи ипак су долазили да виде своје последњи пут, у Коморану. Пошто је дезертера било и при вагонирању, батаљон маршира на станицу, опкољен стражом, која је узела нож на пушку.

Ја стојим уштогљен и салутирам кад пролази чета у којој сам и ја до јуче био, и која одлази, без мене, у ватру.

Пред њом, на коњу који поиграва, мој друг из детињства.

Он ми довикује, смешећи се, нешто.

Одлази преко моста.

Никад га више нисам видео.

КОМЕНТАР УЗ „ВОЈНИЧКУ ПЕСМУ“

У

септембру 1918. насељавам се, дакле, опет, у Бечу.

Уписујем се на Експортну академију, што је мој ујак толико желео. Он је, мало пре тога, био умро.

Иако сам у официрском оделу и храним се са неколико стотина официра у официрској мензи, ми смо као испали из рата, и на неком другом свету. До нас стижу прве вести о катастрофи аустријској на Балкану, али ми на то више и не мислимо. Живимо као да смо на Месецу.

У мом пансиону нема више мог Биримца, ни Маријете Лориол, на спрату. Код Frau von Thiess сад станују млади Пољаци и Пољакиње, Јевреји и Јеврејке, који су пре три године напустили Галицију и Русију.

Тај свет више нема ни кућу, ни домовину.

Мало може да троши и на храну.

Међутим, свако вече је у позоришту.

Јесен је лепа и топла, и ми се купамо у Дунаву, у Крицендорфу. Лусиа Рајцес (из Лемберга) толика је лепотица, да се свет скупља да је гледа кад из воде излази, као Аналиомену.

Мужа су јој били убили у Сибиру.

У октобру, сви већ знамо да од испита на Академији неће бити ништа, и да долази нешто ново. Весели смо као они којима су дозволили, пре него што ће да их вешају, женидбу.

Седим сад са остарелом Frau von Thiess у пансиону и она ме испитује о Биримцу. Био јој је донео цвећа кад је кроз Беч прошао. Она више нема ни шећера за кафу, ни кафу. Ставља ми пилулу сахарина уз шољу. Плаче. Вели, дошао је крај за Аустрију.

Ни Беч више није весео, ни осветљен, угља нема, а скупоћа расте, лудо. Зна се да је цар Карло цврцнут, већ ујутру.

Ми, међутим, играмо валс, као да смо на Марсу.

Крајем октобра цврцнути Карло, уплашен од крви, *распустио* је аустријске земље, као што се лакеји отпуштају.

То у војсци изазива панику. Само је војска држала Аустрију. („In deinem Lager ist Oesterreich“.)

Револуција почиње у радничком, трећем, кварту, али не у фабрикама, него у касарнама. Војник излази на улицу. Чујемо за побуну аустријске морнарице и да су 30.000 заробљеника из Винернојштата кренули на Беч (што није било тачно). Нереди почињу.

Руље војника задржавају трамваје и вичу: „Напоље официри, доле кокарду.“ Хватају официре и скидају им, ножем, хабсбуршку розету, са капе, а каткад, у гурњави, и официрске звезде, секући крагну. Скидају често и медаљу.

Ја сам изненађен тим нередима, пред зградом Парламента, у трамвају, а шта се то догађа, нисам знао. Нисам још очекивао војничку побуну, мислио сам да ће почети, као у Пешти, у радништву. Преда мном, једног мајора силом скидају. Узимају му капу и секу му са ње царску розету, а он се отима и они хоће да га туку. Псују.

Најзад ми једна стара жена каже о чему се ради и ја дозвољавам да ми скину капу и одсеку монограм цара Карла, торжествено.

Пошто побуњеници то раде ножем, уз гурњаву, и оперишу и крагну, жене циче око нас, у страху да неког не прекољу.

У целом, огромном, гарнизону Беча, свега је један, *један*, официр бранио своју капу, оружјем. Био је официр аустријске ратне морнарице и убијен је то вече при улазу у кафану „Кајзерхоф“.

Побуњеници су задржали и аустријског министра војног, при изласку из Министарства, у аутомобилу, па су и њему скинули капу.

Није *никаквог* отпора давао.

Међутим, мајор Коста Вујић, кога је читалац у коментарима упознао, тврдио је да је тај човек, и тог дана, за дезертере, потписивао смртну казну.

Идућег дана сусрећем на улицама официре, који носе разне кокарде, које представљају националну триколору чешку, пољску, мађарску, талијанску. На једном пуковском свештенику први пут видим и кокарду нашу.

После неколико дана распада се Аустрија, као у театру.

Она дозвољава такозваним „државама наследницама“ да организују рекрутацију и заклетву официра у самом Министарству рата. Идемо затим да се пријавимо за нову мађарску републику и да јој се закунемо. На сваком спрату у самом Министарству имају канцеларије: Чешка, Пољска, Румунија, па се, најпосле, појављује и делегација

Народног вијећа из Загреба, која нас зове да се закунемо новом суверену Срба, Хрвата и Словенаца, Петру I.

Идемо, дакле, у ту делегацију и тамо нам одређују дан када ћемо полагати присегу. И тако, ма колико то било невероватно, рат се за мене свршава не само у Бечу, него се заклињем србијанском суверену у *самој згради Министарства рата у Бечу*. Стојим уштогљено.

А у ушима ми и сад још, кад се тога сетим, зуји она песма коју је наша сиротиња певала кад је Аустрија била напала Србију:

*Аустријо, нека, нека,
тебе гора судба чека.*

Најлуђе је било при томе да после једне лудачке ноћи којом прослављамо победу и пропаст Аустрије, и поменути мајор Коста, и ја, питамо се: куда ћемо?

Он је набавио, за сваки случај, радничко одело и вели: иде у Панчево, има тамо код оца, у башти, закопано сребро.

Ја сам био послао Бенешићу *Маску* и он ми је писао да је то већ дао у штампу. Решавам се, дакле, да одем у Коморан у *двадесет и девету*, да кажем збогом и да узмем своје ствари, које сам оставио тамо, у свом стану. Делегација Народног вијећа издаје нам једну цедуљу, која важи до Загреба, за железничку карту.

УЗ ПЕСМУ „ВЕЧНИ СЛУГА“

ебруарска револуција била је побуна војника у рату, октобарску су

наставили цивили, револуционари. У Аустрији, цивили су револуцију *прекинули*. Кад су се побуњени војници разишли, социјалисте у Бечу мислили су да је, засад, доста оно што су постигли. Монархија је била скрхана, цар у изгнанству, Општину су држали радници. Мислили су, на пролеће ће наставити.

То нису били први револуционари који су се преварили; ни последњи.

Сем тога, тај замор, после победе, и у рату и у револуцији, појава је која се враћа, у историји. После победе њихових идеја, уморни су и појединци. *Post coitum omne animal triste.*

Војска нове Аустрије, тобоже републиканска, појављује се, на улици, под заставама новим, црвено-белим, *средњовековним*. Она заузима положај по Бечу, заузима и станице, а пред једном станицом *пуца* на гомиле заробљеника, који нагрђу на станице, у жељи да се врате својим кућама, што пре, као овце.

Аустрија се распала, а социјалисте су забринуте. Желели би да је сачувају у форми неке Дунавске конфедерације.

Беч, међутим, пада све ниже.

Они који су преваранти, који тргују, који се богате, живе као да се свако јутро купају у шампањцу. Музике свирају и оргија се до зоре.

Они који су остали без зараде, без куће, лутају улицом, као просјаци што пружају руке, али ћуте. Пуно је породица где су остале само жене, које покушавају да насушни хлеб зараде. Нису се вратиле из заробљеништва хиљаде и хиљаде. Не раде више ни пекарнице.

Цео Беч је подељен, не више на монархисте и републиканце, католике и социјалисте, него на поштене и непоштене. На часне људе и обешечаке. Скупоћа расте. По улицама се појављују рите.

У тренутку кад је наша победа сигурна, и мене обухвата то гађење, од победе, несхватљиво и лудо. Не иде ми се из Беча у Загреб, где је почело крвопролиће. На Јелачићевом тргу има мртвих.

Сем тога, све су везе са прошлошћу прекинуте.

Не добијам више писма од матере, не иду тамо ни железнице. Остајем сам у свом стану, без новаца, и распродајем ствари, да бих имао да платим храну и кирију. Скупоћа расте.

Стидим се, међутим, да признам својим познаницима и познаницама шта ме је снашло, и склањам се у околину Беча (у Хинтербрил), као после сарајевске бомбе, пре четири године.

Моја ујна је побегла из Беча, и није ми оставила ни своју адресу. Ваљда се боји да ћу доћи да тражим наслеђе.

Моја стара тетка, калуђерица, заблесавила је од свега што о Бечу чује.

Вели, све што се догађа на свету казна је Божја, за наше грехе.

Ја се онда решавам да одем до Коморана, до *двадесет и девете*, да опет уђем у касарне. На крају крајева, после толико година, треба, ваљда, да ме неко време хране. Дугују ми и плате. У Бечу ми траже кирију, не ложи се. Иако је живот у војсци био и глуп и ружан, у свом пуку осећам се као усред неке моје фамилије.

Међутим, у Коморану, кад стижем, треште митраљеви на мосту, код станице, као сред Галиције. Питам: шта је то? Веле, разграничење нове државе. Туку се неке чешке компаније и неки мађарски хусари. Коморана има, то први пут чујем, са обе стране реке.

А што се тиче *двадесет и девете*, која се толико пута клела да ће побити све аустријске официре, није, веле, никог убила. Пуковник је добио свега два шамара. Пук се просто разишао, као што се снег топи поред ватре.

Ја онда напуштам идеју да тражим своје ствари и куфере, из касарне.

Покушавам једним возом, пуним војника, да допрем до Пеште.

Намеравам да одем до Темишвара, а одатле у Иланчу, код матере.

Међутим, пре Пеште, у ноћи, воз стаје на отвореној прузи и вагоне опкољавају револуционарне патроле. Упадају неки морнари и вичу: „Сви официри, напоље!“

Имамо да предамо све ствари које су државне.

На новој румунској граници, веле, Мађаре који се враћају из рата скидају до голе коже. А на чешкој граници одузимају им чак и ципеле. И ми, Југословени, кажу, пљачкамо оне који се враћају из Италије.

Ја онда, учтиво, силазим и трудим се у светлости фењера железничара, да будем што питомији и љубазнији. Уплашен сам и уморан. Бојим се да ме неки од тих,

неиспаваних раздражених морнара просто не убије. Они ми одузимају сабљу (опет се носила), мапе, доглед, и револвер, иако ја тврдим да су те ствари моје, купљене. Веле, не види се.

Скидају ми и шињел официрски, који је постављен крзном, па изгледа генералски. Дрхтим у ноћи од зиме, и дижем од шињела руке. Они ми враћају шињел, *врло учтиво*, и кажу: то је приватна својина, *види се*. Затим ми кажу да у Темишвару није српска војска, него су Румуни. Ако покушам да пређем границу, код Сегедина, ухапсиће ме.

Ја онда питам железничаре како је у Пешти.

Веле, тешко је. Много је сиротиње. Нису још пали тако ниско као Бечлије, али има много беде.

Ја се онда враћам у Беч и покушавам да одем у Загреб, преко Јужне станице.

Пред станицом присуствујем још страшнијој комедији *повратак из рата*.

Руље војника који се враћају из Италије и гомиле заробљеника поселе су све пруге, возове, вагоне, локомотиве. Висе, као гроздови, са кровова и степеница железница. Узалуд их железничари опомињу да ће код првог тунела изгубити главу, ногу, или руке. Нико не напушта заузето место и никаква сила не може да их скине.

Возови иду без реда, а каткад се чују и пуцњи из, прикривене, пушке.

Полазећи, најзад, у Загреб, са цедуљом Народног вијећа, остављам Беч у слици потпуне мизерије. Мрак, слабо осветљење, хладно, не ложе. Цене јестива високе. По улицама, око станица, гомиле. Тргују и просе,

Моје родољубље, привремено, сасвим је нестало, а наместо њега дошло је неко гађење. Зароастричко.

Аустрију, рат, политичке борбе, револуцију, не видим више као борбе народа, нација, него као борбу где се двоје боре: добро и зло. Обешењаклук побеђује, а сиротиња проси.

Туку оне који имају медаље, и кад су подофицири, и ја гледам како, наслоњен на зид станице, један наредник, који се тек вратио, стоји крај своје жене и деце и плаче. Не налази преноћиште.

Кроз велику гомилу војника што још увек на станици, по патосу, леже, пролазим кроз специјалну чекаоницу, где ми опет траже ствари које су „државна својина“.

Најзад, са једним куферчетом, сентиментално, улазим у један воз који ће ме, заувек, однети. Рат је свршен. Завршена је и једна епоха Европе. Завршен је и један део мог живота. Бечке романтике. Идем у своју земљу.

Гомиле војника који стоје на прозору гледају како покушавам да се попнем у вагон, смеју се, урлају и вичу: „Напоље, официри! Нема више официрских вагона! Напоље!“

Као што то обично бива кад се појединац сретне са гомилом, ја онда, меланхолично, попуштам и седам поред воза, на своје куферче.

На то у вагону настаје као неко гласање, неки силазе, и *убацују* ме, љубазно, кроз прозор у вагон, у ком су као сардине. Дају ми пријатељски место, крај себе.

Нуде ме затим и остацима своје вечере. Што је најлепше, из разговора тих трупа, које се, околним путем, враћају из Италије, сазнајем да су се неки делови аустријске војске тукли и после потписа примирја и капитулације. Неки делови једног мађарског пука и, изгледа, и неки батаљон *двадесет и девете*, на положају Монте Томба („Брег гроба“) тукли су се и ишли су на јуриш и после потписане капитулације.

Веле, сматрали су да није лепо предати се.

Стидели су се цареve капитулације.

Оног што је имао обичај да пита за медаље.

Мени се онда чини да сам погрешно мислио да се борбе воде између Аустрије и револуције, између Империје и моје нације. Борбе се, вечне, чини ми се, воде између Добра и Зла.

У сваком случају, кад сам стигао у Загреб, и изнео са станице своје коферче, моје су мисли биле, признајем, јако конфузне.

КОМЕНТАР УЗ „МИЗЕРУ“

У

зиму 1918, ја сам у Загреб дошао после оног крвопролића на Јелачићевом тргу (које је било наша велика несрећа).

Загреб је био мрачан, запуштен, препун. Хотели заузети од свакојаким патриота и политичара. Скупоћа велика.

Узалуд тражим преноћиште.

Најзад ме одводе (ако ме сећање не вара) у неку зграду Универзитета где за офицере има бесплатних кревета. Поред мог имам онај једног хрватског песника (Фелдмана?).

Атмосфера је тешка.

Неки међу официрима носе триколору као кокарду на месту розете Хабсбурга; други имају црвене сомотске шапке, а за кокарду три златом извезена слова: СХС. Изгледа, каткад, да ће доћи до туча и до пуцања из револвера. Долази до бурних дискусија.

На мојој црној официрској капи, на месту розете Хабсбурга, нема ни српске триколоре. Него рупа.

Идем у кућу Бенеша а после и Коњовића.

Остао сам без новаца.

Бенеш, самац, епикурејац, литерата, дочекује ме као старог пријатеља. Он је био завршио штампање *Маске* и она излази тих дана, у издању Друштва хрватских књижевника (не онаква каква је у рукопису била, и са много штампарских грешака). Бенеш ми исплаћује и хонорар за то моје прво штампано дело. Круна 970, ако ме сећање не вара. Бенеш се смеје и каже да је доста за почетника. Тих дана је у казалишту приређена прослава патриоте конта Ива Војновића. Предат му је и дар Народног вијећа: 100.000 круна.

Поред *Маске*, Бенеш је штампао и једно моје писмо, у облику белешке о писцу. Ја сам му то писмо био послао из Беча, али не тако да га штампа. Уз *Маску* је, према обичају ДХК, и моја слика. То је једна моја фотографија, снимљена у стану мога брата, на неколико дана пре почетка рата.

Бенеша је од мене, поред осталог, штампао у *Савременику*, и једну прозу под насловом *Легенда*, која му се била јако допала. Он је ту прозу хтео да штампа у луксузном издању, са цртежима. Таква издања приређивао је, тада, у ДХК, проф. Шнајдер. Он је већ имао бакрорезе илустрација (чини ми се сликара Трепше).

Та књига никад није изишла.

У оригиналу, та проза је била страшно скабродна.

Она је после, ретуширана, штампана у збирци *Приче о мушком*. Богдана Поповића, та моја ствар јако је љутила. Вели, личности у тој *Легенди* не одговарају оном што је историјска истина. Ја сам тврдио да одговарају оном што је написао Брантом.

Да би ме некако развеселио у мом сиромаштву, Бенеша ме води у Загорје, по кућама, а нарочито код Домјанића, чије *кајкавске* стихове јако воли.

Бенеша је био гурман, и у литерарним послastiцама. Ја нимало нисам ценио стихове Домјанића. Али је било лепо што ми је рекао о Матошу. Да је Матош рекао да оно „кај“ изгледа као суза.

Бенеша је хтео да изда и збирку мојих песама.

Пошто се, у оно доба, нису правиле копије рукописа, то многе моје рукописе нисам видео никад више, ни од Бенеша. То је био човек необично, код нас необично, лепог понашања, са ванредним чулом за звук стихова. Рукописе, дабогме, ни он није чувао. Ја никад нисам видео алкавијег и *ефикаснијег* уредника од Бенеша.

У болници такозваних милосрдних сестара, тих дана, упознао сам и Иву Андрића.

Био је слаб, нежног здравља. После те посете, мене су узели, номинално, и за члана редакције часописа *Књижевни југ*, јер смо имали намеру да се редакција, сад, после рата, пресели у Београд.

Пошто, крај свега тога, у својој земљи нисам нико и ништа, а пошто су и преноћишта скупа, ја сам се решио да покушам да уђем у србијанску војску, за официра. Нисам знао никаквог сем војничког заната, а знао сам да је и моја мати јако осиромашила. Нисам веровао да ћу моћи понова да нађем воље, и новца, за свршавање студија на универзитету. Обијам зато прагове Команде места и молим да ме приме, за потпоручника, у ма који пук, ма ког гарнизона.

У то доба, србијанска војска примила је била нешто официра из бивше аустријске војске, али је почела била такве молбе да одбија.

Имам посла са једним од оних официра, у Команди места, за које је Ускоковић написао, у једној својој новели, да сав сретан носи у чакширама, читалац већ зна шта.

Он ми каже да ће најбоље бити да се ми, бивши *аустријски* официри, разиђемо кућама. Вели, нема више примања. Рат је свршен. Неће бити примљени више ни они који чекају по талијанским заробљеничким логорима, а којима је пријем, принципијелно, већ одобрен.

Да га оставим на миру и да му не досађујем.

А кад се ја нервирам и кажем му да ми је будућност сасвим несигурна и да сам сиромаш, он ми подвikuје: да не тражим можда да ми се издаје плата, или да ме приме право у пук цара Душана?

Ја онда седим и ћутим, у Загребу, по кафанама, још неколико дана, и посматрам како свет пролази поред прозора. Како напољу веје и пада киша. Осмејкујем се немоћно, па после решавам да одем из Загреба.

КАО КОМЕНТАР

Ја сам 1918. отишао из Загреба изнурен. Осећао сам да је једна Европа потпуно пропала, али да се и једна нова помаља, исто тако крвава.

Па ипак, као сваки млад човек тога доба, ја сам мислио да је сад, или никад, куцнуо час стварања једне Југославије која ће бити наша. Иако сам ћутао, и само слушао, на тадашњем рингеншпиљу Загреба, шта политичари говоре, ја сам мислио да је дошао крај нашим патњама. Ни сањао нисам да ће та нова држава, кроз двадесет и три године, да се, као Аустрија, распада и да ће имати, понова, из крви, да се ствара.

Био сам, крај свега, типични помпије (pompiér) свог времена.

Читалац је можда, стекао уверење, из ранијих коментара, да сам ја, са површношћу женскара, романтичара, провео рат у некој врсти литерарних халуцинација. Читалац се вара.

Ја сам, са сељачком простотом философирања, био дошао до чврстог уверења, у свом животу крцалије и аустријског мерсенагеа, да је најбољи лек за све недаће нашег народа једна *своја* држава.

Отуда код мене то родољубље, тада, као нека врста лудила.

Железнице су, у пречанским крајевима, биле прекинуте. Једва стижем, некако, до Новог Сада, где ми се и брат био вратио, у ону исту собу, у Салајци, из које сам потрчао на испраћај србијанских глумаца, и комичара Буце.

Нови Сад је био већ ослобођен, а ослобођење је извршено од трупа, састављених, на брзу руку, од заробљеника, Србијанаца, из заробљеничких логора. То је била једна од највеселијих фарса рата.

У згради Општине, међутим, Кашанин већ држи литерарна предавања и говори о величини поезије Дучића.

Ја седим међу слушаоцима и слушавам то, без икакве зависти, још увек у похабаном оделу бившег официра и нико ме не познаје и нико не зна. Самоћа непознатог песника је један од најдубљих доживљаја песника.

После два-три дана решавам се да идем и из Новог Сада.

Маска, која ми се из перспективе романтизма, у Бечу, чинила лепа, чини ми се сад, у оштром осветљењу реалности Војводине, смешна. Моји стихови из *Савременика*, за које сам мислио да се могу декламовати са барикада, изгледају ми сад, као за једног у Сахари, нека лимунада.

Решавам се да одем матери, у Иланчу, и презимим у сиротињи једног, запуштеног, осиромашеног, изгинулог села.

А пошто су и бродови стали на Дунаву, идем у Иланчу преко Темишвара, где моја мати има, на гробљу, поред гроба млађег Радичевића, гроб своје ћерчице, која је умрла после једног пада са клупе, за шта је била крива једна дадиља, и гроб свог малог сина, који је умро после једног пада из деџих колица, за шта сам крив био ја.

Моја мати никад није била заборавила та два гроба.

Поред србијанске *коњице*, у Темишвар су, тада, биле ушле и румунске трупе и сви су хотели били пуни румунских официра. У униформи боје сладоледа.

Пролазим крај кафана, крај којих сам пролазио у детињству, и рај Позоришта, у које сам, ишао. У униформи изгужваној бившег официра, и тражим преноћиште.

Где год запитам, наилазим на групе напудрованих румунских официра, са француским капама.

Преноћишта су скупа.

Изненада, на улици, чујем како неко виче моје име, па налазим једног свог земљака кога знам из Галиције. Он је сад у великој, белој, шубари Козака. Био је заробљен у Русији, па се враћа са чином прапорчика. Води са собом и неког, белог, Руса, коме сваки час довикује: „Вјатка, држ' фасон!“

Тај ме земљак грли са сузама у очима и каже да смо се, из Галиције, вратили смо нас двојица, Иланчана. Доцније сазнајем да нас има и више. Један ми се и сад јавља, из Београда.

Мој Козак каже да соба у Темишвару нигде нема, али да се лепо може преноћити у салону једног бордела, „Сребрног салона“ („Silbersalon“). А кад на моме лицу примећује знаке гађења он ме тапше, као медвед, по леђима, па виче да не морам, ако нећу, да спавам са девојкама. На њих чекају читави ешалони официра.

Идемо, дакле, у салоне тог бордела, где је заложено, топло, и где се игра. Мој Лаца открива и једну групу Србијанаца. Они су сасвим друкчији него онај официр у Команди места, Загреба. Грлимо се и љубимо као браћа и мој Лаца наређује, револвером, да устану, Румунима. Вели, сад ће да се пева наша химна. Певамо затим „Ој Србију, мила мати“, а Румуни устају врло учтиво.

Ја онда хоћу да комплиментирам рмпалије Цоловића на њиховом гоњењу непријатеља, од Солуна до Темишвара, па велим: мора да је било тешко. Они се успијају као нова млада и веле: добро да се једном свршило. Окилавило се.

Затим се опет грлимо и љубимо и певамо *Тамо, далеко*. А чим то запевамо, потеку сузе.

Ноћ коју смо, затим, приредили била је бурна.

Ја сам од тог направио једну прозу, као из Куприна, и штампао сам је после у Београду у једном листу (*Прогрес*, 1920). *Полиција је тај број забранила и запленила*. Никад нисам успео да дођем до једног броја тих новина у којима је та ствар била одштампана. Пошто је та ствар имала за наслов *Рај*, мој издавач, Цвијановић, питао ме је, преко писма: шта сам то кога врага написао. Шта би тек било, вели, да сам пакао описивао?

Тако сам, заувек, отишао из Темишвара.

Стижем, идућег дана, и до Вршца, и до Алибунара, а одатле се јављам матери, преко телеграфа.

Возови не иду, а снег пада.

Идем, затим, колима до Иланче, друмом над којим гракћу вране, равницом мојом, која је сад пуста и нема краја. У том зимском вечери цео мој дотадањи живот чини ми се једна фантазмагорија.

Живот крцалија.

При улазу у Иланчу дочекује ме, као хумка, стричева црепана, али утонула у земљу, у блато, угашена. У огромним пећима не гори више, као за време мог детињства, ватра испод тридесет хиљада црепова и тридесет хиљада цигаља.

Видим на брдашцу и падину дединог винограда. Мати га је продали. Кола ми пролазе и крај сиромашних, завејаних кућа мојих наполичара и рођака. Многи међу њима неће се вратити више, никада.

У даљини се појављује, најзад, парк, пун јоргована лети, и чесма, која вечно шуми. Прем мојом кућом, видим да стоји права, кошчата, једна стара жена. Која чека.

То је моја мати.

Кад је узимам за руку, осећам како јој рука дрхти и како се сва стреса. Не плаче, али замуцкује, док ми каже: само кад је још то дочекала, само кад сам се вратио, само кад смо се вратили.

Она се труди да се насмеши.

Отвара се затим тешка, огромна капија, али ми пас у сусрет не истрчава. Излеће само неколико голубова. Мати ми каже да је мој сетер, Мура, последњих дана, при помену мог имена, стално цвилела, али да није издржала. Ја се онда сећам како су ме фратри, пијаристи, учили како пас цркава, човек мре, а само у Епаминонди има душе. Мени се то више не чини ствар са, овим сигурна.

Ја сам се те зиме крио у својој кући и нисам желео да видим никога, нити да мене ма ко види. Међутим, кад се рашчуло да сам се вратио, нагрну у кућу гомила мојих рођака и Иланчана. Једни тврде да су побратими мог покојног стрица, други да су са Томом друговали од детињства, најзад, неке жене тврде да сам био, у Галицији, са њиховим синовима. Доносе ми колача.

Сви ти моји земљаци, *Иланчани*, мирни су, расположени добро, и миришу на кожух. Не туже се, не јадају, и нису нимало меланхолични. И крај толиких који се никад више неће вратити, коло игра сваки дан у парку. Путници ме питају: шта сам се толико смрзнуо? Веле, да изиђем, међ свет, *све ће добро бити*.

Поздрављају ме, кажу, из Итебеја, Црњански. Веле, могу ли да се сетим сватова, кад се женио Милан Црњански, и кад сам и ја дошао у Итебеј, из Темишвара, па су ми се чика Игњатови ајгири отели? А сећам ли се стрине, која је имала обичај да ређа јаја, на кревету, под јорганом, у гостинској соби, у коју нико никад не улази. Па се неко увукао тамо кад стрине није било код куће, и направио кајгану, да је Итебеј и сад, гром га спалио, памти.

Њихов се смех ори.

После, у ноћи, док напољу урличу пси, ми седимо са свећом на столу и мати ми прича како су је мучили снови.

Сав новац који је могла да набави слала је мени. Она се хранила голубовима и шљивама и јагодама, које смо имали у башти. Сањала ме је скоро сваке ноћи, на жицама, у крви.

Викала би у сну и пробудила се вичући.

Затим ми гледа у очи, усне јој дрхте, милује ми руку, па се смеши.

КОМЕНТАР УЗ „МОЈУ ПЕСМУ“

З

иму 1918. провео сам као у сну, у селу.

Скупљао сам песме које сам хтео да штампам у Београду и скупљао сам рукопис *Дневника о Чарнојевићу*, који је био нарастао у дебелу књигу.

Године 1919. пролетни ветри почели су да дувају већ у фебруару, и ја сам се решио да идем у Београд, па да, опет, седнем у клупу. Да наставим тамо, како би се то у Саламанци рекло, *где сам стао*.

„Не иди у Београд“, говорила ми је мати тужио. „Зар не видиш како ти је ујак, Никола, тамо прошао? Зар не видиш како је Паја Путник тамо прошао? Зар не видиш да си оголио и да је рат неком брат, а нама рат. Идеш у несрећу, а мене остављаш саму.“

Она, кад би се сетила Београда, имала би у очима увек ону ужасну слику: видела је свог покојног брата, Николу, кота су стрпали у лудницу. Како рекох, у ону нашу стару београдску лудницу, у којој су по три лудака трпали на два кревета.

Међутим, после једног привременог, тоталног очајања, код мене је било наступило неко ново, тотално радовање, да идем тамо где сам толико пута, од детињства, да будем, желео.

Идем, велим, тамо ми је место.

Нико још, никад, није избегао своју судбину.

Дошао сам дакле у Београд, на Универзитет, у фебруару и признали су ми, после мало гужве, два семестра, са Универзитета у Бечу. Годину на Ријеци у Експортној академији, дабогме, не признају. Уписујем се, код Богдана Поповића, на упоредну, књижевност (илузију Езра Паунда), на историју, и историју уметности.

Насељавам се на Дорћолу.

Храним се у једној пивари у Дунавској улици и посматрам у авлији, где ручам, једну квочку, на пролетном сунцу, како диже ногу и држи ногу дигнуту, сатима, да не би згазила које од својих пилића, који се око њених ногу врзмају. То мора да је тешко.

Материнску љубав није нико измислио, она је ту, као звезда на небу.

Са мном ручава и један стари професор цртања, који ми прича да је, некад давно, био аустријски официр и да је пребегао у Србију.

На Универзитету, један од мојих другова нашао је, у Новом Саду, издавача за један литерарни часопис, који је назвао *Дан*.

То је био наш први литерарни часопис који је после рата, после првог светског рата, покренут у Београду. Тај мој друг био је Илија Петровић, преводилац Бајрона. Он је, већ после другог броја, отишао у Америку, а мени предао редакцију *Дана*, и свој мали стан, у улици Браће Недића (бр. 29).

У тој малој кући, са јоргованом под својим прозором, преживео сам најсретнију годину у свом животу.

Већ тог пролећа ја сам предао књижду С. Б. Цвијановићу рукопис моје прве збирке песама, коју сам назвао *Лирика Итаке*. Као што рекох, Цвијановић је три пута одустајао од штампања. Иначе, Цвијановић је био леп тип нашег старог књигољупца и ја сам, у његовој кући, међу његовом децом, као неки Чика Јова, одседао.

Цвијановић је журио са издавањем те збирке и текст је, углавном, штампао онако како је текст по часописима одштампан био.

Галиматијас песника, цензуре, и штампара.

Песма *Ја, ти и сви савремени парови*, на пример, била је прилепљена уз претходну. Ја коректуру нисам вршио.

Тражио сам грчка слова у наслову, а Цвијановић, сиромах, испомагао се како је знао и умео. Није нашао ламбду за прво слово у речи „лирика“, у наслову, па је један римски број, главачке, произвео за грчко слово. Тако се онда штампало.

Београд је био још пун рушевина. Није имао још ни канализацију.

Међутим, противно очекивању, та збирка песама продавала се добро. О њој се много говорило.

Сиромах Цвијановић, онда, полакомио се и штампао и моју прву прозу, под насловом *Приче о мушком*, у великом броју (у 4.500 примерака). Годинама, ту књигу, није распродао.

Моје песме одјекнуле су, нарочито, у оно време, на Универзитету и међу омладином. Кад бих пролазио улицом, дешавало ми се да ми непознати младићи и девојке, довикују, весело: *Тужно је бити мушко!*

То је био рефрен из моје песме *Гардиста и три питања*.

Било би занимљиво, једном, скупити податке о томе како је на нашу омладину утицало школовање у иностранству.

Ја не мислим, добро.

Било би интересно скупити податке о нашим студентима који су учили, пре првог светског рата, на универзитетима у Бечу, Хајделбергу, Петрограду, Цириху, Паризу.

Ја мислим да је у туђини много наших младића пропало.

Али не треба заборавити ни то, да је чак и Принципу, идеја о атентату, *de facto*, послата са једног страног Универзитета, од нашег студента на Универзитету.

Ни читав низ наших студената, који су били често први међу првима, на испиту.

Било како било, београдски Универзитет, вратио ми је, од првог дана, ону животну радост коју сам био, на крају рата, изгубио.

Била је то једна стара зграда (здање Капетан-Мишино), која је била препукла приликом бомбардовања Београда. Он. а личи, и по својој архитектури, и по својој фасади, на Универзитет у Упсали, у Шведској.

На њеној авлији лежала је тада, велика гомила цигаља, као нека барикада, и ми смо ту гомилу цигаља употребљавали за говорницу.

Преко пута Универзитета, на другој страни трга, била је такозвана Управа града. Полиција.

На том Универзитету почела је за мене друга по реду епоха мог живота.

КОМЕНТАР

В

ећина студената на Универзитету у Београду, године 1919, била се тек вратила из рата. Као и ја.

Већина је била у похабаним униформама, а Србијанци у шињелима и са шајкачама на глави.

Наше сиромаштво било је опште.

Меки су у свакој вароши где сам живео остала и пропала одела, а остало и много скупоцених књига.

У Бечу сам имао и својих ствари, па ми је и то узето. Узела их је моја богата ујна, Бечлика, која је, после смрти мог ујака, напустила Беч, па отишла не оставивши ни адресу.

Ја сам се на Универзитету појавио у остацима одела аустријског официра са камашнама на ногама, и баскијским береом на глави, на велико увеселеније наших Паризлија.

У ствари, на Универзитету, тада, сусрела су се два сталежа. Они који су били остали у земљи, под окупацијом, или који су били у војсци, вратили су се у крпама. А они који су провели рат у Француској, у Паризу, вратили су се одевени, као! нека, наша, аристократија.

Хранили смо се по прчварницама, а имали смо и студентску мензу, у згради, на Булевару ослобођења изнад Славије, где је после била Виша педагошка школа.

Дају нам супе од пиринча, а пиринач је поклон сиромасима из иностранства, који добијамо као поклон и милостињу у исти мах. Као захвалност за *лепо понашање* према нашим великим савезницима. У пиринчу, често, плива мноштво црвића. (*Крстарица Потемкин, Ајзенштајнава.*)

Због тога, најзад, долази до првих демонстрација и министар просвете (Љуба Давидовић) долази лично да нас стишава.

Једна француска баруница (д'Анж д'Астр), делила нам је сељачке комбинезоне француских земљорадника. Изгледамо као сејачи, на сликама Мијеа.

Професори Универзитета су сви старци. Масони.

Богдан Поповић је писац књижице *Шта можемо да научимо од Енглеза?* и прави арбитер лепог понашања. Он је присталица, при проучавању песништва, теорије: „реда по ред“.

Кад смо се упознали, у кући једног политичара, он је изненађен мојом одбраном Лазе Костића и то је био почетак наших дугих дискусија. Поповић је био присталица дискусија, на папиру, без увреда, и ја сам га онда испитивао откуд код њега та *жучност*, кад говори о раду Лазе Костића. Откуд та хајка, која је пратила, као псећа, Костића, целог живота?

Поповић је у то доба био болешљив, а на Универзитету је било почело да долази до студентских демонстрација, које Поповић није волео. Он је тада предавао античку, грчку, поезију, из сасвим обичног, баналног, немачког, приручника (Goeschen), али је његов начин тумачења био маестралан.

Пошто, међутим, нема уџбеника, а многи студенти не знају стране језике, Поповић је био дошао на идеју да *диктира* превод из Goeschena. А кад су демонстрације почеле, хтео је од мене да направи свог асистента и поверио ми је да ја, на његовим часовима, читам превод из Goeschena. Тај покушај асистентства завршио се, по мене, као прва моја катастрофа, како Поповић рече („код маса“), *ex cathedra*. Док сам диктирао студентима, један мој литерарни и политички противник, уредник часописа Љубе Давидовића (Рајић), почео је да виче да не изговарам добро самогласник „р“, па да он, белешке, не може да добро хвата. Вели, нека неко други чита.

Бранила ме је само једна група девојака. Предводиле су је Ружа Живковићева (доцније жена проф. Чајкановића) и песник Десанка Максимовић. Оне су тврдиле да у мом изговору слова „р“, има шарма. Ја сам, међутим, треснуо Goeschena, *ex cathedra*, одјурio код Богдана Поповића и захвалио се на улози асистента.

Поповић, који ми је дао оцену највишу међу оценама, саветовао ми је са своје стране да треба да радим тезу доктората, о поезији Лазе Костића. Његова теза била је да је Костић *сам* крив, што се његова каријера, у литератури, тако трагично завршила.

Ја сам онда поново тражио да ми Поповић протумачи у чему је била та *погрешка* Костићева.

Поповић ми је, тада, испричао, најзад, зашто је његова критика о преводима Костића тако негативна.

Вели, браћа Поповићи, враћали су се једном, из Новог Сада, а у тај исти вагон ушао је и један крупан, разбарушен човек, из Карловаца. Ушао је у купе браће Поповића.

Погледао их је, причао је Богдан Поповић, својим крупним очима лудака, окренуо главу, све до Београда, и није их удостојио ни поздрава.

Богдан је онда – причао је он сам – кад је идући пут писао о преводима Костића, решио „да притисне перо“, пишући о Шекспиру Костића. Тог неуљудног човека.

Ја никад нисам рекао свом старом професору зашто сам одустао од доктората код њега.

Први сукоб са професорима имао сам на часу проф. Вулића.

Он је, поред античке историје, често говорио и о античним песницима, и једном је поменуо да је Еврипид *први* који љубав приказује као страст да је, дакле, он, Еврипид, први који у античку, грчку, трагедију, уноси мотив чулне, сексуалне, љубави.

Ја сам тврдио да је Софокле први.

Вулић ми онда, као лисац у басни, предлаже да на идућем часу одржим мало предавање о томе, и да прочитам о томе есеј.

Ја онда, наивно (Вагнер и Мефистофел), младалачки, примам тај предлог и на идућем часу читам што сам написао о улози Хаемона, у *Антигони*, и Дејанире, у *Трахињанкама*. Вулић ми онда честита и каже да је то одлично.

Међутим, излазећи, мој друг, Ксенија Атанасијевић, каже ми, тихо: „То ћете, Црњански, скупо платити!“

И заиста, на испиту археологије, Вулић као председник, смешећи се, пита ме: „Под каквим су се углом секле, господине Црњански, улице, у шестом слоју Троје?“

Те мржње стараца према омладини понављају се у свакој генерацији.

Каткад су резултати врло комични.

На пример, мој случај при отварању изложбе Петра Добровића, у Новом Саду.

Ја сам, за то отварање, био припремио велики говор о Петровој уметности, прочитао сам своје сочињеније Петру, у једној соби хотела „Краљица Марија“.

Приликом своје посете *Матици*, чуо сам, међутим, да један господин у Новом Саду, јавно прети да ће ме, *кишобраном*, истући. То је био Милан (Мица) Савић, стари отац мог друга, песникиње Анице Савић (Ребац). Стари господин био је страшно љут што сам једну своју песму у *Лирици Итаке* посветио његовој ћерки. Вели, то је скандалозна песма. У њој су кентаури, голе жене, и слично. А све то посвећено његовој кћери. Излупаће ме, каже, кишобраном, чим ме, на отварању изложбе, види.

Они који су са старцем били разговарали рекли су ми да он то озбиљно мисли.

Ја сам се, у то време, тукао, и на улици, али нисам могао да се тучем са човеком који је био од мене ваљда четрдесет година старији. А Добровић се кикотао, и није пристајао да неко други, место мене, то предавање о сликарству одржи.

Може се мислити како ми је било кад сам, тек што сам рекао прве речи, приметио, у првом реду, старог господина, *са кишобраном* у руци. Кад би нам се поглед сусрео, он би, да ме не гледа, затворио очи. Мени је, у глави, онда, почело да се мути.

Смандрљао сам неколико фраза о томе како у Петровим пејсажима има један зрак сунца далматинског, који се кроз боје сјаји, и како нашу земљу, најпоследње, један сликар, наш, монументално види, па сам се поклонио публици, и, кроз задња врата, брзо, нашао, на улици. Никад већа папазјанија, о кентаурима, о Дантеу, о голим женама, није била написана, него у тој мојој песми, посвећеној покојној Аници Савић.

КОМЕНТАР О „ПОЗДРАВУ“

В

ећ у почетку пролећа године 1919, на београдском Универзитету почеле су демонстрације и нису престајале, све до атентата на краља, године 1921.

Међутим, почетак тих студентских демонстрација био је у једној куриозној ситници. У шајкачи.

Наиме, као што рекох, многи наши другови, Србијанци, дошли су на Универзитет, у војничкој, похабаној, униформи, и носили су на глави шајкачу. Официре нису поздрављали.

Студенти су сматрали да је то остатак из рата, али да су они цивили, а официри, нарочито гардијски, сматрали су да су то војници, од којих се поздрав мора тражити. Долазило је и до немилих сцена, због тога, на улици. Неки наши другови, најпосле, који нису скидали шајкачу, а нису поздрављали били су одведени у Управу града и похапшени.

Ми смо на то одговорили штрајком и испразнили учионице, а решили смо и то, да се прође, демонстрирајући, поред Министарства просвете, Двора и поднесе петиција, председнику Владе.

Говорници су тог дана говорили ватрено, са гомиле цигаља, која је била, како рекох, у авлији.

Међу њима био сам и ја.

Говорници су се најпосле конституисали и повукли у једну учионицу да се демонстрација припреми. У том одбору, ако ме сећање не вара, били су, тога дана, следећи:

Вукићевић, старији, у црној кошуљи анархиста.

Рајић, демократ, уредник листа, часописа, Љубе Давидовића.

Гец, и његова жена, обоје комунисти.

Здравковић, који је доцније ушао и у Парламенат, на земљорадничкој листи.

Ја сам се био декларисао као социјалист и стилизовао сам резолуцију коју су чланови одбора саставили.

Затим смо, у гомили, изишли на улицу. Прошли смо, дерући се, поред Министарства просвете, и Двора, па смо допрли до Председништва, које је онда било преко пута Официрског дома, у такозваној Ристићевој кући.

Загатали смо улицу.

Тадашњи председник Владе, Стојан Протић, одбио је да нашу резолуцију прими, али је пристао да саслуша нашег говорника, који је имао наше жеље да изложи. Протић се појавио, налакћен, на прозору, и ја, и сад још, видим како се кисело и набурено смеши.

Држао је шаку иза ува да што боље чује.

Међутим је, иза леђа, дао наређење да се против нас изведу жандарми.

Протић је, иначе, био миран и врло разборит човек, али страшно набусит. Ја сам га знао, а смејао сам му се кад би га на Калемегдану, у подне, сретао.

Он је затворио прозор кад се жандарми појавише, код хотела „Лондон“, нама за леђима, са ножем на пушци.

Ваљда је очекивао да ћемо се, брзо, разбећи.

Међутим, како се то обично дешава у таквим приликама, до првих плотуна, два реда жандарма не само да нису демонстранте заплашили, него су их, напротив, привукли, као магнети.

Са заставом на челу гомиле, студенти су, сами, појурили на жандарме, који су наступали.

До судара је дошло на раскршћу, код хотела „Лондон“.

Студенти су, вичући, натрчали на жандарме, као омађијани, а жандарми су млатарали, бајонетима, као пијани.

Жандармерија је тада била рекрутована од ислужених сељака и била је ван себе у таквој прилици.

Жандарми су, затим, испалили два плотуна, *изнад наших глава*, али са бојним мецима. (Међутим, није тачно да су неки били рањени.) Оно што је било најлуђе у тој гужви, било је то, да се ни један члан кварта није сетио, да су над нашим главама каблови електричних трамваја, великог напона. Да су меци из пушке пресекли само један једини од тих каблова, мртвих би демонстраната, и жандарма, било остало, на калдрми, на гомиле.

Ситуацију је спасао у том тренутку један студент који је носио заставу. Ако ме сећање не вара, звао се Ракочевић.

Они који су демонстрацију водили нису могли натраг из простог разлога што су они који су били позади гурали, на жандарме, као ледоломци.

Ракочевић је онда спустио заставу и запевао гласно тадашњу државну химну, коју су сви они, напред, прихватили и певали. Према пропису, жандарми су онда узели пушку к нози, а ми смо опет пробии кордон и вратили се на Универзитет, поред Двора, вичући.

Било је свега неколико прободених капута у гужви.

На Универзитету, са гомиле цигаља, огорчени говорници, предлагали су сад да се нападне Управа града и наши другови ослободе силом.

Полицију је чувао читав вод жандарма.

Неко је тамо, међутим, тог дана, био паметнији, и наши се другови ускоро појавише међу нама, ношени на рукама, слободни, *са шајкачама на глави*.

Београд није био као оне степенице у Одеси.

А ти студенти, са шајкачама, нису ни после тога поздрављали.

КОМЕНТАР УЗ ПЕСМУ „ЈА, ТИ, И СВИ САВРЕМЕНИ ПАРОВИ“

З

а време мога боравка на Универзитету у Београду, у оној малој кућици, у

улици Браће Недића бр. 29, која је била редакција *Дана*, ја сам, за штампу, био припремио много штошта.

Цвијановићу сам био дао збирку *Лирика Итаке* и књигу прозе, коју је штампао под насловом *Приче о мушком*, али сам намеравао да издам и друго.

Пре свега оно што је изишло под насловом *Дневник о Чарнојевићу*.

Штампарске прилике биле су, тада, тешке.

Цвијановић је, на пример, ову песму, у збирци *Лирика Итаке*, на стр. 70, штампао *прилепљену* уз претходну. И нико, ни моји многобројни критичари нису, никад, запазили да су то *две* песме!

Један мој критичар (Ратко Парежанин), у једном вечерњем листу тога доба (*Трибуна*), писао је да сам ја футурист. А да би то доказао, он је узео три строфе, из *трију различитих* мојих песама, и штампао их као *једну*. И имао је право.

Сви су веровали да је тако.

Таква је тада била наша литерарна критика, наша штампа – и читаоци.

Ја сам за време рата имао дневник који сам вукао са собом, као неку купусару. Био је страшно нарастао. Оно што сам био решио да штампам на Универзитету у Београду износило је, чини ми се, најмање дванаест штампаних табака.

Пошто издање *Маске*, латиницом, није нико читао ја сам прво прештампао *Маску* у часопису *Дан*, а после сам почео да тражим издавача за *Дневник*, који сам био назвао о *Чарнојевићу*.

Нашао сам издавача за *Ђерзелеза* Иве Андрића, али *Дневник* је био исувише дуг.

Међутим, Винавер је био боље среће.

Он је, у јесен 1920, успео да задобије компањоне књижаре која се називала *Свесловенска*, да издаду једну библиотеку модерних. У ту библиотеку требало је да уђе, прво, моја књига о Чарнојевићу, Винаверов *Громобран*, и Растков *Перун*.

Само, после дугих преговора, књижара је тражила да ниједно дело не сме бити дуже од 7 табака.

Поред тога, та књижара, однекуда, умешала је у то и професора Универзитета Владу Ћоровића, иначе мог пријатеља, као неког арбитра о моралу. Он је тврдио да у мом *Дневнику* треба исећи добар део као *порнографију*. Сем тога је тврдио да у тој књизи има исувише песимизма и да, после једног страшног рата, нама треба сасвим друкчија литература. Оптимистичка. Здрава. Не декадентна.

Против оптужбе да сам „декадент“ ја сам се некако још и борио, али против оптужбе да сам порнограф било је немогуће борити се. Морао сам пристати на ту књижарску цензуру, коју је и један професор Универзитета подупирао.

Међутим, није се ни на томе свршило.

Октобра 1920, ја сам се био решио да одем из Београда и чекао сам на то, са станом у једној соби хотела „Париз“, у Београду. Са мном, у истој соби, становао је и сликар Петар Добровић. Петар се, са мном заједно, и у Париз спремао.

Ту ми је једног дана саопштено да у *Дневник о Чарнојевићу*, не може ући више од 5 табака.

Тих дана ја сам имао много брига, и неприлика, у свом приватном животу, и био сам раздражен толико, да сам спаљивао стара писма, па и рукописе, које у Загребу нисам штампао. Па сам и оно што није могло да уђе у *Дневник* спалио.

Добровић се томе, грохотом, смејао.

Вели, кад пође за Париз, и он ће своје старе слике тако.

Петар је аутор вињете на насловним странама библиотеке *Албатрос* (по Бодлеру). Његов албатрос ту личи на патку. Можда правог албатроса није био још видео, или га се није сећао.

Винавер је вршио коректуру *Дневника*, док се штампао, па је помешао и распоред појединих поглавља.

Ја сам онда већ био у Паризу.

Критика на *Итаку* била је виолентна, нарочито у *Српском књижевном гласнику*. Што је главни критик *Гласника* тврдио да сам ја рушилац народних светиња, то је можда било тачно. Питање је само *каквих* светиња. Међутим, тај критичар се није био задовољио тиме. Он је тврдио да сам се ја против тих светиња бунио тамо негде око године 1916. Хтео је да каже да сам Аустрији служио.

Имао је право. Читалац је видео како.

Матори Марко Цар био је много генијалнији у нападу.

Све је то, вели, зато што смо ми усисали мађарску културу и имали у срцу *пештанску* модерну.

Што је било још ружније, ту тезу је, доцније, и Богдан Поповић преузео.

Тих година, једино нас је Скерлићев ђак Милан Богдановић бранио.

У широкој скали бруталних, и глупих, инсинуација, једина критика која је имала духа била је: Пандуровићева.

Пандуровић је тврдио да ја тврдим да таван има очи.:

То је била алузија, са игром речи, на мој стих у песми *Замореној омладини*, где сам уместо речи „таман“ употребио реч „таван“ (као Тавнава, тавнило, тавна, тавнети). Ја сам ту реч употребио тако, јер је она у мени, Пречанину, живела *тако*. Из оне наше лепе песме: *Тавна поћи*, коју је, тако, певала моја мати.

Ја и данас мислим да сам имао право. А да акценти, као што Вук каже, не треба да се штампају за читаоца.

Исто тако, весело, Пандуровић је тврдио и то да ја кажем да душа може бити брката.

То је била алузија на онај мој стих у песми *Моја песма*, где је слика моја транспонирана у слику сержана, бркатог, благо насмејаног.

Пандуровићева критика, једина, није била простачка.

Много је гора била инсинуација да је наша литература *неморална*. Ту тезу су заступали многи тада, а нарочито је то била теза Богдановог брата, Павла Поповића.

Та теза је била толико популарна, да је имала за последицу читав низ анегдота. Ја ћу овде навести само једну.

У Београду се беше појавила једна улична проститутка, из села Дебељаче, која се звала Црњански, али која није била са мном ни у каквом сродству. Да се ја и читалац разумемо. Ја то не кажем зато што се била одала том тешком занату – недостојном жене – него просто констатујем факта, а читалац ће видети зашто.

Мени, сам тај факт нимало не би био сметао, већ и зато што је та несретница била *изванредно лепа*.

Међутим, мој пријатељ Ранко Младеновић, Пироћанац, шаљивчина, узео је онда да ту девојку изводи у друштва. Представљао би је гласно, по ресторанима, тако да је било увек много смеха.

Вели, добра фамилија.

Ја сам се смејао и нисам се, нимало, љутио на Ранка.

Међутим, сазнао сам, после – из веродостојног извора – да је један професор Универзитета (Павле Поповић) у дому планинарског друштва, на Авали, кад се о томе причало, рекао, смејући се: „Па није ни мати песникова у реду, изгледа. Он је то сам рекао!“

Та алузија се односила на мој стих у песми *Поздрав*, где се, у првом реду, каже фраза: „мајке блуднице“.

Та бутада се, онда, много препричавала и сматрала се као особито духовита.

Може бити.

Што се мене тиче, ја сам почео да се гадим наших „критичара“.

КОМЕНТАР УЗ „ЕПИЛОГ“

О

ктобра 1920. штампам *Суматру* у *Књижевном гласнику* и објашњење

своје поезије. Решен сам да идем у Париз и одлазим.

Ја сам се надао да у Паризу останем неколико година.

Ни та ми се нада није испунила.

Овај епилог био је написан, и штампан, као и пролог, у *Лирици Итаке*. Као што се данас може видети, то је било свесно одрицање од улоге неког нашег Фрајлиграта, у Београду.

Али, последња строфа у том епилогу, пророчки, предвиђа да ће: „на Итаки да се удари у сасвим друге жице!“

А додаје и то: да је свеједно, да ли ја, *или ко други*.

У Париз су, тада, пре мене, већ били отишли моји пријатељи: Сибе Миличић, Растко Петровић, Сава Шумановић. Тамо се налазио онда и Душан Матић.

Пре мог одласка из Београда мој пријатељ доктор Ђурица Ђорђевић и његова жена Криста (рођ. Шумановић) покушавају да ме направе привременим, предметним, наставником, да бих дошао до новца.

Они приређују вечеру за министра Светозара Прибићевића, и агитују да и *држава* помогне школовање песника.

Начелник Министарства проф. Видановић онда пита: „А је ли млади господин био на Солунском фронту?“ А Ђурица га онда пита: „А је ли његов министар био на Солунском фронту?“

Ја стојим сав црвен у лицу.

Видановић ме онда поставља за привременог, предметног, наставника, у Крагујевцу, али ми одобрава одсуство, у Паризу.

Обећава ми и плату у Паризу. Коју нисам добио.

Ја онда продајем кућу очеву, исељавам матер, и одлазим у Париз.

Начелник Уметничког одељења Министарства просвете, Нушић, даје нам, сваком ко одлази за Париз, франака 500. Да нам се нађе.

Тако се онда ишло, на ћабу, у Париз.

Пре свог одласка из Београда завршавам и своју политичку каријеру, катастрофално.

Ја сам се био декларисао, јавио, тада, за социјалисту, и био сам то практично, али нисам испуњавао, строго, своју дужност партијску. Одлазио сам, често, на пиво и вечеру, у такозвани „Раднички дом“, на Славији, али шефове странке нисам марио.

Сматрао сам их за неку врсту „касига“ у Еквадору.

Приликом доласка једне социјалистичке делегације из Пеште, пао сам у националистичку девијацију и био ми је забрањен приступ у Дом. Тврдио сам да ће те *индустијски* јаче земље, нас, *земљорадничке* земље, крај свег социјализма, и даље да искоришћују, али сам имао свега један глас за ту теорију. То је био поменути Илија Петровић, преводилац Бајрона, који је имао некакве везе са шефовима социјалиста. Кад је он отишао, ја сам излетео.

Можда су имали право.

Какви су они били Енглези, такав сам и ја био Гледстон.

Нико нас књижевнике није узимао озбиљно.

Сасвим је друго било, пре рата, доба Скерлића, који је, тобоже, тако исто био социјалиста. Држави је тада било потребно перо и хор, који ће певати, како су Дучић, Ракић, Бојић, Јелић, певали. За читалачку публику.

Државотворно.

Ракић, кога сам, за његов рад, на Косову, јако поштовао, био је дотерао дотле, да је за поезију сматрао и то кад каже: да ће и он дати живот за отаџбину, неозарен сјајем старих, феудалних, витезова, али *свестан* онога *шта* даје и *зашто* га даје. Као да плаћа порез.

Док полазим у Париз, сусрећем, последњих дана, на калдрми Београда, и оног Биримца, кога је читалац познао на почетку ових коментара, у Бечу.

Дошао је, сиромах, да регулише пензију.

Он се, у Галицији, био предао Русима, са куршумом у чланку, а затим је, у србијанској коњици, опловио Европу и искрцао се у Солуну. Јахао је до Београда, и био на служби, у пуку, у Нишу.

Међутим, коњ га је био ударио, копитом, у главу, у штали, па је дуго боловао и сад је оглашен, од лекара, за неспособног за службу. Само, њему недостаје *неколико дана* до права на пензију, па неће да му пензију даду, него га отпуштају. Спрема се да упражњава велику уметност трговачког путника.

Мени га је жао и ми се згледамо тужно, па да бих га развеселио, кажем му: „Продај, Милошу, једног од оних твојих ајгира у Башахиду, па хајде са мном у Париз, да живимо тамо као што смо живели у Бечу.“

Вели, ти ајгири су цркли давно.

Ја сам продао очеву кућу у Иланчи и иселио мајку, а она се онда настанила у Панчеву. Добија неку пензију.

Панчево је варош њеног детињства, али ме и моја мати гледа тужно. Ја се не надам да ћу се вратити из Париза скоро, а она се осећа опет сама. Вратила се у варош где се родила, и где је одрасла, уз маћеху, а сад опет остаје без игде иког свога.

Кад сам ја далеко, каже, живот за њу нема смисла.

У Панчеву налазим и оног мајора, Косту, кога је читалац, као и Биримца, упознао у Бечу.

Невесео је и Коста.

Вели, напустио је војску.

Питам, зашто?

Вели, он је, као активни официр бич одмах примљен у војску и служио је у пуку, у Нишу. Вели, није му било рђаво, не може се потужити. Сви су били љубазни према њему.

Само, кад узјаше коња и поведе батаљон, мала деца у Нишу трче за батаљоном и погађају. Погађају који је, међу официрима, аутентичан, Србијанац, а који је бивши, аустријски. Погађају према кроју шињела, према кроју капе, па и према лицу. Па вичу: „Ово је наш, а онај је Шваба! Ово је наш, а онај је Шваба!“

Вели, а добро погађају.

Па није могао да издржи и затражио је пензију.

Сад иде, свако послеподне, у сластичару, у Панчеву, али сладолед у Панчеву није као у Бечу. Ни близу.

Не изгледа добро.

Сад је у цивилном оделу, а има мали шешир и велику главу.

Ја онда у лађи, којом се враћам у Београд, чујем како време иде Дунавом, а корача гвоздено, и како нас је прегазило.

У *Српском књижевном гласнику*, октобра првог, Поповић је онда штампао моју песму о Суматри, и њено објашњење.

Међутим, нико није наслутио, па ни ја, оно што сам предосећао у песми коју сам назвао *Стење*.

ОБЈАШЊЕЊЕ „СУМАТРЕ“

У

редник Српског књижевног гласника, Богдан Поповић, позвао ме је, при

штампању *Суматре*, да у облику неког додатка изложим са њом и своје „Вјерују“ о поезији.

Мада и ми „најновији“, имамо разуме се, своје интенције у књижевности, не могу о њима да говорим без збуњености, јер, прво: други, одушевљенији од мене, би то боље извршили, а, осим тога, ја не верујем да убеђивање, у књижевној борби, у борби уопште, ишта помаже.

Зато, и кад бих могао да претпоставим читаоца који није циник, не бих могао да покажем оне вредности у нашој најновијој лирици, које ја, лично, држим да су врло велике. Могу само, у контурама, без синтеза, да откријем мисли које владају, са оне стране, папирнате, барикаде, где смо ми.

Најновија уметност, а особито лирика, напада се, већином, због њене „таме, неразумљивости, декадентности“ итд. О томе се не може говорити без ироније!

Већина нас, најновијих, иако се налазимо на политичкој левици, одбацујемо све корисне, популарне, хигијенске дужности, које поезији, код нас, људи без осећања за уметност, а препуни социолошког самољубља, тако често намећу. Социјализам, на пример, ми не бисмо ширили лирским песмама!

И тако, о тој нашој књижевној „критици“, која је често апсурдна, ми не говоримо.

Али да најновија поезија није ни лудорија, ни декадентство, то ће сваки увидети, кад буде сазнао за утицај руских футуриста, и „декадената“, њиног, префињеног, часописа који се зове *Мир искусства*, у руској револуцији. Ни наша, најновија, уметност, а најмање поезија, не спава, како је често читаоци замишљају, као нека лепотица, у кули од слоноваче. Још је та кула „ебурнеа“, моћна, као станице бежичног брзојава.

Већину тих напада на најновију, нашу, поезију, води бедна глупост малих средина. Баш је „популарност“ наше књижевности била узрок да је била тако устајала. Уосталом, и прва популарност често је много смешна. То знају сви они који су видели шта је оно што милиони Немаца сматрају да је велико код Гетеа.

„Расно, јасно, просто“ у уметности не помаже ништа. Све је то дао Витмен, па ипак је, пола столећа, био, за Американце, будала.

Постоје неминовности. Непопуларност најновије поезије, и код нас, својевољна је! Сав овај увод био је, уосталом, потребан само зато да бих преко много чега могао прећи ћутке.

Остају противности које се не могу прећи иронично. Те се неће решити брзо. Положај, дух, наше поезије, после рата и, не могу а да не напишем, после Скерлића, сасвим је нов и измењен. Пале су идеје, форме и, хвала богу, и канони!

Најновија уметност, а особито лирска поезија, претпоставља извесне, нове, осетљивости. Они који не могу да дишу изван предратне, уметничке, атмосфере, прилазе јој узалуд.

Свуд се данас осећа да су хиљаде и хиљаде прошле крај лешина, рушевина, и обишле свет и вратиле се дома, тражећи мисли, законе и живот какви су били. Тражећи стару, навиклу, књижевност, познате, удобне, сензације, протумачене мисли. Лирску поезију вечних, свакидашњих метафора, оно драго циле-миле стихова, сликова, хризантема, које су цветале у нашим, недељним, додацима. Али су дошле нове мисли, нови заноси, нови закони, нови морали! Може се бити против нас, али против наших садржаја, и интенција, узалуд.

Свет никако не жели да чује ужасну олују над нашим главама. Тамо се тресу, не политичка ситуација, нити књижевне догме, него и сам живот. То су мртви, који пружају руке! Треба их наплатити!

Као нека секта, после толико година, док је књижевност значила само разбибригу, ми сад доносимо немир, преврат, у речи, у осећању, у мишљењу. Ако га још нисмо изразили, имамо га, непосредно, у себи. Из масе, из земље, из времена нашег, прелази на нас. Не да се угушити!

Песник је био, код нас – где је Крањчевић мислио о њему као о искупитељу – фанатик нових, националних, покрета. Зар да од све те мистичне радости остане само мистика лепозвуке чегртаљке сликова? Прекинули смо са традицијом, јер се бацамо, стрмоглав, у будућност. Одбацили смо бивше законе. Вечити проблем „њеног венчања“ нас не буну!

Оделили смо се од овог живота, јер смо нашли нов. Пишемо слободним стихом, што је последица наших садржаја! Тако се надамо доћи до оригиналних, а то значи и „расних“, израза. Нисмо одговорни за своје „ја!“ Не постоје непроменљиве вредности!

Без баналних четворокута и добошарске музике досадашње метрике, дајемо чист облик екстазе. Непосредно! Покушавамо да изразимо променљиви ритам расположења, који су, давно пре нас, открили. Да дамо тачну слику мисли, што спиритуалније! Да употребимо све боје, лелујаве боје, наших снова и слутњи, звук и шапутање ствари, досад презрених и мртвих. У форми то није богзна шта! Али, делимо ритам сунчаних дана, од вечерњих ритмова. Не мећемо све то у приправљене калупе.

Опет једном пуштамо да на нашу форму утичу форме космичких облика: облака, цветова, река, потока. Звук наших речи неразумљив је, јер се навикао на мењачки,

новинарски, званични смисао речи. Давно је Бергсон оделио психолошко време од физичког. Зато је наша метрика лична, спиритуална, магловита, као мелодија. Покушавамо да нађемо ритам сваког расположења, у духу нашег језика, чији је израз на ступњу фељтонских могућности!

Стих је наш занесена играчица, па своје покрете чини у екстази. Своју екстазу претвара у голе покрете. У лирици то нешто вреди! Ослободили смо језик баналних окова и слушамо га како нам он сам, слободан, открива своје тајне. Није то било тако давно, кад је Дучић, исмејан, усудио се да напише да „*шуште звезде!*“ Ми, дабогме, одосмо даље!

Можда те, формалне, новости мање занимају читаоца? О њима треба говорити други пут. Што се, пак, тиче наших, хипермодерних садржаја, ми их се не бојимо. За њима корача маса оних који су међу лешинама, под отровним гасовима, осетили и те како „хипермодерне“ сензације. Па су изгубили радост, коју им ни породица не може вратити више. Они су осетили много штошта што се назива „болесним“ у поезији. Ми изражавамо све што они још крију, што их мучи, али неизбежно сустиже. Тврдимо, фанатично, да постоје нове вредности, које поезија, одувек пре него живот, налази!

Покушавамо да, свесно, покажемо те нове састојке у љубави, у страсти, у болу. Покушавамо да ослободимо, многе, бивших срамота, веза, закона и заблуда! Верујемо у те невидљиве, предестиниране, слушаоце и читаоце наше!

Као што верујемо у дубљи, космички, закон и смисао, ради којег се туга, из Камоењшових сонета, кроз толика столећа, преноси у нас.

Ако су фељтони литература, онда модерна поезија постаје исповест нових вера. Иначе, сва та хрпа стихотворства, заната, не би била ништа друго до одвратно траћење времена. Али наш слободни стих, наша неразумљивост – коме је милије „болест“ – сасвим је нешто друго. Оно Аристотелово: кад смо будни имамо сви исти свет, а кад сањамо свако свој!

Сад би требало да се упустим у метричке дискусије. Међутим, за то је, прво, још рано, а, друго, ја нисам никад био толико савестан као неки Малербов ђак. Нећу да будем ни духовит, па да употребим иронију Едгара Поа. Без препирке о версификацији, ја ћу, просто, да испричам како долази до тих песничких, хипермодерних, бунцања, као што је *Суматра*.

*

Осетих, једног дана, сву немоћ људског живота и замршеност судбине наше. Видео сам да нико не иде куда хоће и приметио сам везе, досад непосматране. Крај мене су, тог дана, пролазили Сенегалци, Анамите; срео сам једног свог доброг друга, који се враћао из рата. Кад га запитах откуд долази, он ми рече: из Букхаре!

Мати му је била умрла и комиције његове бежу је сахранили. Неко му је покراо намештај, код куће. Ни постеље, вели, немам!

А кад га упитах како је путовао, он ми рече: „Преко Јапана и Енглеске, где су ме ухапсили.“

„Па шта мислиш сад?“ – питао сам га. „Не знам ни сам. Сâм сам. Ти знаш да сам се био верио. Она је отишла некуд. Можда није добијала моја писма. Ко зна шта ће и она дочекати? Не знам ни сам шта ћу, можда ћу добити место у некој банци.“

Све се то одиграло на станици у Загребу. После сам ја сео у воз и отпутовао даље. У возу је било препуно света, нарочито војника, жена у ритама, и много збуњених људи. У возу није било осветљења и виделе су се само сенке. Мала деца лежала су, на поду вагона, око наших ногу. Изнурен, нисам могао ока да склопим. Док су око мене причали, приметио сам да су и ти гласови некако тежки и да људски говор, пре, није тако звучао. Загледан у мрачне прозоре, сећао сам се како ми је мој друг описивао неке снежне планине Урала, где је провео годину дана у заробљеништву. Он је дуго, и благо, описивао тај крај на Уралу.

Осетих тако сву ту белу, неизмерну тишину, тамо у даљини. Полако сам се насмехнуо. Где све тај човек није био! Сећам се да ми је причао и о некој жени. Из његовог описа запамтих само њено бледо лице. Он је неколико пута понављао како ју је тако бледу последњи пут видео.

У мом сећању, нервозно, почеше тако да се мешају бледа лица жена, од којих сам се и ја растајао, или која сам видео по возовима и бродовима. То ме је гушило, те изиђох у ходник. Воз је био стигао у Срем и пролазио испод Фрушке горе. Неке гране ударале су у окно, које је било разбијено.

Кроз њега је у воз падао влажан, мокар, хладан мирис дрвећа и чуо сам и жубор неког потока. Стали смо били пред једним разривеним тунелом.

Хтео сам да сагледам тај поток што је у мраку жуборио и учинило ми се да се румени, и да је весео. Очи су ми биле уморне од неспавања, а обузела ме је била тешка слабост од дугог путовања. Помислих: гле, како никаквих веза нема у свету. Ето, тај мој друг волео је ту жену, а она је остала негде далеко у некој завејаној кући, сама, у Тоболску. Ништа не може да се задржи. И ја, куд све нисам ишао.

А ето, овде, како весело тече овај поток. Он је румен, и жубори. Наслоних, дакле, главу о разбијен прозор. Неки војници, прелазили су, за то време, са крова на кров вагона. А сва та бледа лица, и сва моја жалост нестаде у жуборењу тог потока у мраку. Воз није могао даље. Ваљало је прећи, преко Чортановачког тунела, пешке.

Било је хладно. Ишао сам у гомили непознатих путника. Трава је била мокра, па смо клизили лагано, а неки су и падали. Кад смо се успузали на брдо, под нама се, у свитању, указао Дунав, сив, магловит. Сва та магла, иза које се назирало небо, била је неизмерна и бескрајна! Зелена брда, као острва над земљом, нестајала су још у свитању. Био сам заостао иза осталих.

А моје мисли, једнако су још пратиле мог друга на оном његовом путовању о којем ми је, безбрижан, са горким хумором, причао. Плава мора, и далека острва, која не познајем, румене биљке и корали, којих сам се сетио ваљда из земљописа, једнако су ми се јављали у мислима.

Најзад, мир, мир зоре, полако је улазио и у мене. Све што је мој друг причао, па и он сам, погурен, у похабаном, војничком шињелу, остало је заувек у мом мозгу. Одједном сам се сећао, и ја, градова, и људи, које сам ја видео, на повратку из рата. Први пут приметих неку огромну промену у свету.

На другој страни тунела, чекао нас је други воз. Мада је у даљини већ свитало, у возу је опет био потпун мрак. Изнурен, опет сам сео у мрачан кут вагона, сам самцит. По неколико пута рекох сам себи: Суматра, Суматра!

Све је замршено. Изменили су нас. Сетих се како се пре друкчије живело. И погнух главу.

Воз је пошао и затутњао. Успављивало ме је то да је све сад тако необично, и живот, и те огромне даљине у њему. Куд све нису стигли наши боли, шта све нисмо, у туђини, уморни, помиловали! Не само ја, и он, него и толики други. Хиљаде, милиони!

Помислих: како ли ће ме дочекати мој завичај? Трешње су сад свакако већ румене, а села су сад весела. Гле, како су и боје, чак тамо до звезда, исте, и у трешања, и у корала! Како је све у вези, на свету. „Суматра“ – рекох, опет, подругљиво, себи.

Одједном се тргох, неки немир у мени, који није стигао ни до свести, пробудио ме је. Изиђох у ходник, где је било хладно. Стајали смо опет у некој шумици. У једном вагону су певали. Негде је плакало једно дете. Али сви ти звуци допирали су до мене као из неке неизмерне даљине. Пређе ме јутарња језа.

Видео сам још Месеца, сјајан, па се и нехотице осмехнух. Он је свуд исти, јер је мртвац.

Осетих сву нашу немоћ, сву своју тугу. „Суматра“, прошаптах, са извесном афектацијом.

Али, у души, дубоко, крај свег опирања да то признам, ја сам осећао неизмерну љубав према тим далеким брдима, снежним горама, чак тамо горе до ледених мора. За она далека острва, где се догађа оно што смо, можда, ми учинили. Изгубио сам страх од смрти. Везе за околину. Као у некој лудој халуцинацији, дизао сам се у те безмерне, јутарње магле, да испружим руку и помиљујем далеки Урал, мора индијска, куд је отишла румен и са мог лица. Да помиљујем острва, љубави, заљубљене, бледе прилике. Сва та замршеност постаде један огроман мир и безгранична утеха.

*

После, у Новом Саду, у једној хотелској соби, направио сам од свега тога једну песму.

Београд, 1920.

ПИСМА ИЗ ПАРИЗА

І БЕЧ

О

н се сад дими ноћу. Снег и блатна вода, што цури са његових црних

кровова, испарава се. Ја сам га гледао како умире; сад је набрекао, као лешина. Не, он се није смањио; мрачан и празан, изгледа много већи него пре.

Ја гледам погурена леђа кочијаша како се већ три сата љуљају по топоту копита, сад брже, сад лакше. Са њега се диже мокра пара и пада у кола, у маглу око фењера. Три сата већ батргамо се од хотела до хотела. Он ми ређа само имена и мирно додаје да је све препуно. Говори тихо. Они, бечки фијакеристи, изгубили су свој дијалекат. Глас им није више онако дубок и туп, као котрљање празних пивских буради. Па ипак су весели. Излазе пред станицу и подскакују по смрзнутом плочнику, на зими. Све је у томе да препознају путника откуда је. Да ли значи франак, лиру, драхму, или динар. И онда настаје рачунање, са гротескним смехом, све у стотине. Ипак су одрпани. Једнако прелазимо преко мостова. Тежак и огроман мрак Арсенала задржава кола и коњи полазе у корак. Доле, у дубини магле, осећам воду. Све је мокро. Он ми се међутим једнако јада. Мирним гласом. Броји. Говори о хлебу и не мрзи никог. Њему је свеједно. Нема деце. Ја га једва чујем.

Ускоро затим, пред зору, добио сам собу.

Све је тако смешно. Један мали црнац, у златној капи, чека ме код степеништа. Он управља лифтом. Горе, у трпезарији, и против закона, још блеште светиљке. Странци, и полусвет, који је у Бечу, одувек, мало доброћудан и фамилијаран; а сад, откада је у њему пуно девојака и жена из „средњег, и чиновничког сталежа“, још више. Много босанских трговаца.

Њих сам доцније сретао у ходнику у свиленим пиџамама, како прате даме и говоре тихо: „Der Grieche läutet, der Grieshe läutet.“ Сећам се, пре рата, они су носили обојке. Кад сам стигао на други спрат, баш је зазвонило звонце. Дотрча једна собарица и погледа број, узвикну нешто и на то потрчаше и са десна и са лева. Кроз цео ходник ори се: „Der Grieche läutet, der Grieshe läutet.“

Сутрадан сам пошао погурен по улицама. Небо је жуто и магловито као некад, у она јутра у којима сам, по тим улицама, проћердао своју младост. Крај мене пролазе одрпани људи. Они ми више не сметају. Међу њима ја сам, погурен, идем иза гомила

сени оних безбројних дугокосих ђака које сам, у оваква јутра, некад давно, туда сретао. Како је смешан сад тај грдни град који нам је одузимао руменило са лица. Прадеда, деда, отац, и ја, сви смо ту изгубили веру. И данас, кад је то престало, видим да је свеједно говори ли се гласно или уморно. Ја мирно идем за гомилом сенки које су туда пролазиле у оваква зимска јутра. Наши ђаци су се увек враћали у зору кући. Дрвеће, тада, и сад зарумени, али нема више оних који стоје, гологлави, под њим, млатарају рукама и говоре о социјализму. Дути и бледи Далматинци, које су, често, издржавале пуначке госпође, одоше. Нема више ни Банаћана који носе свилене чарапе. Остали су само трговци, који су сви румени. Они сад сви ручају у „Бристолу“, и после печења штучају. После једу грожђе; момак им га доноси, довикујући гласно касирки у углу, која, сред безбројних чашица и флаша, седи и бележи: „Trauben, für Tisch No 2, Jugoslawen.“

А напољу пада снег, и још увек пролазе даме са полуголим грудима, увијене у крзна. Али не шетају више туда официри. Ретко ако који прође. Они, сад, сасвим, личе на поштаре; сабљу носе високо подвезану, она не звецка више.

Тако пролазе дани. Ишао сам да видим зелене сфинге и замрзле басене у дворцу Белведера. Тамо сам, некад, у пролеће, мислио да је љубав тужна ствар. Продали су све гоблене које су ћесари покрали и покуповали по Европи; ипак, тешко да ће им то поправити валуту. Мислио сам да ћу се у горостасним музејима одморити, под руменилом Тицијана. Нашао сам велике, празне зидове. Најбоље ствари однесоше Талијани. Једва оста неколико лепих, зелених и модрих, Бордона. Ко зна, можда ће се неко и код нас сетити да заиште наш дивни *Псалтир* из Минхена, пун златних и црвених, ишараних, дивота. Ратна одштета.

Дан је пролазио. Дани пролазе.

Уосталом, аве је по старом. Обишао сам изложбе. Сецесија је пуна, као и пре, свакојаким зелених, белих, жутих крпа. Сваке године, свуд по свету, има доста људи који се баве тиме да сликају жене зелено, а руже црно. И „Herbstausstellung“ је пун слика. Ипак, многи су уметници отишли. Отацбина не може да плаћа. Излазим из тих великих дворана и примећујем да су увек исти само скретничари трамваја, на ниским клупицама под којима држе хлеб, завијен у мараму.

После подне пада жута магла све ниже. Тихо, све тише, прелази ме гроза. Видим себе пред вратима кућа где сам становао; пред кућама у које сам се враћао зором. Ево једне улице, где су се гужвале руље пијаних, побуњених војника. И весео сам. Залазим у једну малу улицу. Преко зидова пузе гране пуне блатног снега. Ето мале кућице пред којом сам, у зору, радо застајао и, за поздрав, скидао шешир. Њени су прозори мали и шарени. Некад, пре сто година, у њој, иза тих малих прозорчића, спавала је играчица Тереза Кронес. Кад је месечина била, она се свлачила крај прозора. Осећам нешто бело, витко, сузно, како одлази од мене; бело као роса водоскока кад ветар духне. На крају улице празнина, празнина; над крововима, мокра брда и шуме и небо. Све је тако замршено. Што даље у предграђа, све је више мутно. Светиљке трамваја пале се; са њих капље нека прљава влага. Деца ме срећу, толика деца. И сва та деца пролазе тихо, са спуштеним рукама. Не поигравају. Сва су увијена у нешто црно и шарено, преплетено, са чега висе конци. Мислио сам да им одем и у Парламенат, да им се

насмејем. Нашто то? Ето гледам им децу. И све видим. Њина лица виरे из тих чудних огрлица и капутића смешна, са црвеним носем и великим, зачуђеним очима. Тако бих се радо насмејао целом овом граду што заудара лешиним. Да им прегледам буџет, новинарство, са жучним осмехом, са слатким осмехом освете. Али, нашто? Они су остали исти – лажљиви, бедни, доброћудни.

Пред вече је пред Опером препуно. Прекјуче су испратили Пучинија. Маестро је изишао на мала врата, сав обасут цвећем. Он је скоро сед, али је још увек врло леп. Мучиле су га само госпође. Оне су долазиле да му ишту аутограм. Скоро свака друга умела је да каже италијански „хвала“. Уосталом, није било тако тешко научити реч-две талијански. Та њихови су мужеви и браћа гинули тамо доле. Опера је још увек дивна. Балет је красан. Он је сад под руком Фокина. Он ће још ове сезоне дати једног Чајковског, а можда и Римски-Корсакова. Сценарија ће стајати милион круна. Не, немојте мислити да се шалим. Отишао сам и у другу оперу. Тамо је била прослава Бетовена. Било је дупке пуно. Рано после подне стајале су пред позориштем чичице и девојке са наочарима, чекајући и хранећи врапце. Они одлазе у трећи кат. По галерији седе они бледи људи што пред позориштем хране врапце. Улази Вајнгартнер. Под старост, сви су људи благи и пси штени. Пљескају му; можда су му захвални што не одлази у Америку. Он прелази руком по челу и оцртава по ваздуху прве тактове *Фиделија*. Крај мене један стар човек пушта главу у руке. Он зна, можда упрсте, целог Бетовена, па га и овај доводи до екстазе. Уосталом, не верујем да игде на свету има оваквих оркестара. Још увек.

Ноћу, враћајући се, идем погнуте главе. Како се све сврши! Ту су прошле хиљаде наших судбина. Клечали смо и плакали смо. Остале су само туђе, безбојне, мрачне улице. Мртве куће. Како се све сврши!

Кад сам стигао кући, била је поноћ; нисам могао да заспим; читао сам.

Понео сам са изложбе штампара и књиговезаца, једино лепе, једну књигу велику, румену и жуту. На њој слова подражавају старогерманске руне, у футуристички разливеном, дантеовски обасјаном кругу сунаца. Наслов: *Објављење*. То је најмлађа лирика Аустрије. Нема више сумње, они ће се ускоро спојити са Немачком. Дотле, они су засебан део Германа. И код њих су романи, драме, тзв. литература, трговина као свуд. Само је лирика нова, човечанска, послератна. Године рођења тих песника су око – 94. У предговору они доносе речи Сиареове: „Le désespoir est notre condition naturelle.“ Па ипак, што даље, све је књига радоснија. Изгледа да се збиља по целом свету диже генерација оних који су ратовали. Чitam, полако, њине стихове, који остављају илустрације живота и одлазе у зрак, у брда, у вечне колутове. Место амбиција друштвених, самоћа, једна нова љубав за свемир и живот. Они то не лажу као господин „космичар“ Демел, који је волео да руча са царем. Ово су они који су месецима лежали, закопани по шумама јесењим; који су ноћу, клецајући, пролазили крај пролећних река и постали заувек заљубљени и мирни. То не значи да певају о хризантемама. Идеје су им старе, зар не: „Спасење је само у једном, бити добар.“

Њине речи су, каткад, тешке и хладне, без латинске чулности и боје; али овај је немачки језик неизрециво нов, гибак и сјајан, као, некад, шина позајмљена готика. Истина, томе их је научио Стефан Георге, ученик Француза, али је њихова најновија

лирика, на жалост, верујте, далеко над најновијом француском, убијеном Аполинеровим каприсима. Особито два имена волео бих да забележим за нас: једно је Георг Тракл, а друго Франц Верфел. Ипак сам пред зору заспао. Шта још да јавим о Аустрији? То је све.

Сутра одлазим даље. Шта ћу ту? Немамо више посла са овим градом. Уосталом, све је по старом. Новине још увек пишу да је Београд стеничав, и да Бугари чекају са стиснутом песницом у џепу; после о житију што ће стићи из Аргентине, о самосталној хрватској републици, и како и Енглеска жели да све „наследне“ и „подунавске“ државе имају бар новац заједнички.

То не значи да сам овде постао сентименталан. Слаб сам да верујем да је ико заслужио сажаљења. Напротив. Немилосрдно свуд изазивају мој задивљени осмех, и они у Русији, и они у Ирској. Све то није важно. Важно је да овде заиста умиру деца као што су и у Србији заиста умирала. Збогом, желим вам веселости.

II МИНХЕН

Кроз магловито јутро, у клопоту железних точкова, он се зацрнео у

дубинама. Проста гомила, засута блатом и снегом.

Завејан видик је толико тежак да се сва поља и брда повијају. Ја се томе смешим. Овај луди живот мој, кроз који тумарам, посматрам у зору увек мало сентиментално. Некад сам, зором, читао Дантеа, само зато да бих научио да будем тврд и да горко волим, али сад су ме чађаве станице, плач, и, особито, приповетке тих старих људи који ме једнако шаљу у туђину, где ме чека нешто ново и боље, разнежили. Треба отићи у Париз, обрстити Народну библиотеку, са триста књига о романтизму, дати своју тезу о Л. Костићу и вратити се, па опет наставити свађу о томе ко је све код нас крао, и шта је слободан стих. У зору, кроз клопот железничких точкова, много штошта постаје сентиментално. Завејан видик је толико тежак да се сва поља и брда повијају. Ја се томе смешим.

Пошли смо у зору из Салцбурга. Ето, како је и то смешно и замршено. Тај завејани градић једног света који ми је мрзак видео ме је где умирем, у болници, у којој су и по степеницама лежали војници. Ипак нисам издахнуо. После три недеље, седео сам крај прозора и по цео дан гледао тај чудни, лепи, завејани градић. Жуте боје на чарапама жена, плаве ћупе на прозорима, и црвени црепови развеселили би ме. Данас, кад све знам, знам да су тај жар и гаравост слепоочница женских, остатак и аманет шпанских чета, које су, туда, често зимовале. Тада су његове завејане, па ипак црне, цркве имале сенке толико велике пред вече као провалије. Данас, кад су ме

научили да све знам, знам да је то само барокна архитектура сјајан, накинђурени, језуитски стил. У подне би ме зачудили – тако далеко од мора, тако изненада – залепршани над брзицом, сиви, мали галебови који су се стрмоглав, пустимице, превртали. Чинило ми се то чудно, као и сунце које се вукло по свету, са брда на брдо, у небеса. Мислио сам да је то зато што сам ја остао жив.

Сад сам мирно отпутовао даље. Пред станицом, на киши, стајали су старци, са црвеним смешним капама на глави, означеним бројем. Они су наслоњени на зид, прокисли и мирни, гледали некуд, Сећате ли се рибара, старих, израђених, претргнутих, како стоје на обали, међу конопљем, на сваком далматинском острву, и гледају исто овако, мирни и прокисли, некуд? Њине су капе црне, али они пуше исте луле, а лица стараца су на целом свету, свуд, једнака.

Уђосмо на станицу, и све поста свеједно. „München.“

Овде се ништа није променило. Ја не разумем романофиле али ни германофиле. Цео сам дан провео по улицама. Говорио сам са официрима, исто онако мирно као и са кочничарима трамваја. Ословљавао сам елегантне даме, исто онако мирно као и собарице. Посетио сам директора музеја, вечерао сам са социјалистима, а пред поноћ сам се упустио у разговор са онима који су се опијали тешким, као помије масним, пивом.

Тога је дана цео град врио. Беше дошао нов енглески посланик, а Французи су, коначно, заискали и краве музаре. Новине су јаукале за дечицом која ће умирати без млека, а левичари су одговарали да је томе крива буржоазија, и малициозно подсећали да су и француска деца умирала. Европа је сад, видите, прилично у вези између себе.

Шта да вам пишем о свему томе? Досадно је.

Официри су ми говорили да је наше херојство само дивљаштво, и да су Српкиње још јевтиније него Мађарице и Пољкиње. Баш тако. Ох, не бојте се, ја сам се смешио, и спомињао Сенегалце и Немице. Уосталом, сви официри још увек играју билијара у рукавицама, особито артиљерци, и дубоко верују да ће за годину-две марширати у Париз. Зар вас то чуди?

Није истина да сувише једу, али је истина да је све крцато пуно робом, гвожђем, справама, снагом. Да, истина је што новине доносе – имају нов тип топовске цеви, и нов тип крилатице. Али су им болнице сјајне, улице чисте, железнице препуне и тачне. А жене раде. Једино је дамама свеједно. Оне неизречно презиру политику. Не, не може се ништа предвидети шта ће овде бити. Уосталом, све зависи од тога да ли ће добити Шлеску. Они то кажу, али биће да није тако.

Па ипак су смешни са својим рачуном о Америци, са подлом вером у Русију, са својом глупом мржњом према Француској. Пре су веровали само у себе. А да их чујете како говоре о Пољацима и Чесима. Гони их, неко их гони.

Паметни, мирни људи седе са мношвом. Ја их питам за винограде на Рајни. Јесу ли још пуни сунца? Питам их је ли истина да су Шпанији понудили локомотиве јевтиније него ико. Питам их је ли истина да су лекари решили да, понедеоником, бесплатно лече. Они се хвале како Минхен има 57% незаконите деце, али ниједно убиство новорођенчета. И ја им говорим: „Да, снажни сте, снажни.“ И ти исти људи, одједном, почињу да прете, да тупаве, да лажу, да луде. Гони их, неко их гони. Неки стари германски бог, можда изостао из Вагнерових опера. И бес, неки сулуди, глупи бес.

Али они који су овде отмени и тихи, и мушкарци и жене, као да су са другог света. Они су неисказано бледи и витки, очију бескрајно мирних и мутних. Три дана сам провео са њима по старим вртовима иза звездарнице, на дну позоришта, увече на улици, слушајући њине благе, уморне гласове.

Они се мирно смеше и причају ми Ајнштајнове теорије.

Обишли смо изложбе. Нема шта овде да се учи.

Обишли смо музеје. Они леже мирни, неокрњени, на зимском сунцу, тешки и ниски као грдне мастабе. Румен и злато боја не допиру кроз прашне прозоре никуд.

Али долазите, долазите овамо, да им видите гвожђе и бетон. И позоришта.

Још увек су они најближи грчкој позоришној гомили. Не шегачи се овде нико. Још увек само они знају Шекспира. Бернарда Шоа дају у премијерама. Одведоше ме у социјалистичко позориште, мало, скоро бесплатно. Дадоше ми засебно место. Гледали смо Стриндберга без „стила“; они просто не крију оно што се не да скрити. Али се нико не шегачи овде. Одведоше ме, као уплашено, да слушам ларму *Електре*, и зачудило их је што се нисам зачудио. То ће сад постати обичај у Европи: чудити се Словенима, који се више ничему не чуде.

Изведоше ме на саоницама у ноћ, ван града. Изар је текао под танким, набораним ледом.

Тихи и бледи, они су ме тешили: да сав тај луди, огорчени хаос милиона, који дрече, прете, и преврћу се, није јавна. Те фабрике, које су црвене, као грдне пекарнице, дршћући од напора, нису оно што је немачко. Немачки су ено они високи прозори што блистају кроз маглу, високо, под крововима, крај мрачних, устремљених цркава. Тамо станују они. Живот се откинуо од јаве, али га тим више треба волети. Давали су ми, на пут, своје младе лирске песнике, да ми све то испричају: како воле свој живот, сад сасвим безбрижан, како траве расту, звезде трепере, и како ће Изар, ускоро зелен и модар, као крила орлова који се спуштају са Алпа, кружити над земљом, која ће и овде бити топла, пролећна, благословена, И како ће, после, учити Европу једној новој љубави, немачкој љубави, према брдима, према шумама, и небесима; љубави која неће зависити од градова, друштва, и живота.

Ја сам гледао, зачуђен, њина бледа, изнурена, лица, и ћутао. Будући да сам један од оних који то исто чекају од Словена, непријатно ме је дирнуло. Треба само да дође

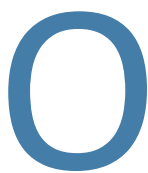

неко и назове то „неоекспресионизмом“, „неокозмизмом“, доћи ће други и назвати то „немачким утицајем“ па крај...

Кад смо се вратили, и кад сам остао сам, стајао сам пред залеђеним прозором и гледао како се светла окна, једно по једно, гасе. Ледено, звездано небо умирило је, полако, све околу, улице, куће, и облаке. Било је око поноћи. Кад ово писмо, добијете, биће пролеће тамо око вас, свеједно је, дакле, шта вам пишем.

III ПАРИЗ (1)

д свакога града у коме ми је пролазио живот остали су, у мени, само

његови рубови како се оцртаваху ноћу на небу. И тако, ја имам у себи те различите ноћи, увек исто небо, и различите пруге градских рубова. У мени је, зато, вечност, и потпун мир, и све ми је свеједно. Приповедам да живот није видљив него да је ван наше моћи, „на небесима“. Неко ће ми рећи да сам сентименталан; а други: „Та то је већ било. Његов „суматраизам“ је само подгрејан романтизам.“

Но, пошто се код нас и најчеститијима каткад каже да су хуље, и пошто су хонорари и те како незнатни, биће их који ће ми веровати. А постигнем ли, икад, да ма једног само младића огорчим, или једну лепу жену изменим, да једну само поповску придику исмејем, бићу задовољан. Ваистину, ми смо анархисте.

Париз треба да ме запали. Тако су ми бар сви рекли.

Али се мени чини да ћу и ја од њега однети само његове плаве рубове, како се оцртавају на небесима ноћу. И као што на души носим руб старих бедема у којима сам био затваран, или лаке врхове кампанила венетских варошица, или камених далматинских села, и стења бретонских обала, остаће и одавде само модрина његових рубова, како се они, у кишовитој ноћи, кад је празан, кад га уходим, оцртаваху на небесима. Остаће на мени, и овде, само онај мир што га остављају на души камење, вода и небо.

По улицама су забодене светиљке; оправљају калдрму ноћу, и пруге трамваја. Ударци будака и чекића сећају ме на куле цркава, игру звона, крај којих сам становао.

Тихо, у подножју моста, спушта се у воду, а високо, са црних кровова на црне кровове, диже се у небеса. Сав шуми. Киша, бескрајна киша дрхти над њиме, као да је сав увезан у танане, мокре нити воде што обавија цео свет. Дрхти, љуља се, одблескује. Губи своју тврдоћу и сав се претвара у сенке, што се љуљају у киши. Тако је бескрајан, а тако је лак, као да је сазидан од карата. Излазим на свој најмилији мост; он је сав

мокар. Давно некад, био је често крвав. Отуда га уходим, гледам, већ месецима, у кишовите, празне ноћи.

Небо је исцртано правим, ампирским, подгрејано грчким, рубовима. Ширина и мир ових поља и правих, богатих кровова доводи до смеха. Кад бих са овог моста почео читати новине гласно, свакако да би се заорио урлик гомила, и да би јурнуле на зидове да све попале. Јер све се, ето, мења. Оно што су, пре годину дана, писале, сад оповргавају; оно што су, пре годину дана, решавали парламенти, сад одбацују. Кад би са овог моста читао и читао, не додајући, нити одузимајући речи, како бисмо се насмејали, и почели да палимо све. Уосталом, ово није искрено; ја не верујем у будућност. Пишем овако само зато што се поводим за модом, а сад је опет мода веровати у будућност...

Насред тога, око Пирамиде Наполеонове, врте се сјајни аутомобили. Не зато што техника напредује, него је то успомена на каруселе. Та сјајна звезда вртлога довољна је да цео град заволи вртлог звезда. Шаре на стубу, који као камени мач стрши из земље, са готском оштрином, нико не може да прочита. Камене жене, које представљају сложене француске градове, узалуд читају. У њиховим очима, са којих капље киша, зјапи само иронија камена у ноћи. Дани пролазе, и сваки врши свој посао. Бан Јелачић, на коњу, сред Загреба, показује мачем на Маџарску, и заборавља да спусти руку. Доситеј елегантно скида шешир, и улази са Калемегдана у хотел „Круну“, а никако да уђе. Да, да, ја „футуриста“ имам осећај да се уопште, негде у свемиру, нешто скаменило, и да никако неће ући у хотел. Хијероглифи мирно стоје, аутомобили се врте и јуре око њих, а никако да их прочитају. Киша сипи, ситна, бескрајна – но то не треба никог да узнемирује. Ено Мадлен, посута хеленском лимунадом, стоји, сва црна, у ноћи – сећа се изгинулих војника Велике армије за које је зидана, и мисли на отмене свадбе које су, у њој, чешће него отмена крштења. Два велика, зажарена ока Орлеанске станице гледају мирно у Сену. Да, само ја сам патетичан, ноћи је свеједно.

Побеснели коњи споменика на Гран Палеу хоће да скоче доле. Пода мном, дубоко, у земљи, испод Сене, јуре возови, а крај мене пролазе загрљени парови, и протрчавају мачке. У Цариграду воле псе, овде мачке. Љубав је вечна, бескрајна, и општа. Сви су парови једнаки, и све мачке црне. Нека вас не вређа све ово. У Чикагу има један песник, оптимиста, он пева и слави велике градове, огроман живот, и вечно, заљубљено човечанство. Ја, мада сам цивилизован, као и остали наши књижевници, и не бих преврнуо чашу на дворском ручку, ипак, гледам ове мокре, огромне контуре са много мање дивљења.

Потомак пастира, са мало разумљиве афектације, знам да су плави зидови небеса огромнији; видим звездане површине река, шума и гора, и осећам да ћу једном, тешким кораком, ходати по њима, давно заборавивши све ово. Опростите што тешко прелазим на ствар. Све те замршене мисли јуре по глави, из кинеских песама, из књига о готици. Та ви знате да нема Србина који може замислити да неко и код нас може што замислити. У детињству смо одрасли са контурама Боцарићева *Шарца*, и са дивном контуром Саборне цркве, а сад смо класичари, космичари, кубисте, радикали, већ како ко – па је мало тешко. Зар не?

Ипак, ја сам овде, уморан и прокисао, само зато да вам јавим да се, већ једном, опет сетите вечности.

У огромним овим вртovima и ширинама, под грањем мокрим, које знам да је почело да пупи, овде где је Париз најлепши, застајем да вам јавим – пре него што вам почнем писати о парламентима, Европи, изложбама, Србима на Сен Мишелу – да заборавите већ једном све, да се опет једном, безбрижни, сетите вечности. Стојим високо. Дубина моста д'Јена, која се бели и сјаји од кише, и пролази испод чудовишта Ајфелова, одводи у бескрај. Нигде на свету није овако дубока вода и овако широко небо. Велики вртови у којима цветају светилке, зелене, жуте и црвене; њино светлцање у водама, полако диже цео Париз у провидан, јутарњи зрак. Киша се једва осећа. Први трамваји пролазе. Далеко, у стајаћој, широкој води, суро, као нека галија чуварица у луци, са својим црвеним светилкама, љуља се острво Париза, са старим зидовима и готским кулама. Над Нотрдамом се ведри, трепере побледеле звезде, као искре бежичног брзојава. Оне јављају да долази пролеће.

Ишао сам по позориштима, школама, изложбама, скупштинама, и једнако размишљао шта да вам све јавим. Сад, кад треба да почнем да се препирем, да нападам, да браним, све ми се то чини смешно и досадно. Волео бих месец дана, месец дана, сваки дан, сто пута, да вам. јавим: не бојте се, сетите се вечности, ове је добро, нема греха, нема закона, нема јаве, гледајте у небеса, удишите зрак безбрижно, долази пролеће, ослободите се свега.

Но ја врло добро знам да је то песничка лудорија, и да је сувише већ и то што, место описа, јављам само да у Версаљу ниче трава. Ви, свакако познајете барок и рококо – нашто бих дакле писао афоризме о том како је дошло до јапанског утицаја на рококо, до оних тако широких постеља; зашто је Марија Антоанета постала лезбијка и колико је утицала на револуцију, енглеска мушка мода, која је натерала Монсењера, брата краљева, да га два снажна лакеја, свако јутро, уздижу и спуштају у изглачане панталоне, да их не би изгужвао. Могу вам само рећи да Карлајл није сад у моди, и да ни Мињеово мишљење о узроцима револуције више не стоји. Трећа Република говори само о себи, и сећа се само „револуције“ железничара, која је осигурала каријеру сјајноме Бријану. Новине су, уосталом, јако узбуђене; говори се да ће у дворцу поставити кафане и, „dancing room“-ове.

Чим сам ушао и видео голуждраве анђеле, голе лепотице на рељефима у цркви, разумео сам све. Кад бих могао целој словенској души, свој нашој такозваној „рођености за патњу“, да дам једну једину инјекцију латинизма – али да не добијем Арцибашевљево прасе. У ту сврху треба основати Групу...

Стари, седи вртлари саде траву. Велике, мраморне вазе, на којима се витлају богови и баханткиње, и цветају тирзоси, ређају се у даљини као гранитно камење којим се означава међа на земљи. Трава је мека, као она што код нас ниче из жита око кандила, о Бадњем дану; она дрхти кад је узмем у руку.

Иза венсенских шума преврћу се авиони. То је у част Пилсудском, који је дошао у посету. Трава је почела да расте.

Огромне терасе спуштају се све дубље, међу јабланове у даљини, пред небом. У водама су комади неба. Један лабуд, којег сам, на жалост, већ упознао из песама Манојловићевих, изненада излази на видик. Мале, мајушне мушице роје се над небесима. Голе Венере клече пред грањем што пупи. Ви знате да ја имам луду теорију „суматраизма“: да живот није видљив, и да зависи од облака, румених шкољака, и зелених трава чак на другоме крају света...

И зато пре него што почнем писати о изложбама, о парламентима, и о курсу франка, пустите ме да, још једном, станем уз једно дрво што пупи и штапићем изударам по њему брзојав: да трава зелени, и да се сетите вечности.

IV ПАРИЗ (2)

М

ора се писати сатира.

Горко у нашој судбини је највише, то, сад, овде, видим: да невидљив, и диван, утицај веселе младости (тврдим да од њега зависи чар сваког столећа), код нас, увек, код сваког поколења изостаје. Нема, ниједне, акционе пруге, код нас, на којој би динамична снага веселости младости била докраја видљива. За кратко време, увек, све постају кривудава, угушене, прекрхане. Ове мисли ми долазе усред студија, у вези са покретом наше романтике. Запрепашћује ме нискост са којом се борило против Јакшића, око Змаја и Лазе Костића.

Ви мислите да то нема везе са оним што ћу вам писати? Видећете да има.

Хтео сам да почнем о сликарству и позоришту овде. Обратно ћу. Нека бар ово, битно, стиже до свакога непомућено злим, подсмехом, шегачењем. Јер, после, кад будем врло лепо, писао о Пикасу, назваће ме хуљом. А кад будем писао против француских позоришта и француске драматургије, написаће да сам, пореклом Маџар. Би знате, код нас, кад се оцеви мрзе, свете се на деци; кад се воли девојка, па она неће, одузима се, ако се може, пензија њеној мајци. Ко пише у слободном стиху, глуп је или лопов.

У мирису Париза најлепше што сам осетио јесте: безгранична љубав и безбрижност. Како су овде веселе борбе! Ове вечери, пуне широких вода, мостова, који се превијају преко вечности и пролећа, после киша, доносе мир. Бабе које продају чешљеве, наранџе, новине, и гледају, ако могу, да вам задрже кусур, певуцкају цело вече. Људи, погрбљени од грехова и разврата, певуцкају. Све то ради живота.

Видећете, све ће то бити у вези са оним што ћу писати.

Данас само о штампи.

Ово је, још увек, европска сила, и, мало резигнирана, она, још и данас, има сав чар латинског смеха. Мислите да то долази од традиција? Не сасвим. Та наша војвођанска штампа има отмене и лепе традиције, па има ли глупље од ње? Код нас може само једно помоћи: све што је најбоље у новинаре!

Иако велика штампа има, и овде, животињске нагоне, имала је неколико великих тренутака ове године. Она је спасла Пољску. Не влада. Немојте мислити да се затрчавам. Она је решила сиријско питање, и води сад велику туркофилску кампању. Њен рад против Немачке је сјајан. Невероватно тачно овде у чему је немачко питање. Њина борба, с пргавим Лојдом Џорџом, имала је и величине и топлот хумора. Ја их гледам већ месецима. Од крајње леве *Clarté*, до крајње десне *Action française*, ни један дан нису били потпуно у опреци са гомилама.

Оставите се наше најновије глупости: германофилства. Поздрављам сваког англomана, а подсмехнућу се и сам много чему француском. Али је Француска далеко, и, још увек, лепа. Немачка, и најидеалнија – а ње сад, сто година, не може бити – за вратом нам је, изгазиће нас. То је детињасто јасно. Не слушајте никог, и оставите се, већ једном, оног нашег, паорског, лаковерја. Ја, немачки ђак, врло добро знам шта пишем. Увидите, већ једном, да све не зависи од поштених. Пустите да у то верују комунисте.

Немојте мислити да сад долази химна Француској. Нашто то вечито падање из љубави у љубав? Љубите себе. Нека нестане она животињска „словенска“ жеђ за обожавањем. Ја, пречанин, изучен, врло добро знам са ким имамо посла. Добили смо олупане чамце, место флоте. Покушавају да направе дунавску федерацију. Понеки виши официр, који се парфимише, прича и овде да спавамо са свињама. Шта то мари? Дајем вам реч да је Панчево чистије него Брест, Кампер, Морле.

Они нас не знају – томе смо ми криви. Талијани су нпр. запрепашћени како о њима мислимо. Један мој млади пријатељ показивао је, овде, малог анђела, дрворез, из једног од наших најстаријих манастира. Сликари, и најбољи, и најмодернији, стрчали се да виде, и сад све ревије ишту чланке о том, и о нашем старом живопису. Ми, тамо код нас, мислимо да је то свршена ствар. Обуците неке даме у црно, и пошаљите их на гроб војводе Путника, па ћете видети. Требало је београдским општинарима купити боље цилиндри, и рећи им какав се жакет облачи пре и какав после подне. Једни ће рећи да понављам старе ствари, а други да сам социјалпатриота. Али је овде живот саграђен, и то прилично чврсто, на основи учтивости и пријатности. Од Америке до шведског краља, сви су се поклонили гробу Незнаног војника; ми смо то учинили горе него република Либериа. Мислите да је на Кајмакчалану све решено? Чекају вас горка изненађења.

Овдашња штампа, врло тачно, зна наша питања до уједињења; одонда има о нама збркане и смешне појмове. Мислите ли да је краља Николе пропаганда попустила зато

што нас поштују; наше мртве, наше жртве? Пала је зато што је данас, на веру, немогуће наћи пара. Да је нашла, видели бисте. Друге су нашле.

Бугари помало успевају. Нико не зна више за бугарска зверства, и сваки зна, од њих, да је код нас све ровито. Пре неки дан давао се комад Бернарда Шоа: *Heroes et soldat*. У њему се спомиње Сливница; тапети су стилизовани патлици, Бугари су кавалири, Срби кукавице, српска артиљерија не туче гранатама, јер има само чоколаде. Све је то, наравно, шала. Ви знате Шоа, а знате и енглески хумор. Горки су. Теза је да је прави војник, професионални војник, кукавица, а сваки херој оперски певач. Тако хоће Шо, правећи циничне афоризме на рачун погинулих, можда баш зато што их жали. Нико се није смејао. Смејале су се само високе и витке Енглескиње. Французи, који знају шта је комедија, али не знају шта је енглески хумор, играли су комад по молијерски. Али та иста штампа, која има бескрајно широку скалу да, ма како, ма коме, каже истину у лице, збунила се, и мешала је нашу несрећу са бугарском, невешто и цинично. А да видите да је ко писао на француски рачун, или да је исмевао Пољаке!

Иначе, они на све пазе. Пре неки дан, играла је трупа Комедије француске у Норвешкој. Новине су јавиле да су Норвежанке дотрчале, са свих страна, да виде у Комедији француској тоалете. Францускиње су биле просто обучене. Норвежанке разочаране; сад све новине нападају управу.

Ја разумем да наше дипломате, скромне, итд., не могу да замисле да дају новинарима више, много више, него што су њихове сопствене плате; али зашто их бар не прате, и не ласкају им, то не разумем. Ја разумем чак и то да смо ми навикли да се буде, бесплатно, одушевљен. То су и Французи. И боље него ми. Али, само за себе. Било је одиста крајње време да учтиви, иначе можда осредњи, г. Веснић опет дође.

Можда ћете рећи: све то није важно. Да, кад би у нашем Парламенту имао пет стотина тврдоглавих, мишарских, јаворских сељака, па да не мрда ни тамо ни амо. Не бих тачно лимонаде из Макијавелија. Али мртви брзо ућуте, а видовданска етика не пали свуда.

Прошла недеља била је мађарска.

Све су новине ћутале и чекале. Нека никог, код нас, не превари њина коректност. Сад, дабогме, кажу да их је био страх од заплета, који је могао настати да је војска Мале антанте ушла. У ствари сви проблеми у Француској, данас, своде се на франак. Имају две грознице: одштету, и страх од большевизма. Ја сам пратио све новине те, мађарске недеље. Како су глупе биле наше, у исто време. Изгледа да се код нас и не сања шта се, прошле недеље, догађало. Све су новине јављале да Француска, уосталом, и није заинтересована у мађарском питању. Неке су сентиментално спомињале како је Карло увек показивао извесне симпатије за Француску. Неке су чак спомињале интерес Европе, да осамнаест милиона Мађара и Аустријанаца, позитивније вредности него ми, буду спасени. *Opinion* је написала да смо ми узрок многим злу.

Зашто се чудите? Франку није нимало свеједно како стоји круна. Већ и талијански большевици знају да је економија важнија него љубав према ближњима.

Овај народ је напаћен као и наш. Он мисли да је више. Њега варају други. Ми смо китили домове кад они нису били још ни у вардарској долини. Они су бацали у ватру у Шампањи и своје најмлађе, чекајући Американце. А, овде, не само пиљарице, гледају да задрже кусур. Франак не разуме долар, нас не разуме франак. Цео тај проблем они гледају са две тачке: валута круне, и присаједињење Аустрије Немачкој. Штампa им је, можда, непоштена према другима, но бескрајно поштена према својима. Ја сам одрастао међу Маџарима, и често се смејем ономе што се код нас о њима мисли. Неки мисле да су утерани у рат, други да су се смирили, а најновије, многа господа што су седела по клупама булевара Сен Мишел мисле за њих да су стока. Међутим, они ће, као и Немци, још сто година, чекати у заседи. Има ствари које не могу бити друкчије него што су. Они имају своју лепу иреденту код нас у Војводини. Над њиним старим, лепим варошима, које су се завукле у словачка, влашка, русинска срца Карпата, као сан, једнако виси круна светог Стефана. Ми презриво говоримо о њиним орфеумима, али су и ти бољи него наши, и нису тако пуни кесароша и гимназијалаца. Виче се против маџарске трговине; солиднија је од загребачке. Француска штампа то зна, и, што је горе, каже. Чувајте се, чекају вас на Дунаву немила изненађења. Досадно је и одвратно наше праскање. Не презирите их, али се угледајте на Чехе.

Особито једно не заборавите, на шта данас нико код нас не обраћа пажње. На Барању, са угљем. Могли смо је добити, прошле недеље, а што боље, помоћу самих Маџара, комуниста, радника, угљара. Могли смо је, кроз годину-две, великодушно испразнити и вратити. Рећи ће неко: како може социјалист бити тако циничан, и да ли ће, на тај начин, икад бити мира? Ја знам само да, ако баш треба неког волети, онда ћу водати оне који су највише патили. А то смо, засад, изгледа, ми.

Имамо триста хиљада Шваба. Ја обожавам њихове социјалисте. Само им не верујем, и мало их се гадим. Милујемо их јер су безазлени, невини, итд. Безопасни су, јер немају веза са Немачком. Али нико неће да види да је то гори елеменат од Маџара, крај свега купуса који тако дивно саде. Нико не зна маџарску пропаганду код њих. Погледајте их у Чешкој. Није проблем у хрватском питању. Овдашња штампа, из разних узрока, мисли да та питања нећемо моћи решити. То мисли од најновијег доба. Треба им доказати противно. Како, то је свеједно, јер они су потпуно разочарани, и све им је свеједно.

Како сам се весело насмејао онима који, код нас, мрзе Италију, и деру се против ње! Зна ли се где је било тежиште маџарског питања пре недељу дана? У Риму. Париска штампа је то малициозно признала. Код нас, ни један лист није имао појма о улози Италије, прошле недеље. Све што се коментарисало, беше Бријанова изјава.

Иначе, ни овдашња штампа не трпи да јој се каже истина у лице. Али поштује оног ко јој каже иза леђа. Каткад су љупки, и смешни. О стогодишњици Бетовена, пронашли су да је овај мрзео Французе а, после, доказали да их је волео. О Кнуту Хамсуну су написали да је био германофил, за време рата, и да каже да су дегенерисани. Сад га читају. Тагора је био у Паризу. Једва је могао да одржи предавање. Био је сувише искрен и није им ласкао. Напали су га и назвали баналним и афектираним. Сад држи други предавања о њему.

Они су с детињастим одушевљењем дочекали Русе. Све. Ма какве. Ако царски балет, или Масин, скаче и лебди, они га упоређују са птицама. Ако Труханова трема, и под утицајем Дунканове, мистифицира, нађе се грофица од Ноаја да напише о њој: „Плес јој је тежак као у свећеника, а игра топло као животиње.“

Али отменост и чистота ове штампе је у унутрашњој политици. Ако се шегаче, са собом то не чине никад. Нису Атињани. Не продају се сасвим. Наша је баш у томе најпрљавија.

Не, неће пропасти. Они врло тачно знају да се од суме франака, кад се прерачунају у марке, диже коса на главама немачким. Ипак ће они добити све што се може.

Ми бисмо могли бар једно: да наши министри на расположењу, сваке недеље једанпут, шаљу своје извештаје овамо; даље, да им дамо још неколико ордена; а, ако треба, могао би се и председник њиног новинарског удружења изабрати у једну од наших научних академија.

Од примирја ми, овде, сваки дан, губимо. Чекају нас немила изненађења. Још.

Оставите се германовилства, које, у задње доба, све чешће, из наших новина, избија.

Кад сам, први пут, ушао у Парламенат, пала је Легова влада. Председник, врло елегантан, клањао се на све стране. Сиромаш, мислио је да је све њега ради. Није ни сањао да је то унапред удешено, и да се Бријан, јер то овде чине и социјалисте, парфимише за дочек.

Чар, иронију, смех тих дана никад нећу заборавити. Идући пут о томе.

V ПАРИЗ (3)

М

ладаћи су у XVIII веку испитивали живот, у XIX су га критиковали а

у XX су га презрели и траже, место њега, нове и дубље просторе.

Због тог културноисторијског расположења, које ме, све више, обузима, мени је досадно писати о ономе што би већина да чита.

Хтео сам да пишем о политици Треће Републике. Одустајем, јер не знамо да се смејемо. Она је после јуна трагична. Пре неки дан, видевши, пун смеха, како нам Италија, наш противник, чини највеће услуге, а после „плебисцита“ у Тиролу чиниће их још више, хтео сам да напишем бескрајну захвалност Данунцију. А ви знате како се код нас дречи против њега, А да не беше њега, крај свих енглеских блокада, данас бисмо имали, за вратом, једну одморну Италију, богату, и још више уображену. Како да пишем о политици Треће Републике, и о барометру франка, кад бих морао писати при томе, о нашој репарационој комисији овде? Одустајем.

Писаћу, врло кратко, о позориштима. У њима врви свет, и гледа тоалете. На галеријама се љуби. Уосталом, у томе има традиција. Високо горе, сад смешне, још постоје оне ложе, са решеткама, иза којих се, некад, , чинило све, и вечерало, гледајући комедије, које нису биле блудније од живота. Сад се то ретко дешава. Иначе, све ово љубакање по трамвајима, под земљом, и на улици, доста је љупко. Није то необузданост. То је просто овдашњи, развијен осећај за репрезентацијом.

Ни уметност није више опасна. Ко има талента, пише лепо и паметно љубавне драме. Она, он, и муж. Понегде умешано једно ловачко одело, или ма шта што публика воли; иза завесе свира виолина, а при крају, под старост, све се жене смире. Ни један песник не јауче. То чине још само Словени. Овде људи давно знају да то нема смисла.

Између чиновна, на завеси, јављају резултат трка, и, ако се негде сударио воз, колико је мртвих. После, рекламу лепог боксера Карпантијеа, који је фабрикант посуђа. После се комад наставља. А после, сви вечерају јавно и поштују себе.

Уосталом, овај патос, то је зао утицај Толстоја на мене, који је мрзео културу, волео сељаке, ишао бос, и јахао скупе коње.

Глумци су, разуме се, сјајни. Укус, сцена, брзина радње, савршени су. Али, то знате.

Некад је сметала свежина, иреалност, веселост, дубока истина, која се крије у свакој неприродности, кад су глумци били живе марионете; данас, дакле, имате на позорници коње, лавове, кулу оклопњаче, која бомбардује, траву која расте, и ђубриште по коме шетају кокоши. Дијалог нам је био неприродан. Сад имате, дакле, дијалог париског позоришта, после којег може доћи само још дадаизам, или лудило.

Ја не кажем да он не треба да се одомаћи и код нас. Напротив. То је прогрес.

Уосталом, они се, на све то, смеше и показују, статистике позоришних пореза.

У државним позориштима, треба признати, није као на булеварима. Тамо се чује аксан Академије, Корнеј, Расин, Молијер.

Шекспира нема. Он је још увек „sauvage ivre“, као у време Волтера. Ако му овогодишња прослава не помогне!

Грке играју не може бити горе. Истина, не мисле, као Рајнхартови Немци, да је за грчкост доста урликање, циркус, и велика осветљења, али немају ни стил једног Моисија, Басермана, Вегенера. Играју их као, некад; Талма и Муне Сили. На котурнима. То је најзад, мање важно. Али је просто смешно како не знају за судбине и бракове Атридâ, ни да је трагедији корен трагос. Још увек грчка јасност, чистота, мирноћа. Као да не читају Аристофана. Као да нема ископавања, и најновијих доказа. Идеал, који су створили њини дидактичари и швапски професори, необорив је. Лувр има лепу збирку грчких ћупа. На тим кратерима, као траг вина, још се румени све пијанство богова, жена, и голих младића. Њин барок, Версаљ; њин рококо, Тријанон – знали су шта је античка уметност. Тек надувено сликарство револуције заборавља. Сад имају врло добре преводе Хераклита, знају Платона боље него ико, читају, у тим одломцима, сву таму, бол, и узнемиреност човечанства на јонским обалама; па ипак играју Грке гимназијски.

Уосталом, има нечег дирљивог и смешног у томе како безбрижно мешају све што је туђе, али лепо, у своје. Слушао сам, на Велики петак, старе латинске хорале. Певали су их са разочараношћу човека који не само зна, него и воли, пролазност и прошлост; латинске речи, стара имена светаца и светитељки изговарана су весело француски.

И код нас, наши учени људи, давно су исмејали лажан идеал Маратона и Термопила. Овде, сва Сорбона, најфиније грекисте, још увек бране грчку чистоту.

Што ме је запрепастило, то беше, како дају Корнеја, Расина, Молијера. Ствари које су прошле тако је лако видети, не слагати, а улепшати.

Кад би код нас, место псовке на тзв. „младе“, пустили их да, понешто, учине, уверен сам да би се нашао драматург и режисер који би дао Стерију тако да би се појавио поново, као стара, заборављена, а наша веселост. Костић, о коме сваки, безбрижно, каже да је луд и пуст, мало стилизован, дао би на једну лепу, романтичну тугу и понос једног родољубља које је, у сну, а све се прво у сну остварује, све остварило. Да и не говоримо шта би се дало учинити са дубровачким драмама и *Горским вијенцем*.

И овде, нигде појма о оној ужасној усамљености Корнеја, нигде његов крик: „moi, moi“, него је све злато, оклоп и декламација, на којој се уче адвокати.

Кад ми нису дали грчкост, мислио сам да ћу добити бар ону лепу псеудогрчкост Расина. Грчкост Версаља, баханалију, која је постала светковина, разврат, који је постао мудрост, урлик очаја и страсти, који је постао мутан, болан осмех. Режисер зна сваки каиш Федриних сандала, али никад није читао успомене Сен-Симона. Глумци су дизали десну руку увис, а левом стискали трбух, и мислили, то је грчки поздрав. Хиполит је нервозно гладио чело, сасвим модерно, и мислио да је потпуно у Хеласу, ако загризе, кокетно, у прстен на руци, као у салону, дигне очи и прошапуће: *hélas!*

Молијер се овде даје, још увек, за гимназисте. Весело и љупко. Као ревије оперетске: *Tout feu, toute femme*. Тешко да је тај путујући глумац, после онолико неуспеха, чак и код жена, био овако ведар. Дон Жуан је једна велика, црна, ужасна сенка.

Ипак, дубоко и француско, и лепо је, извесне ствари никад не хтети видети. Али је зло да га дају увек истог. Нико, нико не може овде да обнови сцену. Нико неће да увиди да је требало ти подсмеси човечанству, та залеђена горчина, те искривљене маске, кроз stoleћа, да се скамене. Не виде да ту више није важно како столице стоје на позорници, из којих врата излази ново лице, ни брз дијалог. Не виде да би после неких реченица требало дуго, дуго ћутати. Да га могу играти и пред једним белим платном, на позорници од самих огледала. Да су то вечности. Да те речи, те маске, могу да дигну до монструма, до колоса.

Већином га дају заједно са Лабишем.

Трећа, узнемирена, врста позоришта су тзв. „уметничка“. Ту се све скупило. Утицаји сер Гордона Крега, Антоана, Рајнхарта. „Позориште за народ“, у огромном Трокадеру, врло јевтино, даје безброј драма и опера. Добијате најбоље концерте Бетовена, Вагнера, Баха, Цезара Франка, Дебисија, Равела, и најгоре оперске представе. Ох, Французи се, ако им пребаците што, врло брзо пожуре да вас задиве.

Руси су на све стране. Њине балете обожавају. У најлепшем позоришту Париза, у „Театру Јелисејских поља“, нижу се „светски догађаји“, са ценама на стотине франака и најновијим тоалетама. Декор и костиме, који стају хиљаде, црта Пикасо. Руси се баш не труде да очувају симпатије, него често, дрско, дају обичне ствари. Само, каткад, Масин задиви својом кореографијом најновијих: Стравинског, де Фале, Сатија. Тада, на пример, код Стравинскова *Пролећа*, долази до буке; фракови се узбуне, деколтована грла вичу, чују се и звиждуци; најзад, младићи грлатији и шакатији, побеђују, и све се слива у огроман пљусак и клицање; гомила играча љуља се, пијана од пролећног заноса, пред декором, који је „космички“, и све се смири у тешкој, огромној теми бола, која надлеће какофонију. Одмах затим, *Тристан и Изолда*. Прво краљевска опера из Торина, за њом краљевска опера из Хага. Талијани су певали талијански, и тенор је сладио, Холанђани су певали вагнеријански и лармали. Вагнер је сад овде јако у моди.

Што ме је засмејало, и сетило борбе око Вука, кад се за једну јоту, као данас за „космизам“, називало противника лупежом, издајицом, богато ожењеним, и слично, то је да Французи мирно певају већ сто година, оно мукло *ё*, које не изговарају. Најтрезвенији народ Европе, париска Опера, фини музичари, свако вече, као неки гротексни контрапункт, хиљаду пута слушају, на крају речи, то, као из лонца, дебело *өөё*.

Већ и рецитативи, јасни и сузни, у литургијама Палестрине, и одговори Томаса да Виторије, били су смешни изговарани рогобатно латински, али слушајући Рамоа, Лилија, или *Орфеја* Монтевердијева, са оном звонком, меланхолијом којом се завршава ренесанса, мене је то глупо и тупо, као из бурета *ёе*, доводило до очајања. Ох, на крају је све навика, а дно је сваке навике једно ужасно лудило.

Мања позоришта „des Arts“, чудна су и смешна. Много је воде протекло Сеном и Парижани су много штошта видели, па им је тешко дати сензације. Крај малих комедија, које играју, сјајно, имате вађење очију; маркиз де Сад сече перверзно жену на позорници (види се крв), а абнормалне даме држе у орману леш мртве девојчице.

После тога, сентименталне сцене. Све то није без једне бескрајне „испечености“ у занату. Руси имају своје позориште, где дају стилизоване бајке, прозне песме Тургенјева, украјинске хорова, мале сцене и гротеске. Али, на крају крајева, све је под диктатуром масе, која хоће, засад, само да се смеје, смеје, смеје. У документима са њиних бојишта, у политици, налазите сву лепоту победничког ироничног латинизма. У лабораторијама има једна врста нових Француза, коју, отмену и трагичну, не знају у Европи.

На улици, у јавности, у позориштима, засад, влада оно простачко, што они немоћно називају „голоа“.

VI ПАРИЗ (4)

очело је доба великих трка па се изложбе затварају. Могу, дакле, да

завршим писмом о њима.

Данас је отворена и задња дворана Лувра. Објавили су да је купљен један Дирер. Гола *Олимпија* и одалиске Енгрове тајанствено сјаје. Сунчање на Југу, где су их крили, натопило их је неким новим, чудним блеском. Сад су дворане пуне Енглескиња, које јака, крвава храна чини страсним, а, кад то прође, естетима. Ускоро ће у Лувру завести улазнице. Година је завршена.

Биле су четири велике, сезонске, изложбе. Салони: Јесењи, Независних, Насионал, и Француских уметника. Почећу одостраг, јер тако је најлакше прећи преко њих.

Те изложбе значе неколико хиљада овогодишњих, нових слика; од којих ће најгоре и најбаналније купити држава. Значи, неколико стотина кипова голих жена, које ће после, када их назову: Правда, Европа, Клио, итд. опет купити држава. Невидљиво покровитељство јесу „надлежни“ као и свуд. Они, кад заврше каријеру и оћелаве, реше се да чувају традиције француског сликарства. Тј. оне рђаве. Оне добре чувају млади и често гладни сликари на Монпарнасу. Разуме се, све су те изложбе препуне и дивне. Даме, које су обучене као полусвет, али су кокетне, и господа, која пазе да један другоме не стану на ногу.

Међу излагачима, и то међу добрима, много је странаца. Новине су то објавиле, и сад почиње одбрана против њих.

Много шта, о задњим двома изложбама, нема да се јави. Можда само то, да је одбор последње понудио да у Београду изложи француске гравуре од почетка до

данас. Дошао би да говори Морис Барес, и други. То би доказало, у Европи, да смо и ми културни.

У Насионалу морам споменути једну ствар, а то је Бурделова *Дјевица*. Она је бојадисана камена, има лепу, готску виткост, а у моделацији укусно обнавља свежину и чаробну наивност француског средњег века. У решењу држања детета има новог. Могу баш споменути и портрет Анатола Франса, од Холанђанина Фан-Донгена, о којем је Париз недељама говорио. Они, уопште, кад се деси каква шала, дуго, дуго, испредају из ње. Господин Фан-Донген научио је од Париза много штошта. Не да слика. Али да се направи интересантан и шарен, као немачке импресионисте. Насликао је старог скептика дречећим бојама, а са главом једног старог зеца. Свет се смејао, а један Американац купио је слику за скупе паре. Ипак се стари филозоф извукао из свега тога љупко и весело. Кад су га питали, после неколико дана, зашто се дао накарадити од тог сликара, зачудио се, и рекао да се не сећа да га је неко, у задње доба, сликао.

Мало више о Јесењем салону, јер ту је било скулптура од Заткина, слика од Фријеса, Андреа Лота, итд. Али о њима при крају. Код Јесењег салона могу споменути и нашег скулптора Дешковића, који је, ових дана, однет у лудницу. Излагао је свога *Краљевића Марка*, и он му је дошао главе. Он је лош ђак Мештровићев. Огромна његова скулптура толико је напета од снаге и „етичке“ експресије, да Шарац, са испалим грудима, изгледа као гусак. Французи су стајали и шапутали уплашено: „que c'est drôle“. Стаја у којој га је држао била је много скупа, а никако није долазио до „славе“. Лист за женску моду, *Vogue*, донео је слику скулптуре, о којој каже да представља Краљевића Марка „чехословачког“ народног јунака, од „руског“ скулптора Дешковића. Изволите погледати јануарски број. Дешковић је, ускоро затим, дошао у кафану и објавио да ће га поклонити Бугарима, јер је он био „хрватски, антидржавни елемент“. А после је причао да се Марко жени, и полудео је. То свакако не шкоди много нашој скулптури – или видовданској етици...

Да пређем на овогодишње репрезентативне изложбе појединих народа. Биле су четири: пољска, ђурђијанска, белгијска и холандска.

Пољска је имала све симпатије Париза. Ипак, није значила ништа. Најбоље је још било, да су донели старог Матејка, и срећно га, поново, показали Европи. И није им шкодило. Ђурђијанска изложба била је смешна. Отпаци минхенског експресионизма, рђави ђаци Ходлера, и још томе додата нека византијска кајгана. У најбољем случају, литература. Белгијска изложба доказала је само културу. Имају свега: чипака, „уметничког обрта“, кипова, слика, графике, гоблена, стакларије. Цртежи су им као Кризманови. Уосталом, као и свуд по државним изложбама, и они су, можда, донели само своје помпијере. Холандска изложба, ако се мери по савременицима, иста је таква. Минхен. Али су донели неколико Ван-Гогâ, иако из млађег доба, који су сјајни. А имали су велику салу овде још непознатих Рембранта. Тај тужни сањало, који је, после смрти љубљене жене, изгубио сваку везу са јавом, заливао је својом златном маглом месец дана живот Париза. Туга и сан свих тих слика можда ће мало разведрити париско сликарство, које има у себи само једну опасност, а то је да постане играчком, од чега се највише и боји. Цртежи његови утицали су, опет, као чудо. Виртуозни и сентиментални Фабрицијус, изгледао је сад бедно, крај њега, и само један

де Вит (трговина риба), са својом тврдом композицијом, и хладним тоном пејсажа, далеки од сваког импресионизма, сав интелектуалан, био је достојан те сале.

Француских изложби било је небројено. Година је била у знаку обнове. Ви знате како жилаво и издржљиво они чувају и обнављају своје. Док је сва сјајна ренесанса сахрањена у музеје и нико је не обнавља, мада сви о њој говоре, Французи сваке године обнове по једног свога. Има у томе једне очајне мудрости старог народа. И да не говорим о вечном приказивању Сезана и Реноара, који су и ове године имали неколико колективних изложби. На томе данас стоји све сликарство. Али док, на пример, од Немаца „откривени“ и обновљени Греко опет опада, они су ове године обновили, и те како обновили, Пусена и Енгра. И можете бити уверени да ће на годину, ма нико не говорио овде о Ђорџону, Тинторету, а камоли Содоми, рећи да су и Давид, па и Жерар, па и Жерико геније. Све је лепо, редом. Ја не кажем да то није право. Треба бити начисто са тиме да, данас, само Париз зна да слика. И да су, треба рећи, од ренесансе амо, једино Француска и њени ђаци знали да сликају.

Оживели су француски петнаести век, и не само авињонску школу. Жан Фуке је проглашен великаном а *Човек са чашом* проблемом. Имају право.

Изишао сам у Шантији, и цео дан ходао, као опијен. Иза рибњака су цветали вртови пуни паунова. Мали дворац, на коме је урезан љубавни сонет, био је бело-ружичаст, као женска тела фонтенблоске шноле. Огромни пропланци, и поља што се завршавају пред небом, причали су ми горку истину, да је оно што је за једне сан било за друге јава. Са столова и столица су се руменели вртови и пастирке Бушеове, које ја, као присталица кубиста, не смем да обожавам. После сам гледао *Боконду*, за коју кажу да је сликао да Винчи, у што не верујем, и *Три грације*, које је заиста цртао Рафаело, и које ћу, знам, видети у Сијени. У једној малој дворани видео сам 40 минијатура Фукеових. Не, нису претерали. Колорит је можда научен од Талијана, има и шпанског у њему, али су конструкције чврсто француске. Пуно је премишљања, хладног разума, и већ се ту види линија на којој после стоје Пусен, Енгр, Делакроа, и Сезан, иако он изгледа без традиција. Све је то данас, код кубиста, опет дотерано до анализе, до растварања. Дуго сам гледао Пусева, који је у Шантијиу јачи него у Лувру. Ипак, мало су претерали. Знају све то већ у ренесанси где је и он учио. Зашто га правити генијем? Једино се може рећи да је он све то преместио из Италије у Француску, али то није тако важно. Чар, коју он толико има у нашем добу, зато је толика што има толико интелекта. Иако то, каткад, значи конструкцију. Боја, радост, па и композиција, ренесансне су.

Оскудне изложбе, међутим, биле су Сезанова и Реноарова, а сад, маја, Енгрова.

Та три синтетичара – кажу да је и Реноар то – дижу се још увек, као резултати између романтика, импресиониста итд. Све баш није јасно. Делакроа, који је бар скоро све знао што приписују Енгру, данас стоји иза њега. А Мане је постао другоразредан. Ја бих ту, међу узроцима за то, пакосно, узео и овај: до данас Америка може изложити бољу колекцију њихових модерних, него они сами.

Сезанове изложбе, још немају непролазну моћ оних лепих ствари о којима се више не говори. Још увек се о њему пишу лудости. Један од оних који су ту много

скривили, „песник“ Јоахим Гаске, хвала богу, не може више много да му шкоди, јер је баш данас сахрањен. Он је написао читаве књиге о Сезану и о Реноару. Све о њиховим теоријама. Кад пише о Сезану, одушевљава се за Сезана, кад пише о Реноару, одушевљава се за Реноара. И шта све не прича, све под насловом „се qu'il m'a dit“. Ту вам лете закони, програми, као киша, и Реноар, код кога на први поглед избија „стари сатир“, безбрижан и ведар, испада најдубљи „Grübler“. И то не само над техничким питањима. Тако је, ето, дошао до тога да све оне лепе, измучене, очајне истине, она празно остављена места на платну, јер „немам, не знам боју за то место“, постају мало већ и смешна. И да за најлитерарније глупости служи увек она дедукција: да је све у природи „шар, квадрат, и цев“. Успели су да га популаришу. Све је овде његово и нико још није успео да оде даље од њега. Можда, мало, Пикасо. На задњој изложби била је његова *Леда са лабудом*. Она нема сјај његове водене, танке технике из задњег доба, али блешти од разума. Једна непомична скала од најхладнијих сивих до најтоплијих жутих тонова. Покушајте само да један прст бојадисаног папирића метнете на слику ма где, ма које боје, не иде. Моделација форме без и једне линије, а композиција толико затворена у себе, да не одаје никакве импресије. Једна индиферентност ствараоца. Прекопута од те хладне слике руменео се Реноар, са својим безбројним голим женама.

Тај паралел, њих двоје, аполинско и бахичко ако хоћете, још увек дели Париз у два дела. Реноар је имао више од пет изложби, уљаница, акварела, цртежа, и пастела. Њега искрено воле. Сезан је њима друга природа, ређа. Толико говоре о њему, толико га воле и цене, да бих – зато што бих, крај његових великих *Baigneuses*, крај свега новог у форми и моделацији, сувише често спомињао *Baigneuses* Фрагонара, а особито непријатно говорио о пејсажу код њега, крај свега колорита – испао сасвим усамљен, и рекли би ми опет да нисам добар Србин.

Највећи утицај, који се још шири, то је Енгров. Кубисте, које су, досад, потпуно налазиле своје основе у Сезану, пронашле су их сад у Енгру. Многи од њих, уморни од вечних анализа, а очарани његовом моделацијом, прилазе опет линији и мекоћи форме, облости и зидању тела, и спомињу неоакадемизам.

Ја не могу писати о њима, јер је ово писмо, а не есеј. Уосталом, нашто писати о стварима код нас још непознатим. Само толико, да се цео покрет фовизма смирио, и иде према синтези. Још је само покретач Матис, каткад, темпераменат, сви су остали интелекти. Сва та деформација коју је донео кубизам, полако се слива у једну хармонију. Треба видети једно тело од Дерена, обло, моделирано, опет светлом и тамом, без конструктивних оштрина, или једну од најновијих композиција, највећег међу њима, Пикаса, и осећа се одмах да је кубизам прешао доба анализе, и да је дошло доба једне лепе синтезе, која ће, разуме се, бити опет илузионистичка. Техничка моћ ових нових неограничена је.

Могу још коју реч – о скулптури. Опет да поделим. О онима који праве: Правду, генерале, Клио итд., да не пишем.

Засад воде два Руса, руска Јевреја: Заткин и Липшиц. Они су једини који избијају из баналности Париза. Заткин има своју теорију. Много се сад око тога ради. Свакако, кад хоће да се дође до новог закона, тражи се формула. Пре су биле разне *baigneuses*.

После Сезана, *карташи*. Бисијер их још и сад расправља. Цео кубизам је опасно сишао са пејсажа, телеса, на мртве природе са виолином. Најновији, Женере и Озенфант, дошли су до односа моделације, конструисања, и скале боја на два полића. Литературе, хвала богу, више нема, али, замало, па ће бити формуле. Ја мало карикирам, разуме се, али не много.

Почем је све постало досадно, у скулптури дошло је до утицаја анамског, камбоџанског итд. То је било лепо. Нестао је онај отужни барок, који још и данас траје. Они који познају камење халдејско, или музеј Гиме, радо ће поверовати да има „дивљих“ народа, али прастарих, који нису гори од Грка у скулптури. Они који уопште више воле рељефе са Делоса, него хеленистичке Венере, обрадоваће се овом утицају. Бескрајна тишина у моделацији и огроман формалан мир тих кипова, који тек ретко бива прекидан каквом веселом безбрижном деформацијом, чиниће се као добра реакција на ово наше канованско доба. Али, разуме се, све је још у почетку. Није давно да су и овде тек запажене прве маске црначких чаробњака и врачаева, и кипови идола са тих далеких острва.

Свакако обојица, као сви Јевреји уметници, више су људи разума и укуса него бахичног заноса, који ствара. Заткинова теорија је, ако хоћете, манир, да сваки пањ, комад мрамора, оставља онако како га је природа дала и према томе израђује. Они који све боље знају него ја рећи ће да је читао Микеланђела. Не ученик је Монгола. И већ је успео да стресе све што сећа на европску литерарну скулптуру и да све сведе на чисте, основне облике. Место вечитог проблема равнотеже и односа у компоновању са људским телима, он осећа основне форме стена, стабала. Престају оне слатке, виртуозне форме што стоје на врх прста; у природи ништа не стоји на врх прста, а у сну још мање. Осим тога има једну моћ моделирања без анализе, која је врло лепа. Његове главе имају мир, вечност и тврдоћу камених, насмешених глава из брдских манастира са Хималаја.

Липшиц, његов антипод, као да претерује нешто грчко. Али не онако дивље као Бонар. Премостивања и прелучивања тачака теже највише га занимају. Наставља оно што су пре, у почетку футуризма, Трубецкој и други почели.

Али већ они који иду за њим дошли су до орнамента. Јер „скулптура“ задње изложбе кубиста личи сасвим на камене и кошчате штапове мандарина и кинеских бонза. А то је орнамент који је зависан и припада не простору него једној димензији. Нема више тела, мяса, самосталних форми у томе, него су то лукови, вијуге, шаре. Можда мало претерујем, јер је сладуњава.

Есеј би требало писати о Пикасу.

Читао сам, недавно, у једном загребачком листу о Мики Петровићу како је „дошао у Париз, победио га, створио амбијент, проблем“, итд. То је ужасна неукусност једног пријатеља.

Читао сам, недавно, у једном загребачком листу, како у Паризу наши, особито скулптор Стојановић, на Јесењем салону нису примећени. То је неукусност једног непријатеља.

Требало би сад борити се, али то код нас значи дреку. Треба писати о двојици сликара наших у Паризу: о Милуновићу и Шумановићу. Али то кад се сви вратимо.

Највише и најрадије хтео сам да пишем о књижевности. Одустајем. Код нас сад о њој пишу којешта. Треба пустити, особито ми млади, противни табор да се изгрди и испуца. А ми ћемо после. Време је са нама.

VII FINISTERE

С

тигао сам о Бадњем дану. Био је пун сунчаних вода, и бедеми, са којих

гледају старе топовске цеви на море, дуге као дурбини, били су застрти зеленим ловором. И то вече, које сам био навикао да буде завејано и мрачно, пуно кандила, расипало се овде, сјајно и румено, из пристаништа, пуног непомичних, олупаних, поцрнелих оклопњача, над којима се превијао, преко огромних зидина старе тврђаве, урнебесно висок гвоздени мост.

Ја сам прешао преко њега, високо, из међу дубоке воде, далеких брда, и бескрајног неба, лак и прозачан и миран, први пут у животу.

Изишао сам на бедеме; наслоних се, полеђушке, у трави, о једно мокро стабло, и слушах грдне дизалице испод себе како грме. Кроз неко грање видео сам морску пучину, а кроз неке железне решетке сав Брест. Нисам могао да се исправим; као над провалијом кад се клекне од вртоглавице, погнуо сам главу од овог силног гвожђа испод себе горостасног и огромног као брда, пред оном далеком, тешком, модром пругом што је текла око видика, и где је свему било крај.

Целу ноћ, док смо јурили кроз Бретању, пљуштала је киша. Блато, неко ужасно, црно блато измазало је све куће, улице, и све пристаниште; само су по крововима, над градом, стресали се осунчани, црвени и жути, опрани црепови. Први пут сам осетио да земља, на Сунцу, после кише, дрхти.

Цео дан никог ословио нисам.

Уосталом, овде је све ћутљиво. Причао бих вам да је све тужно, али то више, у путописима, није обичај. Узнемирило ме то чудно осветљење сред зиме, и зато сам, удаљено, премештао *Одисеју*, коју, из каботенства, на путу, увек носим уза се, из левог у десни џеп. Али тихи, мокри зидови, једна модра долина, која се спуштала у море, покрише ме сенкама и тишином, тако да сам заборавио све познато и горко, и лагано исправио се да видим море. Видео сам бретонске стене, облаке који доносе магле са јужног, леденог мора, и покоје стабло, чију ћу непознату боју однети у дужицама

својих очију да је распем по нашим пропланцима. Ко зна, нису ли, невидљиво, већ давно у вези, и није ли и то љубав.

Велике жене уседеличког стаса, са огромним, белим платнима око главе, као једра кад се, у даљини, смање и надују, пролазе доле, по каменитим, звонким улицама; обуће им, дрвене, дугуљасте, неотесане, сећају малих, циганских корита у моме завичају. Тако се ја, мало сентиментално, развеселавам.

Крш, који сасвим личи на истарски крш, почео је да тамни и да се пење према небу. То сам дошао да видим. Дрвеће је овде све ређе а, у даљини, има још само љубичастих, обрстених од ветра, жбунова. Земља се овде разголитила мору.

Мир над кршем магловит је и пуст. Ја пружам руке и милујем сву обалу. Сад се више ничега не бојим. Откако наилазим свуд на ову маглу, модру, добру маглу, мени је све свеједно.

По рукама ми пада вечерња влага, овде на „крају света“. Од које, немоћан, склапам очи. Не, ништа ме не боли. Ништа се не догађа. Гледам ове модре земље иза кућа, и сећам се пољске оранице, кроз коју сам се враћао зором, из једног шлеског градића. И та су поља била исто овако модра, увече, као ова земља. Све је у вези и све се слива. Све се слива у бескрајни видик и мир. Преда мном тече и стоји залив, тежак и мутан, сасвим као наш Дунав, мокри и модри, троми пуж мога завичаја, што пузи, са старим градом на себи, у небеса. Све су љубави у вези.

Стојим прав, и видим море и ону далеку пругу што тече око видика и где је свему крај.

Доле, испод бедема, чека ме један смешни, жути, зарђали трамвај. Око њега се окупила гомила црних људи, у дрвеној, црној обући, са сомотским превезима, који висе са њиних широких, црних шешира, у нереду, као да су нечије крпе.

Тај трамвај треба до вечери да се одбатрга у Le Conquet, на један рт, који је забраздио у океан. Тамо идем.

Сви ти људи, који ће поћи са мном, не знају ме. Очи њиних старих жена зуре, као да су следе. Звонце трамваја звони кроз овај крш тако лудо. Поћи ћемо кроз неку неизмерну пустош. Сва је земља као преорана. Тек понегде понека кућа. Понегде је још засађен купус. У даљини сам крш, ниско жбуње, и модро небо. Како се брзо мрачи овде!

Шест дана живим и ћутим у овом мраку. Око мене огромне сенке, које немају краја, и провалије, које немају дна. Све је од камена. Облаци никад да одмекшају, а из мора се диже огромно стење. Небројене куле светиље, ближе и даље, трепере целу ноћ и, скоро, цео дан. А звезда никад нема. Из стења тече нешто, црвено као крв, а стене су посуте неком жутом маглом, која гуши, страшна као сумпор.

Шест дана ћутим и живим у мраку. Погнуте главе идем од камена до камена, а кад се успнем на врхове стена, милујем руком ову обалу. Немам коме да кажем добре

речи. Рибари се осврћу за мнош и гледају ме мрско. Не видим место, сакривено у пристаништу; црно је као ужасна земља, и све, већ шест дана, мокро. Чег год се такнем, све је ледено и влажно. Нигде један румен камен, нигде један бистар вал, а и бела пена ужасна и страшна, као креч. Ни један миран пут, ни једна долина, све саме провалије и ртови. Мрак свуд, неки провидан, жут мрак, који гуши.

Иза једне ужасне стене, танковрхи као конопља, љуљају се јарболи. Страшне, огромне крпе и мреже лепршају по кућама. Кровови, који су ме, руменилом својим, или бледилом својим, и у најзабаченијим селима Подолије, у мору блата, развеселавали, овде су црни, црни.

Уплашено и дуго гледам старе камените куће, заостале из пожара, пре четири стотине година, кад су Енглези све попалили и опљачкали. Оне су зелене, зарасле маховином; прозори су им без стакла, и љубичасти од влаге. Оне су једине блеђе и светлије шаре у мраку. Иза њих, као огроман гроб, диже се земља, и нигде стабла, нигде ни жбуна. Сва се савила на исток, преломљена од бура. Нигде један миран пут – сви се превијају, крхају, беже. Стене су разбијене и набацане, као степенице, све дубље и дубље. Осећам да се оне спуштају огромне, горостасне, чак на дну мора. Стојим прав, и осећам мир, тамо далеко, на пружи видика, која, модра и широка, обавија небеса.

Испод овог ужасног врења и кључања, испод ових пена, знам да је све румено, као зора, и све зелено, као трава. Знам да непомично лежи један тежак, љубичаст камен. Подижем руку, и спуштам је на воду, са осмехом.

Море и небо, чим прође подне, слију се у мрачан, модар бескрај. Огромни вали падају на стене и увале, које грме.

Некад, једног ведрога руменог дана, пре хиљаду година, можда су одавде пошле дуге, јонске лађе, са црвеним једрима, са великим, светим знаком на своме белом кљуну, пуне тешких, винских ћупа, и нису се вратиле, никад више.

Прелазим руком по челу, и лежем на стену, из које тече нешто румено, као крв. Из дубине допире до мене мирис тих лепих, помазаних витких тела, голих као богови, меша се у маглу, која нас обавија. Замара ме полако, тако да ми се руке опуштају са стене, глава клоне, и високо, на врху земље, опкољен сурим небом, осетим мутан осмех.

Шести је дан како сам овде, и мали хотел, на врху једног рта, још је весео. Свако подне ручам мале, модре пужиће, крај једног прозора, са којег видим све море и острва Ouessant, плитко, једва видљиво, песковито, кроз валове и пене.

Ти пужићи се набадају на игле, па лице на црве, а заливају се неким дивним, жутиим вином, које цвета наред стола, и мирише. Пијем га, изговарајући често најлепши Миличићев стих: „а Земља, нека је срећна, сирота наша сестра, Земља“.

Сам сам, далеко од својих, и од обешањака. Нисам песник, нисам учитељ, ничији слуга. Ову чашу Јакшићу, који је писао песме и гладовао у Сумраковцу. Ја сам далеко од завичаја и обешањака.

Сву ту радост, која ће вас, можда, сетити Тагоре, мада мене сећа више Хамсуна, побудило је у мени ово вино, жуто као цвеће, и мој домаћин, који ми кува, и корача као балерина, а на врху морнарске капице има црвени, црвени помпон.

Он је, за време рата, био под Котором и рањен је на Јадрану. Хлеб му је бео и врућ. Помаже ми да једем пужиће, пева ми старе бретонске песме, и смеје ми се, јер дрхтим од влаге и зиме.

Испрва, кад сам га питао о бури, тешио ме је да их овде и нема; а сад, кад сам му признао да сам ради тога дошао, обећава ми буру која ће трести стене и засипати кров хотела. Кажу да у стењу има пећина и рупа, и да ће, у њима, пуцати вода, као топови. После ручка, он пере посуђе, а ја седим за једним клавиром, који само лети зна да свира, и певамо.

Никога нема, осим нас, у овој кући, где је увек мрак, и где се и дању хода са свећом. Ретко тек залута по који заљубљени пар из Бреста, погледа нам весело у очи, али одлази брзо. Хладно је, и, кад ми показује, кроз прозор, острва, поскакујемо. Он пружа руку према једном острву и декламује: „Qui voit Belle-île, voit son île; qui voit Croix, voit sa joie; qui voit Ouessant.” Но ја знам да се морнари не даве више, одвише често, у мору. Питам га да ли је још обичај да мртваце сахрањују у барке, које пуштају, кад је бура, на море. Место мртваца, сад међу дрвену лутку и две-три свеће. Чекам да се смркне, па да одем у малу, ледену црквицу; ноћас ће бита службе.

Последњи је дан у овој години. Пред вече је стигла мала, црна лађа, која обилази острва. Рекоше ми да ће заноћити код нас, јер ће, ноћас, бити чуда.

Мене је једном, давно, претукла бура пред Првићем, и горчина соли, која ме је давила, јавља ми се у устима чим се сетим мора. Сишао сам у залив, најмио рибара и изјадрио на море. Играли смо по води, са небом и стењем, и љуљали се са острвима. Осетих како је стење лако, и видех како се обала преврће.

Над сваким валом који би нас засуо лебдели су и лепршали црни корморани.

У даљини, океан је био сив, миран, и неизмерно пуст; само су пене, које су падале на нас, биле ужасне, страшно беле и густе, као креч. Често, кад смо падали дубоко у воде, застајао ми је дах, од неке магле, коју нисам, досад, нигде видео; жуте и тешке као сумпор. Лежећи, покривен мокрим јадрима, под кромом, на дну, тражио сам, унезвереним погледом, обалу, али не у мору, него на небу.

Све се љуљало над нама, острва, брда, небеса.

Нема ничег што је драго, што ми остаје, све се губи. Моје усне, што су дрхтале, и моје мокре, помодреле руке, зарониле су у зрак и воде, и заборавиле све. Ужасне ове жуте воде, и модро стење носе ме мирна, испружена, без страсти и страха, некуд. Љуљамо се, између стења, са острвима, у море, што се спушта све ниже, на ртове, који се дижу све више. Једна модра широка пруга, испод обале, све је дубља. Небо нас оловно покрива, као грдно, нечујно звоно, што, ипак, као да ужасно звони.

Вратио сам се, кад се смркло. Јурили смо у залив и гледали како, дугим конопима, извлаче лађе, кроз воде, плитке као баре, дубоко на копно.

Будим се, и прво што видим то је витак, на чипкама извезен, мач на завесама хотелског прозора.

Разболео сам се у ноћи кад је бура стигла, и лежао, два дана, у грозници, између четири зида, који су фијукали. Прозори су целу ноћ били жути и тресли се, звонко, као нечији луди таламбаси, а прасак и грмљавина воде, над кућом, превијали су ме у мукама и пробијали знојем. Домаћин ми је довео лекара, али сам, од свеће коју су дизали над мојом главом, и од прашака које су ми сипали у уста, губио свест. Тек трећи дан дигао сам главу и гледао кроз прозор.

Жуте, модре, зелене, и црне воде, јуриле су према обали. Острва су била нестала, а море се преливало преко брда, и засипало кров.

Грмљавина нас је тресла, помодреле и бледе, цео дан.

Некад сам, уморно, лежао у земљи, која се расипала под топовском паљбом, и никад нећу заборавити лишће расцветаног кромпира, које се тресло, као од града, од танади, око моје главе. Али ова жута светлост доводила ме је до несвестица, крај мога прозора, који би, сваки час, модрео и тамнео, севао, блештао, пуцао.

Четврти дан, пред вече, дошла су кола по мене и однела ме у Брест, а ноћу сам дошао у Кампер, и не знам где сам.

Кроз завесе видим речицу брзицу, која тече кроз град. Над њом пада увело лишће, које, овде, још свуда жути, а преко ње прелазе небројени, гвоздени мостићи.

У мојој соби, на левом зиду, црвени се велики плакат – зове на збор са играчком, католичке омладине, у знаку мача, који видим и на чипкама завеса.

Али је свуд тишина.

Знам само да, наред града, има катедрала лепе, бретонске готике. Све друго је било, као ти мачеви, весело, безбрижно, и витко, у том граду. Свако дрво, девојка и младић, сваки лук над капијама и прозорима, обасјаним сунцем.

Пред вече, кад је катедрала, сва у шиљатим сенкама, огромно израсла, придигао сам се. Сви ти људи који ручају са мном толико брбљају и развеселавају ме. Упознао сам два калуђера, који носе широке, црне шешире, као моји сељаци; они ме одведоше да гледамо, старе и љубичасте, далматике. Показаше ми римске граничнике из доба Клаудијева, и тако смо, заједно, пошли даље. Пред уласком смо дуго гледали једног препуклог Христа, чије је, готички сухо, тело, делећи две лепе архитектонске пруге, и ништа више, сметало дебелим владицама, па су га улепшали. Нађосмо једну свету Катарину, са јако стиснутим коленима; и она је држала мач у руци. Ја, да покажем колико сам образован, сетио сам их једне лепе Богородице, мало веселије, коју је Рескин назвао: *soubrette picaresque*. Они се намрштише, и одведоше ме пред једну

Марију, над једним вратима, чији се камен расцветао, као стоструко водено биље, које су два анђела страсно гледала и кадила тамјаном.

Над речицом је падало жуто лишће, и стара црквена окна пожутеше, на тихом сунчању, као ћилибар. Видех да сам у туђини, и сетих се љубави. То ме обрадова, и ја им рекох да су византинске благовести, са једним анђелом, страсније и тајанственије; да су ови анђели, са танким цеваницама, недостојни младости Богородичине; да је мистична страст само онда лепа кад су тела снажна. Говорио им о нашим анђелима, на препуклим зидовима манастира, који имају дубоке, велике црне очи, што пламте.

Мало сам их увредио и, зато, пустио да проспу на мене најновије теорије, како су конвексе, у готици, прешле у конкаве, и претвориле се у огромне, дивне сенке.

Пошли смо степеницама, које су цврчале, увис, на звоник, са којег су падали слепи мишеви.

Изишли смо, високо, са звоника, до једног каменог коњаника. То је краљ Гралон. Он гледа са триста стопа висине речицу, како тече, на коњу коме дрхте сапи, над провалијом, али који се никад више пропињати неће. Изађосмо, кад су звона ућутала, на кров, и они ме запиташе где сам провео младост. Видех, над нашом главом, једну прву малу звезду, и развеселих се. Причах им о католичким калуђерима, у Темишвару, код којих сам учио грчки, и који су ме мрзели и мучили, јер моје име нису могли да помаћаре. Али сам брзо додао да сам ђак Кинеза, који су први видели да је све љубав; и да ћу сад ја ту љубав, која је била само физичка и етичка моћ, претворити у метафизичку снагу. И док су, досад, љубави координиране, и љубавно биле везане само ствари напоредо, ја ћу везати љубављу и оно што је далеко једно од другог, и наћи везу између бића неједнаких: осмех који утиче на траву, безбрижност коју дају воде, и мир који нам дају беле завејане јеле. Све сам им то говорио само зато јер су радо говорили такве ствари, и јер су ме питали о нашој књижевности, али ме нису разумели, и мислили су да, и даље, говоримо о шпанским мистицима.

После смо говорили о мртвима. Тихи и благи, они су погнули главе над градом, и све се смирило. Да, ово је једина земља где се зна да мртваци нису ђубре да нагноје земљу, и где туга дуго остаје туга, камење поцрни, и људи носе свој горак осмех до смрти.

Седећи на камену, као два грдна гаврана, над крововима, они су ми, полако, признавали да и они мисле о љубави као ја, и да и они мисле да живот, оно што смо мислили да је, није више.

Али су, затим, брзо хтели да сиђемо. Ја сам остао, још мало, над градом, гледајући реку, која је била потамнела.

Небеса разних предела, воде и траве, стресла су са мене све што беше страсно, болно, и мутно; волим њих, и знам да је све остало само привиђење. Прелазим преко мостова, чија ме је вода довела до ове безбрижности, глас ми је јасан, а дан ведар.

Цео мој живот био је везан за лишће, за гране, које су ми давале мисли, и модре воде, од којих је зависило колико где остајем, и све што се око мене збило. Сад, здам да је све у вези, и да покрет милоште моје руке напуни водом горке потоке. Као што, кад рубови долина, увече, задрхте од додира небеса, која се спуштају над њих, то проспе по мени самртно бледило, које ме ослобађа од веза са женом. Ја више нисам ничији. Испуњавам оно што јутарња небеса, кад су воде тако хладне, хоће да се збуди. Не сећам се живих бића, ништа ми не могу, остављам их, и пролазим кроз ове мрачне градиће тако да ми ни њина имена не остају на души. Свуд стојим загладан у небо, и провлачим руком по ваздуху и милујем га, милујем га. За мене је све што ће ми се догодити свеједно, јер сам давно увидео да је сваки живот ту само да се стресе од јутра, да прође кроз вече, да у поноћи сагледа звезде. Да кроз њега теку потоци, и зраци месеца, што као плаве жиле пузе, кроз румен лед, на врховима земље.

И, као махнит, на врху ове цркве, чије је зелено камење некад било биље, негде, ко зна где, па се стабљике, чашице, лишће, сва виткост, још виде; пред којом би ме пре шест стотина година, јер хулим на Бога и јер ходим као вештац, спалили – ја пружам руке, и видим их рујне, просијане, тако да крв у њима, ружичаста као разблажено вино, сећа исто на биље, како дрхти без жеља и бола.

Далеко од свега мога, млад сам и миран. На дну морских обала видим боју мојих очију. Колико сам белог камења, опрана морем, нашао, које је било глатко и тврдо, као слепоочница моје девојке; а кад се загледам, над свим овим кућама у зрак, видим будућност моју и вечити мир.

Нико овде не зна моје име, а да се срушим из ове висине, сви би ми постали у овом граду браћа и сестре, мада би мој осмех, заувек, пао, са голубовима који лепршају са цркве, тамо на речицу сребрну.

И као што сам некад, одлазећи безбрижно из градова где ме не задржаше ни знанци, ни туче, ни сахране, ни драгане, са кљунова лађа без туге растанка, веза, савести, гледао у зору широм отворених очију, тако одлазим од свега овога; стојим на животу и гледам, са овог звоника, пружајући руке у зрак, милујући небеса.

Чуо сам да је на северној обали синило Сунце, и пођох тамо.

Две недеље лутам тако, седим по станицама, са старцима у одрпану оделу, и женама, у црним сукњама, и тешим их. У неком лудом заносу, чим одем у туђину, једнако наилазим на бића која милујем, и једнако говорим да је све у вези. А чим се, у зору, пробудим, и отворим прозор, над овим непознатим градићима, ја, опет, све више, осећам да све ове куће лебде у зраку, и певам.

Нико ме не гура по станицама, сви ми казују пут и смеше се, а један угљар, с којим сам провео вече, потапшао ме је по плећима и двапут запитао за име. И, кад се сетим Париза, ја се смејем. И, кад возови звижде и пођу, ја видим да нема смрти ни у чему, испружим се и спавам.

Дошао сам на северну обалу, у Роскоф.

Била је недеља, и све су рибарске барке биле извучене на копно. Деца, што смрде на лој, трчала су за мном и водила ме по обали. Пустио сам их да редом гледају кроз мој доглед, и учио их кришом, да пуше.

Она су ме водила и показивала ми рушевине старих кућа на обали, где се искрцала Марија Стјуарт, пре четири стотине година, кад беше невеста. Ту је море било плитко и дубоко плаво. У вртovima је цветало цвеће и лежали су грудоболни морнари. Оног који је рођен да љуби, развеселиће море, ако га је прешао, бићем својим страсним, и после стотине година.

Болесници су дизали главе, јер, у туђини, по улицама увек гласно звиждућем.

Деца су весело трчала за мном, и одвела ме на обалу, блатну као наше баре, са које се, по блату и песку, могло пешке прећи на острва.

Она су ми се грохотом смејала, кад сам скинуо обућу и пошао. Љубичаста, стострука бића, што личе на цвет, цветала су у води, и модра као летње руже, прилепљена на камење, осула су ми ноге бојом која је као крв. Кад сам био одмакао, деца су ми викала да су ме преварила и да се нећу моћи вратити, али их ја нисам ни разумео, ни слушао.

Дошао сам на острво, и ишао све даље од рибарских кућа. Врхови брежуљака позеленеше кад видеше да им идем, и ја се успех на њих. Дошао сам да легнем и ту, да се загледам у море и прошапућем страсно имена родних поља, азијских острва, и далеких река, да помислим на боју леда и снега, око земље, и месечине на небесима.

Океан је ту био румен и зелен, пун стена, на које су падали вали и пене, као бели венци.

Цео тај дан био је тако весео.

Лежао сам дуго, и гледао ту пустињу, која није имала краја све док није потамнела. Учини ми се, тада, плава као Јадран, и то ме је сневеселило: сетило да ћу морати да се вратим.

Дигао сам се и, погнуте главе, пошао натраг. Кула светионика, на сред острва, засијала је, и све је постало сиво и неизречно бедно. Прошао сам крај тих малих кућица, у којима је био мрак, и огњишта, која се густо диме. Бабе, страшно сасушене, излазиле су, и, са очима што цуре, зуриле су у мене зачуђено.

Кад сам пошао доле на обалу, викале су за мном.

Тек кад сам сишао, видео сам шта је. Деца су се нашалила са мном. Прешао сам за време осеке сухим, а сад је била плима, и све је било поплављено. Вали су ударили о балване, и оне барке, које су пре подне биле извучене на копно, љуљале су се сед, у даљини, на води.

После сам се дуго ценкао са рибарима, и тек увече, кад је пао мрак, превезоше ме натраг.

Спавао сам у једној пустој кући, и целе ме је ноћи будио тежак, тучан црквени сат. Од детињства тако, ма где био, станујем крај звоника.

Ујутру сам видео, пред својим прозором, отворене, ренесанске куле, и звона.

Кад сам сишао у црквицу, да видим један путир и емаље, маишао сам на један барелјеф од слонове кости какав још нигде видео нисам. Уосталом, не волим уметност, више волим шуме. Ипак ме је зачудила ова грчкост у петнаестом столећу, чак код Фламанаца; али су главе Христове биле бледе, и лепе, па ме сетише отриколског Зевса. Старе жене су клечале и молиле се пред зидом, поплочаним белим плочама, као што су сад стубови у свим француским црквама, на којима пише: „Умро за Француску.“

Над зидом су се шарениле заставе, и приметих и нашу, ону стару, црвено-плаво-белу. Мало ме је зачудила овде, јер је давно видео нисам. Сео сам на клупу и гледао свештеника, који је, вртећи се пред олтаром, ширећи и ширећи руке, био мало смешан. Све, полако, постаје смешно. Није ме дирнула та тробојка. То је социјалистима забрањено, и искључиво задржано за оне који су изгубили рукописе у Албанији.

Пре седам година, једно летње вече, понео сам, из стана мог брата, који се бојао детектива, соколске медаље, лисмо којим ми је позориште из Београда одбило драму *Проклети књаз*, и једиу тробојну мараму, у белом пољу са сликом Скопља, какве су онда биле јако у моди. Све је данас смешно.

Сећам се како су ми по челу избијали грашци хладног зноја, како су ме, после неколико дана, у Сегедину, на станици, ухапсили, са једном старом, београдском госпођом, и лепом женом и лепом дечицом мајора Ш.-Ј. Имао сам, дакле, ову тробојку у џепу. Кад сам, у полицији, зачас, могао да изађем, бацио сам је у известан амбис, заједно са револвером и свим стварима из џепа. Био сам и ја родољубив песник!

Сад сам уморан. Пут ме је уморио, и ова јела, из којих цури уље. А ова звона, која зазвоне чим падне вече, лупају ме у груди.

И тако рано, тако брзо, овде, пада мрак.

Висока кола, на два точка, дошла су по мене. Пошао сам у St. Paul de Leon да видим цркве. У St. Jean du Doigt-у гледао сам једну из четрнаестог века, и прст светог Јована у злату, па сам се зажелео готике.

Те цркве, тамне, зелене, са звоницима шиљатим, као врх огромних копаља, посипају по свима пољима неку маглу, која је тешка, прекодан жута, а пред вече тамна и зелена. Мрак пада са тих цркава, па тек после са стења и дрвећа.

Сав је крај засађен купусом. По блату, дрвене, грдне обуће људи остављају траг, који је као мала лађа од блата. А над зеленим пољима, бео повез жена, које се враћају у

села, лебди по мраку, као далека, мала једра. Лица су сва у комадима. Носеви, вилице, чела су четвороугласти, и црни. А очи мокре на дану, и увек мутне. Кад звона зазвоне, све те грдне, тешке сенке крсте се, крсте.

Кола, натоварена купусом, на нојем седимо, зашкрипаше, чим стигосмо на градску калдрму.

Провео сам вече под најмрачнијим зидовима, што сам их, у животу видео. Свако ко је прошао крај мене био је та ман, и нечујан као сен. Тај мрак, који се упио у све, и покривао ове, није био тврд, као онај што пригуши кућице у селима крај Висле, ни плаван ни лак ни свилан, што шушти као рубље прострто, по зидовима, као онај што га Алпи разастире малим, каменитим градићима на ушћу Пијаве, па од Снега брда, што из даљине бели, пред зору затрепери. Овај мрак је био сав ваздух, падао је, као прах, на зидове, дизао се, као прах, са земље и гушио.

Куће су изгубиле облик и љуљале се, улице су биле дубоке и пругасте као ораница. А цркве, са узаним, шиљатим кулама и звоницима, избушеним и пробијеним, као кавези, у којима су се љуљала звона; опкољене зидовима, који су танки и високи, као да стоје после једног пожара; са прозорима, у изрезаном камену, толико да личе на широке и дуге завесе од чипака, растварале су се и стапале једнако, у мраку, као огромне сенке. Најлепша, међу њима, Le Creisker, што јој је кула виша за једанаест метара од кула париског Нотрдама, а стара шест стотина година, љуљала се једнако нада мном, десно-лево, када сам обилазио уличне фењере да је гледам. Очи се уморе од мрака, висина и врхова, и трепере.

Около, свуд, тесне, мрачне улице, пуне ђака, школа, манастира и калуђера. Они су сви високи и тихи, и поносито говоре о норманској готици катедрале; о прозорима из шеснаестог столећа, које ће ми, сутрадан, показати, и спомињу Вобана, који је рекао да је та кула најчудније дело људске руке.

Али кад останем сам, иза тих стаклади, на којима црвени Христоси деле праведне од грешних, ја, опет, једнако, као у „сну, провлачим и ширим руке, кроз тај мрак који гуши.

Уморне очи доводе до визија. Сав горки немир и охолост, који бију од ових цркава, које као да су махнути зидали, пада на душу, и гласове са улице, који једва допиру кроз тешка, црквена врата, чујем као пригушене урлике.

Гладан и жедан, са дршћућим коленима, идем од зида до зида. Лукови, који се превијају тако далеко и високо, као ни један мост над водама; стубови, који, на танким дршкама, подупиру велике круне кровова, и личе на огромне, мрачне расцветане лале; зидови, што цветају високо у камену, танком као биље; прозори тамни у недогледним висинама, који се црвене као крв – све ме то превија, крха.

Један свештеник прилази ми, говори ми, хвали се.

Али његово угојено лице буди у ме ни бес, и ја му ређам Молијера, Расина, Монтескиеа, Русоа, који су ове цркве називали: „mauvais goût“, „barbare“, „caprice“, „désordre“, „que la raison ne peut justifier“.

Ти зидови, те таме, ти врхови, ти оштри, високи вијузи пробудили су у мени очај и мржњу. Ја изненада, пребацујем све: оцеве, што траже паре, девојке што траже паре, мајке којима смета кћи, и сва та угојена лица, брбљава уста, и то церекаше њино, што се свуд разлеже. Тврдим да је у нама мржња за све живо, против рађања, мяса, трбуха, жене, масти.

Он ме зачуђено гледа, и оставља ме мрмљајући.

У тишини се опет смирим, и уморно падам на једну клупу. Високо горе, видим како се камење љуља, а кроз отвор и лукове зидова, тамно небо. Јавља се жуд за мраком. Охолост и самоћа, мржња и жуд за убиством, и одласком све даље, јављају се у души.

Црква мрачна и зидови, које као да су махнути зидали, полако зазвуче. Чује се небо, чује се камење, чује се земља. Са таванице се цере задригла сељачка лица, у дрворезу, а из угла виरे црна мртвачка носила, ишарана бабама и животињама, као у средњем веку. Сва црква хуји. Зар збиља плаветнило и зеленило снегова и леда око земље, љубичасте магле небеса, које су ван живота, не опијају слађе нето вино? Зар збиља охолост и снага, самоћа звери, слобода и мржња, не опијају слађе него млеко? Вечни мрак и вечно небо, што над црквом пада, модра пустиња мора, што се иза ње шири, руменило тела, што ничије није, зар узалуд хуји? Звона, што брује у звоницима, смирују се, на црним балванима, као велике тичурине у кавезу.

Блед и уморан излазим из цркве, осећам како дрхтим, и смешим се. Проводим три вечери, живећи у мрачним улицама, крај тих цркава. Гледам децу што плачу, људе како лажу, и жене што се смеју. Мирно, као туђин, дижем руку са сваке ствари.

Мрак, као прах, падао је по крововима. Месечина, која није могла да пробије мрачна небеса, испунила их је неким вампирским бледилом, које се ширило над зидовима, дрвећем, широко, бескрајно. У шему су пловиле цркве, са огромним сенкама, и врховима покривеним оловом као копља. Нека зелена боја, од старости, од влаге, од ветрова са мора, или не, а чудна светлост поднебља, или самог камена, облила је куле и зидове цркава. Ослобођен сам веза, закона, љубани.

Не волим никога живог, и ширим руке у ту зелену светлост ваздуха. Ништа ми се не може догодити. Живим са страстима које су сваку ноћ везане за лед, за снегове, и за мир северних мора; знам да ће ускоро процветати вишње, па ће ме. испунити смехом, и знам да ћу до смрти гледати зачуђен, опијен, само небеса, небеса.

А сутра, кад одем одавде, бићу опет обичан. Са осмехом, који ћути, вара, и крије — као заверенички, који вас воли. Као у просјака, који вас презиру, као у болесника, који вас се гаде, као осмех убица, који вам се смеју што их не знате а виђате сваки дан.

Био сам на крају света; место живота, видех једну благу, бескрајну, зелену светлост.

1921

КОМЕНТАР УЗ „ПОСЛАНИЦУ“

Б

ило је много повода томе, и узрока, што сам ја, тада, из Београда, отишао

тако брзо. Било је, међу тим узроцима, чак и врло пријатних. Моји другови су били отишли у Париз и ја сам пошао за њима, да остварим своју давнашњу жељу. Ми смо се надали да ћемо тамо створити као неку малу, нашу, уметничку колонију.

Радионицу сликара, скулптора, стихотвораца.

Сем тога, ја сам на Универзитету, у Београду, био упознао ону која ми је постала жена. У то доба, то је била најлепша девојка у Београду. Отишли смо, заједно, у Бретању. Отишли смо, заједно, у Тоскану.

А кад смо се искрцали, на повратку, у Далмацији, у Шибенику, та варош је баш била напуштена од Талијана и на обали је играло коло.

Никад веселијег, луђег, снажнијег кола није било.

Да би човек био сретан у животу, треба умрети рано.

Међутим, било је нешто што је мене, из Београда, у Париз, и отерало. То је била та страшна глупост, подлост, та етрашми мржња литерарних фарисеја, са којима сам се био, први пут, срео.

Постоји теорија да песника треба затворити у несрећу, сиротињу, у патњу. Имаће, кажу, дубљу инспирацију.

Исто тако, потребно је имати снажну, литерарну, критику. Резултате, код нас, видели смо.

Лазу Костића је, целог живота, пратила хајка полутана, са мржњом која је данас смешна. А сва та хајка била је организована, на бази *личних* мржњи. Постоји једно писмо које је Ђура Јакшић написао Стојану Новаковићу, кад су му пребацивали да није довољно образован, литерарно. То писмо је један од најважнијих докумената, по мом мишљењу, у наш ој књижевности.

Да је Жефаровић умро, пребедно, у једној колиби, то је, за његово доба, природио. Међутим, кампања, ноја се водила против Ускоковића, као агента Аустрије

(!), у Београду, вођена је сасвим типично, *нашки*, модерно. Отерали су га да скаче у Нишаву.

Мени је Бора Станковић, са сузама у очима, причао, о беди у којој је оставио породицу кад је отишао у интернацију, и како је хрватски књижевник Огризовић успео да га наговори да дâ неку причу за лист који је, *de factoo*, припадао окупатору (*Belgrader Zeitung*.)

Због тога су, после, Станковића, годинама, плуцкали кроз литерарну критику и, што је најлепше, никад отворено, јасно, него увијено, са инсинуацијама да је шпијун био.

Међутим, један бивши министар, који је тобоже био републиканац, био је председник Општине, под окупатором, у Београду.

То му није сметало да доцније оснује „демократску“ партију.

Имао је банку.

Ја сам своје критичаре, банаћански, цакнуо, и отишао.

Ни данас ми није жао.

У Паризу, тада, нашу групу књижевника био је захватио талас одушевљења, да уђемо у француску књижевност, у књижевност Француске, која се онда сматрала као наша друга отаџбина, због заједничких успомена из рата.

Највише је успео у томе Растко.

Он је проводио ноћи међу млађим француским поетама, и покушавао, да и мене упозна са њима. Он је био почео чак и да пише на француском. Ја сам сматрао да се на страном језику може водити кореспонденција, конверзација, писати драма, научни чланак, пропаганда (видети заједнички рад Ујевића и тртоње Филеаса Лебека, за време рата), али да се поезија може писати – и да је треба писати – само на језику матерњем.

Душан Матић и (ако ме сећање не вара) Бошко Токин потписали су били, тада, и један манифест комунистичке странке против присуства француских трупа у Мароку.

Најлепше је француски, међу нама, тада, говорио Сибе.

Он је био сав сретан кад је успео да упозна француске књижевнике по литерарним редакцијама и да им протумачи своју теорију „козмичке литературе“. Био је ван себе кад га је Иван Гол (по мом мишљењу један трећеразредни књижевник) поменуо у свом предавању у сали Гаво.

Ја нисам делио то одушевљење Сибета. Ја никад нисам веровао у искран интерес богаташа према сиромасима. А кад ме је Андре Салмон звао на чај, ја сам то сматрао као комедију, која је досадна. Мени су се сва та господа чинила пискарала.

Сибе је, поред Француза, највише био у друштву Руса.

Становао је у једном малом хотелу, прекопута једне чувене кафане, на Монпарнасу. Покривао се бундом коју је носио из Русије. Долазила му је једна млада Русиња, која никако није хтела да испуни његове жеље. Увек је обећавала, али у последњем тренутку увек би се препала. Врискала би: „Бедна ја! Бедна ја!“

Ја сам становао у једном малом хотелу, недалеко од театра Одеон, у улици Расин. Неко време, становао сам и у хотелу Растка Петровића, иза Пантеона, у улици de la Clef.

Прекопута мог хотела, у улици Расин, на ћошку, сад стоји спомен-плоча од мрамора, узидана у зид, где је пао, у пуцњави против окупатора, један наш сународник.

Скидам му капу.

После тридесет и две године, кад сам тамо био, ја сам стајао загладан у прозоре иза којих сам некад живео.

Не могу да нађем у свему томе никакав смисао.

Међутим, то не значи да желим да дам неки нарочити смисао томе да сам ушао у литературу. Напротив, велико је то да осећам да дишу они који за нама иду, и да ће их увек бити, који су готови да положи живот, тако, на неком ћошку.

Живот ће бити увек нешто више од литературе.

УЗ ПОЕМУ „СТРАЖИЛОВО“

У

очи лета године 1921, док покушава да полаже испите на Сорбони

(професор јој даје превод једног описа, на француски, са српског, ткачке радионице), она која ми је данас жена каже ми: Ако збиља мислим да живим песничким животом, да одемо из Париза, некуд у Бретању, на пример на острво Уесан и да живимо у некој кули светиљи.

Мени се то, тада, чинило јако комично.

И лудо.

Данас ми се чини сасвим разборито.

Ми смо, у Паризу, били жељни Париза, као Париза.

Живели смо у њему онако како странац у Паризу и треба да живи, на улици. А учили смо и читали много. Учествовали смо и у демонстрацијама, али, за музику, Стравинског (*Sacre du Printemps*) у театру. Ја сам преводио, за нас, не мислећи да то штампам, помоћу студената, Кинеза, и азијског музеја (Musée Guimet), са француских и енглеских текстова, кинеске песме, које сам после, у Београду, ипак, штампао (*Кинеска антологија*. Књижара „Напредак“).

Нисам ни сањао да је мој повратак у Београд, тако, близу.

У Министарству војном (Мин. Во.), у Београду, међутим, неком је пало на памет да можда није)баш сасвим добро што су толики бивши аустријски официри одбијени кад су хтели да уђу у војску.

Решено је онда да их позову, бар у резерву.

Позвати су, хитно, на вежбу.

Мене је Министарство тражило у Бечу, у Темишвару, у Иланчи, у Београду, у Панчеву, само ме у Крагујевцу није тражило, где сам се, службено, као привремени предметни наставник, водио.

Најзад су ме тражили као војног бегунца.

Ја сам то, из једног старачког писма, моје сироте матере, случајно дознао. Јавих се, дакле, па сам одмах и пошао. Међутим, на путу сам провео три месеца, у Италији, И написао и ову поему.

Прво сам био код Андрића, у Риму, у посети – где је Андрић тада био секретар, при нашем посланству код Ватикана – а затим сам, са Андрићем, отишао у Фиоренцу.

После је дошла у Италију она коју сам узео за жену, па сам се са њом настанио у оном хотелу у Фиезоле, који, као балкон, посматра, Фиоренцу. Тамо сам, скоро целу, написао ову поему.

Тих дана су фашисте, у Фиоренци, напали Главну пошту.

Ја сам покушавао тих дана да наплатим један чек, али то је ишло врло тешко. На чеку је моје име било овако писало: Tsernianski. А на пасошу, овако: Crnjanski. Чиновник ми рече да то није исто.

Револвери су, у том тренутку, почели да пуцају.

Тек кад је Пошта била заузета, наставио сам преговоре о имену.

Велим Талијану: је ли могуће да исте године, (истог месеца, истог дана, два тако различита преваранта буду на истом месту.

Није, каже ми Талијан, паметно. Затим је чек исплатио.

Омогућио ми је да напишем *Љубав у Тоскани*.

Првих дана августа, у Дубровнику, објавио сам своју веридбу, у листу *Политика*, у Београду.

Код моје, покојне, таште телефон је цео дан звонио.

Питали су је: Црњански? Ко је то?

Почетком септембра путујем, затим, на војну вежбу у Пешадијском пуку бр. 31, у Мостару.

Путујем кроз Србију и Босну. Кад воз уђе у тунел, или кад никог нема у купеју, отварам наша *Егзерцирна правила* и урличем за мене нову, нашу, команду, на нашем језику. Зној ме пробија при помисли да ћу се, по навици, пред стројем, продерати немачки, викнути аустријску команду.

У Мостару се насељавам у хотелу „Неретва“.

Идем да се представим команданту места, генералу Тодоровићу, за кога ми кажу да је звер (са надимком Ритер). Кад се појави на ходнику, писари по канцеларијама, и официри на ходнику, сакривају се и беже као мишеви у мраку.

Не знам зашто, мени пружа руку, љубазно.

Зној ме пробија при помисли да сабљу и капу држим, по аустријском обичају, непрописно.

Ваљда није видео, или је зажмурио.

Ја се извињавам што сам одоцнио и кажем да сам био у Паризу и да сам се верио.

Вели, преко тога да пређемо. У реду.

Одлазим у логор пука и налазим да су моји другови, официри, заиста, шарено друштво. Потпоручник Лукшић, са мном у истој чети, одличан официр, не признаје нову државу. Жели независну Хрватску.

Капетан Милановић псује мајку потпуковнику, команданту батаљона, који, пред стројем, говори немачки, хвали немачку војску и каже да су Немци најбољи били, у рату.

Један мајор, Црногорац, са финим цртама лица, неће да скине темњак Николе I. Вели, у рату га је добио.

Једино је командант пука (Живковић) нормалан у мозгу. Он ме је, међутим, дубоко, разочарао. Вели, употребиће ме да држим поучна предавања у пуку. А узима ме у свој фијакер и зове ме „профо“.

Под мојим хотелским прозорима тече Неретва и ја је слушам и ноћу. Шум воде, која протиче по камену, у месечини, најлепши је шум на свету.

После вечере, седим пред хотелом, испод старог дрвећа, а долази ми, свако вече, Алекса Шантић, да ћаскамо.

Шантић је тада био већ остарео, али прав, висок, леп, а поносит, и природан, уљудан, необично. Изгледао ми је као неки осиромашени бег, који није продао очеву кућу.

Ја нисам читао Шантића – зашто бих га читао? Кад хоћу да читам, читам сонете Микеланђела, али сам Шантића *поштовао*.

Он ми је причао о Мостару и Дучићу, о младости, о оном што је заувек прошло. Никад ми нико лепше о Мостару није причао, а није ни помињао литературу. Једино што је причао било је како је са Дучићем био калфа, у једној радњи, и како се био заљубио и верио, а како га је његов најбољи друг, Дучић, да се уклони, од те девојке, молио. И Дука се у њу био заљубио.

Дучић је имао очи као у коња, водене, а Шантић је био права лепота међу мушкарцима свог времена. Он се уклонио.

Дучић се после поиграо том девојком, и прекинуо. Отишао је у дипломатију. Шантић је остао у Мостару; никад се није женио.

Ја никад нисам видео тишег човека од Шантића.

Пук, дакле, вежба то лето у оном страшном камењару, а сунце нас обара и тражимо хладовину. Хладовине нема.

Добијам задатак да осигурам повлачење једног батаљона, са једном четом, и два митраљеза, код једног утврђења, на кршу.

Треба да јавим, што пре, о непријатељу који се приближава.

Ја онда командујем урличући, размештам чету, дајем одстојања, а митраљезе размештам да туку, бочно, долину, откуда очекујем да ће се противник појавити, безбрижно. Пошао сам му у сусрет колико сам могао.

Играмо се рата, као деца, у миру.

Кроз доглед, случајно, примећујем прве патроле непријатеља, а после и више стрелаца па отварам ватру, а шаљем једну скицу положаја батаљону.

После подне слушам, уштогљено, критику генерала Стоишића, који је, кажу, убијао војнике, својеручно, кроз Албанију. Вели, добро је било. Добро сам отворио ватру, рано сам непријатеља јавио, а нацртао сам врло добру скицу.

Пред вече, батаљон силази у Мостар, кроз главну улицу.

Пошто у логору имамо свакојаки шкарт, дезертере, забушанте, затворенике, командир све узима врло строго и наређује став мирно, да војници не би добацивали женскињу. Особито морамо да пазимо да не бацају око преко плотова, у кућу муслиманску.

Батаљон зато маршира као на парадy.

Корачам уштогљено, крај свог вода, а мислим: ето, најзад ми се жеља испунила, дошао сам код сам хтео.

Командир, међутим, јаше коња на тротоару, и виче, љутито, на потомке Милоша и Марка, Зринских и Франкопана, Прешерна и Марка Миљанова: „Дроњo! Један, два! Дроњo! Један, два!“

Одлазим, дакле, у Београд и женим се, у октобру, у уличном оделу, али ми, по тадашњем обичају, стављају на главу круну. Мојој жени стоји, кажу, као да представља принцезу за бајку, а мени се накривила и мора да је придржавају, да не спадне.

Тако је то на Итаки било.

А шта је после било и како је после било, то би била дугачка и сасвим друга прича. Зато ће бити најбоље да се ови коментари, овде, прекину.

КРФ ПОСЛЕ РАТА

У

здуж, и попреко, Крф је засејан нашим гробовима, гробовима србијанске

војске из првог светског рата. После неколико дана проведених на Крфу, они се чине безбројни, као да их има под сваком маслином, и сваком стеном.

Имена на тим крстачама над гробовима увек се понављају. Под хумкама леже безбројни Јовановићи, Костићи, Ристићи, Илићи, Симићи, па то још више ужасава.

Пође ли се из Крфа са источне на западну обалу, до Јонског мора, у дужини од седамдесет и шест километара, гробља србијанске војске све су чешћа. Пукови и дивизије једнако се понављају; А лице, са свим, на сеоска гробља у Србији. Мирна и зарасла травом.

Чим се изиђе из вароши Крфа, крај речице Потамос, крај логора десетог пука, под брегом, где су били смештени старци, и последња одбрана, више једне црквице, нашао сам два гроба.

Поред пута село се тек будило, магарци су рикали, а бабе су разносиле тешке товари на леђима као да смо негде у земљи Дон Кихота. Козе се веру по кућама. Свет спава још по авлијама, испод венецијанских тремова.

Пењемо се на брдо, зарасло у шуме наранџа, чемпреса, густих и бескрајних, као наши шљиваци. Каква радост у туђини сусрести, изненада, један огроман, стари орах.

Од села Кравакуле, све до мора, спуштају се шуме наранџи и огромне маслине, међу којима има и прастарих.

Међу кактусима, доле, види се море, магла Епира.

Ту, опет међу маслинама, у земљи која личи на далматинску, леже они са Уба, Мораве, Ђетиње, тврди и неми, занемели заувек.

Крај баровитог мора, испод села Кондокали, зарасла лоза. На једном брежуљку опет гробови, испод кукуруза.

У селу Кондокали било је, кад је помор у војсци био опао, године 1916, варијете Дунавске занатлијске чете. Ту, где је сад тишина и где су остали само запуштени

гробови, рецитовао је машински бравар Алекса Рајић, терао шегу комичар Добривоје Цветковић, молер, а играо, обучен у банаћанске гаће, Мирко Миличевић, у улози гајдаша Ћире и кочијаша Панте. Александар Поповић, столар, представљао је познатог београдског практиканта Ацу Муту, а хармоникаш Милош Лукић, опанчар, изводио је, према оновременом извештају, „врло тешке пијесе са највећом грациозношћу“.

Сада је тамо потпуно мртвило.

Нико се тога не сећа.

Код имања графа Каподистрије, на једном брежуљку, налазим осам иструлелих крстача, непознатих војника. Једна агава раширила се испод пет маслина. Мало даље, под дивљим јагодама, опет гроб, а поред њега, још четири крстаче.

У близини села Говино, где су били логори, под огромним масивом брда Понтократора, зелене се маслине на имању пуковника Вулгариса, а међу њима, опет, четири гроба.

Мало даље, у кукурузима, опет два гроба. Можда се радују да су у кукурузима, као да су у свом завичају.

Кола нас после возе даље, прашним путем.

Наилазим на четири коца, повезана жицом. Кажу: три србијанска војника, крај пута у Ипсос.

У плићаку мора стоји једна црквица. Ту лежи сахрањен Љубомир Ђукић, из Ужица.

Мало даље, иза једног ћувика, опет два гроба.

Стигли смо на наше државно имање Говино.

Ту, крај канала у море, велико је гробље.

На тој утрини, црвене крстаче, на којима пише:

„ЗА ПРАВДУ И СЛОБОДУ“.

Има их свуд, тако, све до села Катомери.

Пролазимо кроз шуму маслина даље. Једна канта од бензина у трњу. Ту је, исто тако, био логор. У кукурузу видим један гроб. Ко зна чији.

Код села Катомери 500 гробова Шумадијске дивизије.

А ко зна колико је њих у њима сахрањено!

Иза једног ћувика, девет гробова.

Мало даље, код једне црквице, опет два.

Пут води до старог манастира Палео Кастрице, који је сазидан у XIII веку на огромним, феачким, стенама.

На том месту се Одисеј, враћајући се на Итаку, дохватио обале.

Испод урвина ту, плави се и модри, Јонско море.

А при повратку одатле, гробови се опет ређају крај другог пута.

Између зелених маслина свуд их има.

Забеле се кретови, а на њима пише да до тог гроба почива: Милан Јевремовић из Шетоња, срез млавски, Вучић Вуковић, Огњен Вучићевић, из Добраче, срез ариљски. Са друге стране, на крстачи, пише Љубомир Милановић, свршени матурант из Смедерева.

Месец је, међутим, засјао кроз маслине и мрак се спушта.

Враћамо се у Крф путем који води кроз та гробља.

Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца није на њих потрошило досада ни толико колико кошта, на Крфу, магарац.

1925.

НАША НЕБЕСА

И

з прошлости, мутног бездана, понеки облици виђеног враћају се тако неодређено, тако безначајни, тако искривљени, слаби и бедни. Други међутим, враћају се јасни, оштри и светли.

Неко незнано сунчање, које није од овога света, обасјава их. Обасјава их по својој вољи, те нам се указују сјајни они које смо видели у тами, а тамни они које смо оставили у светлости.

Нека неизмерна и чудна долина је прошлост и ништа у њој не можемо изменити, помиловати, ни додирнути руком. У својој светлости, и тами, она нам пропушта руку, кроз своје облаке, мекше од праха, а који нису више онакви какве смо их видели и оставили.

Тако се путнику јавља и земља којом је прошао, чудна и промењена. Не она коју је гледао очима својим.

Док нека милована, блага глава, и неко љубљено, витко тело, са правим стасом и ванредним коленима, пролази без лепоте и моћи, дотле неко друго биће, узето олако, брзо испијено, прилази сад дрхтањем муња, телесном лепотом ружичастих камеја и снагом, под којом се у сећању цвили.

Тако се путнику нека суморна места у Чешкој јављају из прошлости, у смеху и опадању цветова, са воћака што дишу. А нека огњем опржена и насмејана села у Прованси, увијена бедом, узалудношћу и досадом која гуши.

Понека огромна варош, у којој бесмо, у којој је грмљавином и топотом јурило неколико хиљада точкова, никако се и не указује више. А само се, као да лебди над њом, јавља, из ње, таман мирис једног дрвета, под нашим прозором.

Тако нам се јавља и она земља која нам је најприснија, кад све што више нема значаја у њој потоне.

Наша земља са својим небесима.

Заборавив њену површину, њене градове и селендре, њена брда и ритове, чим склопим очи, ја видим сад јасно, тако да је то виђење болно, њена небеса. Преливају се преда мном, са Истока и Севера, као море.

Сиво, као песак бескрајно небо Бачке, мутно море, у ком гомилају облаци, као пена и дим, непрекидних бездана, у јутру. Безгранична пустиња, пред кишом, кад чун на реци, кола друмом, миле, кроз језовиту тишину и досаду што се наднела над земљу. То исто небо, жуто продужење поља кукуруза, у недоглед, у јесења послеподнева, мешавина боја песка и слатине. Коњаник под њим има туп осећај да му ветар јаше за вратом, а пешак, да су му сви удови од сасушене глине.

Зелено небо Барање, као разбијено стакло, влажно од киша. У зору сиво, као кожа покислих срна и кошута. Небо, што заплави утопљено у рукавац неке реке, зелених, отровних, замршених биља и црвеног муља, пуног нанетих пужева. Провидно у зори, светло и жуто, као окно пред безмерном чистотом пустиња надземаљских, што су као и вода.

Ветровито и таласасто небо Баната, што дрхти, увек, са мутним изданцима модрих планина у недостижној даљини.

То горко небо јутарњих језа, боје дивљих голубова што излећу из дугог сна. Небо са игром буктиња увече и непомичном, смртоносном, хладноћом звезда, ноћу, чистих као крупне пахуље снега. Небо, што усред дана, као биље са друге стране света, наноси на својим таласима привиђења, игру стабала рујних, кула у ваздуху.

То небо, на ком све почива и нестаје, као на сну.

Небеса Срема.

Вртови боје запупелих трешања, пуна потока белих и плавих, небеса мирисна, што остају на души као расцветана грана. Под њима се стоји, као дрво на брду, пун невидљивог и нечујног, насмешено од бола и сласти, што се мењају и мешају у зори и сумраку.

Небо славонско.

Спуштено под брда, у жита и шумарке, са топлотом луга и плаветнилом шљивика. Небо, што се појављује иза шума, као вода. Небо, ујесен без гласа, са дугим, сребрним пругама изнад сасушеног грања и шипрага. Небо као свилена завеса пред брдима, са лаганим, тамним доласком зиме, у бојама јастреба.

Небо хрватског Загорја.

Ведро и тихо поље, што лебди у висини, пуно шева.

Плаво на дану, као цвет у жити, видно и ноћу, са дугим светлим путевима. Мирно, са кишовитом маглом што дође и прође, међу игром ласти. Зими меко, без хладноће, са питомошћу једног завејаног зеца што лежи испод букве, на расутом, опалом лишћу. Небо што дише у високе, далеке тополе. То исто небо у пролећу, наднесено над мали живот мравца и буба. Као једно благо, материнско око.

Небеса Словеније.

Високи пласт ваздуха, изнад сенокоса, што се ноћу спушта са покошене падине. Небо каткад круто, са чистотом испраног, сељачког сукна. Небо што силази на мале градове од камена, са колима сламе и трава, непроменљиве боје, стално. Што само на обалама својим, у стењу високих планина, оставља шаренило шљунка и пене, камените шаре и, ситне, задимљене, облачиће.

Небеса Лике.

Над непрегледним, грозним, узбурканим, пустињама камена. Оловно, без игре зракова вечерњих. Без јесењих осветљења. Без пролећних севања муња. Небеса незаборавна и дивна, ужасна, пучина што се шири над свим видљивим, тмура, и прекрасна, у својој немилосрдности и скамењености.

Небеса Босне.

Шарена и кадифена, којима се плови, као на некој раскошној, турској галији, пуној блага и разблуде. Са узалудношћу рођења и узалудношћу смрти. Небеса, што у пролеће дишу тако, да се шуме повијају, у јесен силазе са брда, мрка и тешка, као неки огромни медвед, што се развеселио, па игра. Боје, као зарђао наковањ.

Небеса Босне, на којима се догађају, јутром, толика чуда, чије узроке око не може да сагледа. А пред сутон, толике жалости, чије последице остају нечујне.

Небеса Мостара.

У њима Месец и Сунце и звезде блистају на плавом дну, као ствари начињене од злата и сребра. Небеса љубичаста, пред зору.

Небеса Дубровника.

Без и једне појаве туге. Са ведрином острва што плове као ружичасте рибе, према вечеру. Небеса као дивне шкољке, са хујањем плаветнила у себи.

Небеса Србије.

Велике, чврсте, висоравни. Дивне у својој неизмерности бистрог плаветнила, непомућеног шаренилом. Небеса што уздижу земљу широким, видним, степеницама брда, у мир. Затим тамна, са тамом дубоког покоја, под којим ипак крећу реке и потоци, и жиле дрвећа, па и најмањи црв.

Небеса Црне Горе.

Небеса Македоније.

Небеса.

Небеса.

ПЕСМЕ

СУДБА

Н а сињем мору

Лађа једна броди;
Да могу само знати:
Куда је судба води?

Ветар таласа море,
Валови личе гори.
Немоћно, тешком муком се
Са њима лађа бори.

Прешла је бура;
Море покоја нађе.
А пена таласа грли
Последњи део лађе.

1908.

У ПОЧЕТКУ БЕШЕ СЈАЈ

Д

алеко горе испред мене слива се небо са травом.

И свуд око мене стоје руже тајанствено, спуштеном главом.

Тужно је ићи чак до пољана,
што тамо леже чак под небом,
овде је свака реч очарана
овде је свако срце очарано
овде се најлепша песма пева
сваког убогог дана.

Тужно је ићи чак до пољана,
што тамо леже чак под небом,
јер је гадно тамо речи црне
јадати из срца раскидана.

И видети да од цвета до цвета
и видети да од жене до жене
и видети да од бајке до бајке
и видети да од дана до дана
узалуд смо ишли.

Тужно је ићи чак до пољана.

1912.

ПОБЕДИ

Видех твоја кола од крвавог злата,

засута ружама и женама голим.

У мору модрих телеса прели ме плачем старим

робова, сатрапа, императора и богова

онај урлик диван: „Thalatta, Thalatta“.

Тад сину небо сјајно, ко младост,

у њему плану страшном сенком Рим.

Деца и звери и жене голе путем

падаху по теби, поливене вином.

Видех на њима маске и хетере и целата,

у белој свили сузну, стидну Мадону са сином

у бујици крви и круна и злата.

Победио је сваки народ, сви цареви.

Победила су деца и разбојници.

Победила је смрт. Победила је сласт.

Једну никад не вукоше твоја кола:

част.

КУГА

Ники Бартуловићу

С веједно родиш ли сина или кћер

у славу покољења.

Укус се мења, укус се мења:

не мења се човек и кер.

И нама је досадно, зар не,

и Косово, и јаук, итд., све?

Та то је била само шала.

Треба већ нешто ново,

ко би још спомињао ово,

крв и срам и рат.

Вечна су само тамница и вешала,

њих ће ти радо нудити и брат.

Што ти је жао нашег покољења?

Зар то није весела маскарада:

данас је укус цар, а сутра барикада,

Христос, па Нерон, па Лењин.

Укус се мења, укус се мења:

само су хуље све исти.

Хиљаде година вуку нас за нос,

песници, месије, цареви и комунисти.

Шта ти је жао нашег покољења,

укус се мења, укус се мења.

Свеједно родиш ли сина или кћер:

вечно су исти човек и кер.

ПЕСМА

Кад раширим руке

у жутом лишћу, што засипа јауке,
сине нека страшна, мутна моћ.

И плане и дрхти цела
око мога завичаја невесела
у сласти лудој, пуна звезда, ноћ.

И кад ме се сете
шуме радосно, стидно зарумене.
А иконе старе засјаје у мутном злату
кад виде мене.

Пружим ли руке, распашу се жене
падају на колена, и плачем породиља
клањају се мени пуне тужног миља
и кличу, да их ја загрлим први,
први: јер моје су руке мокре
од крви, крви.

РОБОВИМА

Н е убијајте псето ни вука.

Нећете скинути јарам с врата –
нема слободе,
док вам рука
милује децу, и сестру, и брата.

Не тражите по улицама мрачним,
риту и блуд, што црвени.
Ено вам рита на постељама брачним,
а срам у љубљеној жени.

Кад убијете сина свог
прснуће ланци, и пасти Бог.

Јер лаже вас најмилије,
јер срам је, што песме славе.
за чим вам суза лије
и боно клону главе!

У ноћи за чим тугујете,
што кујете у звезде,
што моле цркве свете,
и хоће војске, што језде.

Јер част везива руке,
и понос рађа јауке,
и срце тера преко мора
у шуму, где се глође кора.

Слава ће доћи,
кад вас поведу убице.
Кад реч вам буде крв, и
пламен.

Сунце ће вам обасјати лице,
кад види, да вас се змије не плаше,
но мајке ваше, мајке ваше.

Робови сте док имате сузе,
част ваша беше што слободу узе,
а вратит ће је мржња, грех, и
камен.

НИКОЛИ I

Сети се, престо је румен, ко крв.

Сети се, прободен бог умире у крви.

Сети се, куд мој народ са песмом поврви,

Ту се не клечи, не клања и не пузи

Но се суди краљу и служи, на крви, на крви.

На Ловћен горки да изнесемо престо,

засадимо ти врте пуне ружа?

И поклонимо се у прашину често, на

рукољуб шака да ти се пружа?

Војска да кличе седоме господару

а народ зида по пепелу и гару

накинђурен двор и високи зид?

На Ловћену је срамота и стид.

На твојем лицу лукави братски сјај.

Не треба нам твој поздрав и уздисај.

Зар рука да диже против речи свете, што
жељаше свилу, злато, аморете?

Ено ти гробови, вртови у Бечу, ено ти
талијански накити што звечу.

За народ, камен, сиротињу и глад, ниси
доста тврд ни поштен, веран, млад.

Обуци свилу и покупи синове, ордене
туђинске и крпе шарене.

Чекају те јадне, пусте горе ове, гладни
старци и обешчашћене жене
и обала што ти породицу зове.

Да нам засвирају отмени клавири,
твој осмех што лепо са свима помири
нека учи дичној смрти перјанике.

Нек сину ко Монтекарла огледала,
забрујаше звона са наших обала
а народ ће вући кола наше дике.

Заори се урлик са Бардањиола
сиротиње бедне и клисура пустих,
заплакаше свака породица гола

силна слава са помодрелих усти.

Теби, јер теби је сам бог дао власт
јер никад ниси заборавио
те стене поносне, суре, орловите.

Мучениче, свече наш неклонице.

На пепелу крвавом Црне Горе
није доста горка сласт нове зоре
но ти што си очувао част.
Мислиш да су стене дедовина твоја.
Ловћен да даје стене за пазар.

Ти...
море сети се, да знамо
у Гори Црној пашу да дочекамо
па кад је проклетство наше крв
и никад није још помого бог,
ни плач, ни част, ни јунаштво, ни вера,
помаже вечна нада рода мог
и против брата и против звера.
Нада у мајку, освету и крв.

НОВО ПОКОЉЕЊЕ

Н

аше је лице бледо без знака,

као месец над водама бескрајним,

али са колutom мутним и тајним

на очима, сјајним

као круна лака.

Бол једног јаблана

више нас такне,

но свеле груди наших драгана.

А кад неко што тужно рекне

о младости ил животу бедном,

наш осмех са страшћу болном али медном

заспи, у пропланку једном.

И место жена са тихим дрхтањем

небо је наша бољка,

мами нас, шапуће страсно и меко:

да од румени наших усана

негде далеко,

пуна једног бисера слана,
распуће једна шкољка.

И тако без моћи
несретни смо и љубљени ко ноћи.
И тако без снаге
владамо светом, у јесени благе.

Помешали смо љубав и облаке,
а судбу нашу са лишћем и биљем.
Горке законе у осмехе тужне и лаке,
што све кидају страшћу и миљем.

И тако без наде
место у нас верујемо у шуме младе.
И тако без моћи
несретни смо и љубљени ко ноћи.

Наше је лице бледо, без знака,
као месец над водама бескрајним,
али са колутом мутним и тајним
на очима, сјајним као круна лака.

1920.

БЕСПУЋА

Вас зовем само, са ужасом

у погледу развратном, невеселом.

Вас зовем само, што дрхтите
са витким, осетљивим телом.

Вас на чијим је коленима живот
издахно збуњен, уморан;
за вас ја имам румено море
и један осмех суморан.

Не, неће љубав, ни младост, више
помиловати нам груди;
Име ће, дах ће, суза ће наша
другом да замирише.

Далеко, негде, око света,
где снег и лед и небо цвета
све ће се слити,
и од свега бити:

Мир,
мир,
мир...

1920.

ЖИВОТ

С ве то не зависи од мене.

Сетим се како беше леп,
над водама дубоким неким,
као Месец бео,
са луком танким и меким,
један мост.

И, видиш, то, утеши ме.

Не зависи од мене.

Доста је да тога дана,
земља око мене замирише преорана,
или да облаци пролете,
мало ниже,
па да ме то потресе.

Не, не од мене.

Доста ће бити ако, једне зиме,
из врта једног завејаног,
истрчи неко озебло, туђе, дете
и загрли ме.

ПЛЕС

О

, пустили смо свуда душе

и, ето, враћа се само страст невесела.

Одосмо по ћилимовима драгих тела

у небеса, што нас изменише.

У благе жалости пређе занос луди,

у тишине јутарњих облака,

разочарано тело, витко од жуди.

И ужас лица, страсних, давно

покрила је магла,

као месечев лик,

што се јавља у надземаљској сети,

жут, као образаина златна, тавно,

у гробу, над којим се бела сен авети,

бела сен невесте,

у бескрај за навек нагла.

Све поста нестварно,

што у љубави чине и чиним;

и живот, ко путо поље куд ветар јечи,
покрисмо снегом праштања свему,
пољупцима збуњеним и новим.

Па, ето, ипак, трагом се њиним
купи чемер и у зорама овим,
кад више окован, наг нико не клечи.
И душа загледана, невесела,
покрива дим, пруге радости и плеса,
што у бескрају играју небеса,
опет само тешким, гримизним плаштом
страснога тела.

1922.

ДЕВОЈКА

Р

ађања су, звезде у језерима,

немоћан сјај у животу.

А сузан поглед младе мајке,

слаб, као ружа у ћупу железном.

Са жена плодних, пијаних винограда,

из којих јастребови излећу у јесен,

наша би тела, голубови бели,

у бескрај, без жалости, ишчезла.

Тек Ти кад идеш, пође бол,

у ходу твоме, пробуђеном камену,

тајанствени шум песка што тоне,

нечујан, на дно вода дрхћућих.

Тек тад сине ваздух у расути прах,

кроз решетке сребрне твојих ребара,

да нам осветли поворку воћака,

што иду и зру, да могу свенути.

БЛАГОВЕСТИ

Љ

убав што беше није више.

Судба ми блуди по небу ових дана,
блага и мирна, кишом опрана,
као рука некад по телу драгана.

Над земљом више не мирише крин,
у пролећу, оштар, блудан, женски.
Расцветане воћке стискам на ребра,
кроз ваздух благовештенски.

Нестаје ноћ,
пуна жалости и болног разврата,
а ја остајем у ведром видику,
модрим водама, и рујним шумама,
као сен трске, лишћа, росног влата.

1924.

ПОВОРКА

ри крају младости тек

тешко, чудно, обузме ме љубав.

Прво ми се у блуди нешто јави,
бело и мирно, као далеко стадо.
После се сусретох са трешњом,
и, као у фрулу, свирах,
у један поток плави.

Дух ми је изгубио, тако, снагу.
а тело се испунило
неком ломношћу.
Зажелео сам да милујем руком
пругу видика, бистру и благу.

Мисли ми јасне ишчезнуше,
у непрекидном смешењу тамном.
А полако се скупише, са свих страна,
поворке процвалих трешања,

да пођу, пођу, са мном.

Пред њима, насмешен,
са брда на брдо,
са реке на реку,
ето, ја,
збуњен и безбрижан,
играјући,
поскакујући.

1924.

ЛАМЕНТ НАД БЕОГРАДОМ

Ј АН МАЈЕН и мој Срем,

Парис, моји мртви другови, трешње у Кини,
привиђају ми се још, док овде ћутим, бдим и мрем,
и лежим, хладан, као на пепелу клада.

Само, то више и нисмо ми, живот, а ни звезде
него нека чудовишта, полипи, делфини,
што се тумбају преко нас и плове, и језде,
и урличу: „Прах, пепео, смрт је то.“

А вичу и руско „ничево“ –
и шпанско „нада“.

*Ти, међутим, растеш, уз зорњачу јасну,
са Авалом плавом, у даљини, као брег.
Ти трепериш, и кад овде звезде гасну,
и топиш, ко Сунце, и лед суза, и лањски снег.*

*У Теби нема бесмисла, ни смрти.
Ти сјајиш као ископан стари мач.*

*У Теби све васкрсне, и заигра, па се врти,
и понавља, као дан и детињи плач.
А кад ми се глас, и очи, и дах, упокоје,
Ти ћеш ме, знам, узети на крило своје.*

ЕСПАЊА и наш Хвар,
Добровић мртви, шејк што се у Сахари бели,
привиђају ми се још, као утваре, ватре, вар.
Мој Сибе полудели, зинуо као пеш.
Само то више нисмо ми, у младости и моћи,
већ неки папагаји, чимпанзи, невесели,
што ми се смеју и вриште у мојој самоћи.
Један се „Leiche! Leiche! Leiche!“ дере.
Други ми шапће: „Cadavere!“
Трећи: „Леш, леш, леш.“

*Ти, међутим, шириш, као лабуд крила,
заборав, на Дунав и Саву, док спавају.
Ти будиш веселост, што је некад била,
кикот, ту, и у мом крику, вриску, и вапају.
У Теби нема црва, ни са гроба.
Ти блисташ, као кроз сузе људски смех.
У Теби један орач пева, и у зимско доба,
преливши крв, као вино, у нови мех.*

*А кад ми клоне глава и буду стали сати,
Ти ћеш ме, знам, пољубити као мати.*

*ТИ, ПРОШЛОСТ, и мој свет,
младост, љубави, гондоле, и, на небу, Мљеци,
привиђате ми се још, као сан, талас, лепи цвет,
у друштву маски, које је по мене дошло.
Само, то нисам ја, ни Венеција што се плави,
него неке рушевине, авети, и стећци,
што остају за нама на земљи, и, у трави.
Па кажу: „Ту лежи паша! – Просјак! – Пас!“
А вичу и француско „tout passe“.
И наше „прошло“.*

*Ти, међутим, стојиш над широком реком,
над равницом плодном, тврд, уздигнут као штит.
Ти певаш ведро, са грмљавом далеком,
и ткаш у stoleћа, са муњама, и своју нит.
У Теби нема моје људске туге.
Ти имаш стрељача поглед прав и нем.
Ти и плач претвараш као дажд у шарене дуге,
а хладиш, ко далек бор, кад те удахнем.
А кад дође час, да ми се срце старо стиша,
Твој ће багрем пасти на ме као киша.*

ЛИЖБУА и мој пут,
у свет, куле у ваздуху и на морској пени,
привиђају ми се још, док ми жижак дрхће ко прут
и преносим и земљу, у сне, у сне, у сне.
Само, то више нису, ни жене, ни људи живи,
него неке немоћне, слабе, и сетне, сени,
што ми кажу, да нису звери, да нису криви,
да им живот баш ништа није дао,
па шапћу „пао, пао, пао“
и наше „не, не“.

*Ти, међутим, дишеш, у ноћној тишини,
до звезда, што казују пут Сунцу у твој сан.
Ти слушаш свог срца луну, у дубини,
што удара, ко стеном, у мрачни Калемегдан.
Теби су наши боли ситни мрави.
Ти бисер суза наших бацаш у прах.
Али се над њима, после, Твоја зора заплави,
у коју се млад и весео загледах.
А кад уморно срце моје ућути, да спи,
узглавље меко ћеш ми, у сну, бити, Ти.*

FINISTERE и њен стас,

брак, пољупци, бура што је тако силна била,
привиђају ми се још, по неки лептир, булке, клас,
док, из прошлости, слушам, њен корак, тако лак.
Само, то више није она, ни њен глас насмејан,
него неки корморан, дивљих и црних крила,
што виче: зрак сваке среће тоне у Океан.
Па ми мрмља речи „tombe“ и „sombre“.
Па крешти њино „ombre, ombre“ –
и наш „гроб“ и „мрак“.

*Ти, међутим, крећеш, ко наш лабуд вечни,
из смрти, и крви, према Сунцу, на свој пут.
Док мени дан топе у твој понор речни,
Ти се дижеш, из јутра, сав зрацима обасут.
Ја ћу негде, сам, у Сахари, стати,
у оној где су каравани сени,
али, ко што уз мртваг Туарега чучи мати,
Ти ћеш, до смрти, бити утеха мени.
А кад ми сломе душу, копље, руку и ногу,
Тебе, Тебе, знам да не могу, не могу.*

ЖИВОТ људски, и хрт,
свео лист, галеб, срна, и Месец на пучини,
привиђају ми се, на крају, ко сан, као и смрт

једног по једног глумца нашег позоришта.

Само, све то, и ја, нисмо никад ни били више,

него нека пена, тренуци, шапат у Кини,

што шапће, као и срце, све хладније и тише:

да не остају, ни Минг, ни yang, ни уin,

ни Тао, трешње, ни мандарин.

Нико и ништа.

Ти, међутим, сјаш, и сад, кроз сан мој тавни,

кроз безброј суза наших, вечан, у мрак, и прах.

Крв твоја ко роса пала је на равни,

ко некад, да хлади толиких самртнички дах.

Грлим још једном на Твој камен стрми,

и Тебе, и Саву, и Твој Дунав тром.

Сунце се рађа у мом сну. Сини! Севни! Загрми!

Име Твоје, као из ведрог неба гром.

А кад и мени одбије час стари сахат Твој,

то име ће бити последњи шапат мој.

Cooden Beach 1956.

